

bolus eos quos viventes accendit ad vitia, subito morientes pertrahere nititur ad tormenta.

5. Sæpe divites in hac fallaci vita, dum de potentia gloria vel rerum abundantia gestiunt, repente hora qua nesciunt improvise exitu rapiuntur, atque absorbente profundo, cruciandi æternis gehennæ incendiis deputantur. De quibus per Prophetam dicitur: *Ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt (Job. xxi, 13).*

6. Iuvis moriens, qui imitatione sui multos ad culpam traxerat delectatione peccati, multos a culpa revocat terrore tormenti. Quod etiam Psalmista testatur dicens: *Lætabitur justus, cum viderit vindictam impiorum, manus suas lavabit in sanguine peccatorum (Psal. lvi, 11).* In peccatorum enim morientium sanguine justus lavant manus, quia dum eorum pœna conspicitur, conspicientis vita mundatur. Cujus enim talis crudelis exitus cernitur, non solum qui viderit, refugit, sed alios etiam ab imitatione illius, quanta valuerit exhortatione, compescit.

7. In exitu vitæ animæ electorum nimio terrentur,

6. Ex Greg., xviii Moral., c. 15. LOAISA.

Ibid. Justi lavant, etc. Gregor., lib. xviii Moral., cap. 15, unde hæc est sententia ad verbum. LOAISA.

7. Gregor., lib. xxiv, cap. 17. LOAISA.

12. Alii, non quos cœlestis aula lætificat Conditoris. Vetus Editio addit: *Lætificandos includit. Hic enim Christianæ miserationis affectus, ut pro unoquoque mortuo sacrificium Deo offeratur. Inde est quod*

metu, incerti, utrum ad præmium an ad supplicium transeant.

8. Quidam autem electi in fine suo purgantur a levibus quibusdam peccatis; quidam vero in ipso suo fine hilarescunt æternorum contemplatione honorum.

9. Quamvis enim quis in hac vita sit justus, tamen dum ex corpore isto egreditur, pertimescit ne dignus supplicio sit. Nullus enim homo absque peccato; nec aliquis potest de Dei esse securus iudicio, cum etiam et de otiosis verbis reddenda sit ratio.

10. Finem justorum optimum vocatio tranquilla commendat, ut ex eo intelligantur sanctorum habere consortium angelorum, ex quo ab hoc corpore sine vexatione dura tolluntur.

11. Pravos autem homines apostatæ angeli excipiunt morientes, ut eis sint ipsi tortores in pœnis, qui fuerunt suasores in vitiis.

362 12. Etsi pietas pro defunctis fidelibus flere jubeat, fides tamen pro eis lugere vetat. Illi enim deplorandi sunt in morte, quos miseris infernus ex hac vita recipit, non quos cœlestis aula lætificandos includit.

scriptum est: Et mortuo ne fraudes misericordiam. Vezzosius advertit id etiam addi a Loaisa cum Margario; quod de prima Editione, ut puto, intelligit; nam in Editione Grialii desinit opus, lætificandos includit. Pro lætificandos nonnulli Mss. exhibent lætificando, et plerique desinunt in includit, vel concludit. AREV.

SANCTI ISIDORI

HISPALENSIS EPISCOPI

DE ECCLESIASTICIS OFFICIIS.

Epistola missoria.

363 Domino meo et Dei servo Fulgentio episcopo Isidorus.

Quæris a me originem officiorum, quorum magisterio in Ecclesiis erudimur, ut quibus sint inventa auctoribus, brevibus cognoscas indicis. Itaque, ut voluisti, libellum de origine officiorum misi, ordinatum ex scriptis vetustissimis auctorum, in quo locus obtulit, commentatum, in quo pleraque meo stylo eliciui, nonnulla vero, ita ut apud ipsos erant, admiscui. Quod facilius lectio de singulis fidei auctoritatem teneret. Si qua tamen ex his displicuerint, erroribus meis paratior venia erit, quia non sunt referenda ad culpæ meæ titulum de quibus testificatio adhibetur auctorum.

LIBER PRIMUS.

DE ORIGINE OFFICIORUM.

PRÆFATIO.

Ea quæ in officiis ecclesiasticis celebrantur, partim **C** reperiuntur. Quorum quidem **364** primordia repententes, a quibus exorta fuerint (ut prædiximus) auctori- bus referamus.

CAPUT I

De Ecclesia et vocabulo Christianorum.

1. Primum a sancto Petro Ecclesia in Antiochia est fundata, ibique primum nomen Christianorum per ejus est prædicationem **365** exortum, sicut Actus apostolorum testantur (Act. xi, 26). Vocantur autem Christiani, derivato vocabulo ex nomine Christi.

2. Nam sicut ex Judæ nomine vocabulum traxerunt Judæi, a quo in illa gente regie stirpis dignitas claruit, ita a Christo Christianæ genti nomen inhasit. Cujus et in gentibus et in Judæis prærogativa est dignitas potestatis. Ecclesia autem vocatur proprie,

PREF. N. 2. De diversis Editionibus ac mss. exemplaribus hujus operis quid a me compertum fuerit, expositum jam fuit in Isidorianis, c. 69. Notas Grialius adiecit, cujus expresso aut indicato nomine profertur. Hittorpius in Editione Romana anni 1563 simul cum aliis operibus de eodem argumento quasdam lectionis discrepantias animadvertit, e quibus selectiores in meis notis comprehendam.

In epistolæ inscriptione Grialius edidit *Domno*, quod non puto ab Isidori manu esse, et in aliis Editionibus et Mss. est *Domino*. Alii mox exhibent, *quorum magistris*. Et, *de genere officiorum*, vel *de genere et origine officiorum*. Et, *vetustissimorum auctororum*. AREV.

CAP. I. N. 1. In Codice Vat. Palat. 485 est quidam brevis dialogus *De Ecclesia* Isidori nomine, quem hic sisto. *De ecclesia Isidorus.* Interrogatio. Ecclesia, cujus lingua est, et quid interpretatur? Responsio. Græcè est, et interpretatur *convocatio*, eo quod omnes ad se vocet. Interr. Cur dicitur Catholica? Resp. Græco nomine vocatur, et *universalis* interpretatur; et dicta *universalis*, quia per universum orbem dilatata diffunditur, quod etiam Apostolus approbat ad Romanos, dicens: *Gratias ago Deo meo semper pro vobis, quia fides vestra prædicatur in universum mundum*. Interr. Cum una sit Ecclesia, cur a Joanne vii scribuntur? Resp. Ideo quia cum sit una catholica, septiformi plena spiritu signatur. Sicut et de Domino novimus dixisse Salomonem: *quæ tamen septem una esse non ambigitur*, dicente Apostolo: *Ecclesia Dei vivi, quæ est columna et firmamentum veritatis*. Hinc et universitas ab uno cognominata est, propter quod in unitatem colligitur. Unde et Dominus in Evangelio: *Qui mecum non colligit, dispergit*. Interr. Ubi inchoavit Ecclesia? Responsio. In loco ubi venit Spiritus sanctus de cælo, et implevit apostolos, uno loco sedentes, et alios. Interr. Quot modis et nominibus appellatur Ecclesia? Resp. Duobus. Interr. In quibus? Resp. Sion et Jerusalem. Interr. Cur Sion et Jerusalem? Resp. Sion pro peregrinatione præsentis Ecclesia dicitur, eo quod ab hujus peregrinationis longitudine posita præmissione rerum cælestium speculetur, et ideoque Sion, id est, *speculatio*, nomen accepit. Jerusalem vocatur pro futura pace. Nam Jerusalem *visio pacis* interpretatur. Ibi enim abrupta omni adversitate, pacem, quæ est Christus, præsentem possidebat obtinuit. Interr. Cur dicitur Synagoga, et in qua lingua dicitur? Resp. Synagoga Græcè, Latine congregatio dicitur. Interr. Quid interest inter Ecclesiam et Synagogam? Resp. Synagoga nomen Judæorum populus tenuit; ipsorum enim proprie Synagoga dicitur, quamvis Ecclesia dicta sit; nostri vero apostoli nunquam Synagoga dixerunt, sed semper Ecclesiam sive discernendi causa, sive quod inter congregationem unde Synagoga, et convocationem unde Ecclesia, nomen accepit, distat aliquid, quod scilicet

A propter quod omnes ad se vocet, et in unum congreget.

5. Catholica autem ideo dicitur, quia per universum mundum est constituta, vel quoniam catholica, hoc est, generalis in ea doctrina est, ad instructionem hominum de visibilibus atque invisibilibus, cælestium ac terrestrium; vel propter quod omne hominum genus trahit ad se ad pietatis subjectionem, tam principum quam etiam qui principantur, oratorum et idiotarum; vel propter quod generaliter curat omnium peccata, quæ per corpus et animam perficiuntur.

B congregari et pecora solent, quorum et *greges* proprie dicimus; convocari autem magis est intentione ratione, sicut homines. Interr. Cur dicitur monasterium? Resp. Monasterium apud Græcos dicitur *monas*, id est, unum, *sterium* statio, id est, solitarii habitatio. Interr. Cur dicitur cænobium? Resp. compositum nomen est ex Græco et Latino; *cænnon* enim Græcè commune dicitur; habitaculum est plurimorum. Interr. Cur dicitur templum? Resp. Templum dictum, quasi tectum amplum, et templum dictum a contemplatione. Interr. Quot sunt partes templi? Resp. quatuor, id est, antica, postica ad Occasum, sinistra ad Septentrionem, dextra ad Meridiem. Unde et quando templum construebant, Orientem spectabant æquinoctialem, ita ut lineæ ab Ortu ad Occidentem missæ fuerint partes cæli dextra sinistra æquales (*forte*, parte cæli dextra ac sinistra æquales), ut qui consuleret ac deprecaretur rectum aspiceret Orientem. Interr. Cur dicitur basilica? Resp. Basilicæ prius regum habitacula vocabantur; inde nomen habet. De hoc opusculo, seu fragmento, egi in Isidorianis, c. 85, num. 7. AREV.

C *2. Cujus et in gentibus et in Judæis prærogativa est dignitas potestatis*. Ita uterque ms. quod ferri posse video. Sic enim apud Ciceronem, *prærogativa centuria, et prærogativum omen conitorum*; et apud Cyprianum, lib. v, epist. 15, *prærogativa communicatio* legitur. Sed vereor ne vox *dignitas* interpretatio fuerit *prærogativa*, alienaque sit. Ambros., lib. de Noe et arc., c. 24: *Atque prærogativa potestatis in cæteris animalibus videtur hominibus attributa, et in superioribus partibus*. Et in lib. de Incarnat. dominicæ sacram., c. 19: *Vident igitur in verbis prærogativam quamdam potestatis esse*. Nisi quis *prærogativam dignitatis et potestatis* malit, quod est aliquando plenus. Neque solis sacerdotibus *prærogativa est dignitatis*, ait auctor libri de carnalibus operibus Christi apud Cyprianum. GRIAL.

D *Ibid. Ecclesia autem, etc.* Omnia usque ad finem capituli sum verba Cyrilli Hierosolymitani, cateches. 18, ex veteri interpretatione. GRIAL.

5. Ex Hittorpi notis unum Ms., *vel quoniam*, etc., ut in nostra Editione, quod optimum quoque judicat Hittorpius. Aha, ut Hittorpius edidit, *vel catholica, quoniam in ea doctrina est*. Mox nonnulli Editi: *ad institutionem omnium de visibilibus rebus. . . . vel propter hominum omne genus ad pietatis subjectionem tam principum quam etiam principum subjectorum, et idiotarum*. Alii: *Vel propter omnium hominum genus ad pietatis subjectionem tam principum, quam qui non principantur, oratorum et idiotarum*. Hittorpius ita conjiciebat: *Vel propter quod hominum omne genus ad pietatis subjectionem tam principum quam principum subjectorum exhortatur, omisso idiotarum*. Deinde fortasse distinguendum erit, *vel propterea generaliter, quod curat omnium peccata*, etc. AREV.

66 CAPUT II.

De templis.

Tabernaculum Moyses legislator primum Domino condidit (*Exod. xl.*). Salomon deinde templum prudentia peritus instituit (*III Reg. vi.*). Nostrorum post hæc temporum fides in toto mundo Christi altaria consecravit.

CAPUT III.

De choris.

1. Chorus idem Moyses (*Exod. xv.*) post transitum Rubri maris primus instituit, **367** et utrumque sexum, distinctis classibus, se ac sorore præeunte, canere Domino in choris carmen triumphale perdoct. Chorus autem ab imagine factus coronæ, et ex eo ita vocatus.

2. Unde et Ecclesiasticus liber scribit: *Stantem sacerdotem ante aram, et in circuitu ejus coronas fratrum* (*Eccli. l, 45*). Chorus enim proprie multitudo canentium est, quique apud Judæos non minus a decem constat canentibus, apud nos autem incerto numero a paucioribus plurimisque sine ullo discrimine constat.

CAPUT IV.

De canticis.

1. Canticum idem tunc Moyses primus invenit, quando, percussa Ægypto decem plagis, et Pharaone submerso cum populis, per insueta maris itinera ad desertum gratulabundus egressus est, di-

CAP. II. N. 1. *Prudentia peritus.* Ita uterque Ms. *Prudentiam petitoris* Impres. GRIAL.

Ibid. Altaria. Al., atria. GRIAL.

Ibid. Post fragmentum Isidorianum, ex Codice Vatic. Palat. 485, capite superiori allatum, sequitur in eodem Codice aliud fragmentum hoc titulo: *Item de Ecclesiæ ministerio.* « Ecclesiam licet ponere in alio loco, si necesse sit, et non debet iterum sanctificari. Tantum presbyter aqua aspergere debet, et in loco altaris erux debet componi. In unoquoque altari duas missas facere conceditur in uno die. Qui non communicat, non accedat ad panem, neque ad osculum ad missam; et qui prius manducat, ad osculum non permittitur. Ligna ecclesiæ non debent ad aliud opus jungi, nisi ad ecclesiam aliam; vel igni comburenda, vel ad profectum in monasterio fratribus coquere cum eis panes licet, et talia in laicalia opera non debent procedere. In ecclesia in qua mortuorum cadavera in delidum sepeliuntur, sanctificare altare non licet. Sed si apta videatur ad consecrandum, inde evulsis, et rasis, vel lotis lignis ejus, reedificator. Si autem consecratum fuerit prius, missas in eo loco celebrare licet, si religiosi ibi sepulti sunt. Si vero paganus sit, mundari et jactari foras melius. Gradus non debemus facere ante altare. Reliquiæ sanctorum venerande sunt. Si potest fieri, candela ibi ardeat per singulas noctes; si autem paupertas loci non sinit, non nocet eis. Incensum Domini incendatur in natalæ sanctorum pro reverentia diei, quia ipsi, sicut illa, dederunt odorem suavitatis, et asperserunt Ecclesiam Dei, sicut incensu aspergitur ecclesia primitus juxta altare. Laicus non debet in ecclesiis lectionem recitare, nec alleluia dicere, sed psalmos tamen et responsoria sine alleluia. Aqua benedicta domus suas aspergent, quoties voluerint, qui habitant; et quando consecraveris aquam, orationem facies. » AREV.

CAP. III. N. 1. *Chorus ab imag. fact.* Idem lib. vi

A cens: *Cantemus Domino, gloriose enim honorificatus est* (*Exod. xv.*).

2. Deinde Debora, non ignobilis femina, in libro Judicum hoc ministerio functa reperitur (*Judic. v.*). Postea multos non solum viros, sed etiam feminas spiritu divino completas Dei cecinisse mysteria. Canticum autem est vox hominis, psalmus autem qui canitur ad psalterium.

368 CAPUT V.

De psalmis.

1. Psallere usum esse primum post Moysen David prophetam, in magno mysterio prodit Ecclesia. Hic enim a pueritia in hoc munus specialiter a Domino electus, et cantorum princeps, psalmorumque thesaurus esse promeruit, cujus psalterium idcirco cum melodia cantilenarum suavium ab Ecclesia frequentatur, quo facilius animi ad compunctionem flectantur.

2. Primitiva autem Ecclesia ita psallebat, ut modico flexu vocis faceret resonare psallentem, ita ut pronuntianti vicinior esset quam canenti. Propter carnales autem in Ecclesia, non propter spirituales, consuetudo cantandi est instituta, ut qui verbis non compunguntur, suavitate modulaminis moveantur. Sic namque et beatissimus Augustinus, in libro Confessionum suarum (*Lib. x, c. 35*), consuetudinem canendi approbat in Ecclesia, ut per oblectamentum, inquit, aurium, infirmior animus ad affectum pietatis exurgat. Nam in ipsis sanctis dictis religiosius et ardentius moventur animi nostri ad flammam pieta-

C Etymolog., cap. ultim. At Plato, in de Legibus, ἀπὸ τῆς χάριτος chorum duci maluit. GRIAL.

Ibid. Hithorpius cum suis Mss.: *Instituit utrorumque sexuum distinctis classibus, se ac sorore præeunte, canere Deo in choris.* In uno Ms., *præcinate, pro præente.* Nonnulli Editi, *se ac sororem præeuntem.* Apud Grialium in textu erat, *chorum autem;* in nota, recte, *chorus autem.* Tria Mss.: *Chorum autem ab imagine factum coronæ, et ex eo ita vocatum,* ut suppletur constat, quod in Isidorianis operibus sæpe accidit. AREV.

2. *Apud Judæos non minus a decem.* Honoris est in eo habitus Decalogi. Nam et psalterio propterea deacchordo sunt usi, cum apud alios novem tantum chordis constituisse dicat Athenæus. Sola quoque decem instrumenta agnoscent recentiores Hebræi ad hymnorum modulationem. Quod autem non minus a decem dixit, eodem modo locutus est lib. in Etymolog., cap. 3, et sæpe alias, neque id sine exemplo, ut eo loco ostensum est. GRIAL.

D CAP. IV. N. 1. *Honorificatus est.* Quidam Editi adjiciunt: *Idem auctor in Deuteronomio canticum præsagium futurorum conscripsit.* AREV.

2. *Canticum autem est vox hom.* Rufinus (sive Hilarius) in prologo psalmor.: *Psalmus est, cum, cessante voce, pulsus tantum organi canentis auditur. Canticum est, cum cantantium chorus, libertate sua utens, neque in consonum organi strictus obsequium, hymno canoræ tantum vocis exultat. Psalmus autem cantici est, cum, organo præcinate, subsequens et æmula organo vox chori cantantis auditur, modum psalterii vocis imitata. Canticum vero psalmi est, cum, choro ante cantante, humanæ cantationis hymno ars organi consonantis aptatur, vocique modalis præcinate pari psalterio suavitate modulatur.* GRIAL.

CAP. V. N. 1. *Cantorum princeps,* ex rom. Edit. *Cantorum princeps,* Goth. GRIAL.

2. *Religiosus.* Gr., *religiosis* AREV.

tis, cum cantatur, quam si non cantetur. Omnes enim affectus nostri, pro sonorum diversitate vel novitate, nescio qua occulta familiaritate excitantur magis, cum suavi et artificiosa voce cantatur.

CAPUT VI.

De hymnis.

1. Hymnos primum eundem David prophetam condidisse ac cecinisse **369** manifestum est, deinde et alios prophetas. Postea quidem et tres pueri in fornacem positi, convocata omni creatura, Creatori omnium hymnum canentes dixerunt (*Dan. iii*). Itaque et in hymnis et in psalmis canendis non solum prophetarum, sed etiam ipsius Domini et apostolorum habemus exemplum, et præcepta de hac re utilia ad movendum pie animum et ad inflammandum divinæ dilectionis affectum.

2. Sunt autem divini hymni, sunt et ingenio humano compositi. Hilarius autem, Gallus episcopus Pictaviensis, eloquentia conspicuus, hymnorum carmine floruit primus. Post quem Ambrosius episcopus vir magnæ gloriæ in Christo, et in Ecclesia clarissimus doctor, copiosus in huiusmodi carmine clarissime cognoscitur, atque iidem hymni ex ejus nomine Ambrosiani vocantur, quia ejus tempore primum in Ecclesia Mediolanensi celebrari cœperunt, cujus celebritatis devotio dehinc per totius Occidentis Ecclesias observatur. Carmina autem quæcumque in laudem Dei dicuntur, hymni vocantur.

CAPUT VII.

De antiphonis.

1. Antiphonas Græci primi composuerunt duobus

CAP. VI. N. 1. *Hymnos primum eundem David.* Nam librum Psalmorum eundem hymnorum et soliloquiorum vocari ait Rufinus. GRIAL.

Ibid. In hymnis et psalm., usque ad exempl., leguntur hæc concil. iv Tolet., cap. 12, et apud Gratian., de consecrat., d. 1, c. de hymn. GRIAL.

Ibid. Observandum Isidorum hos libros scripsisse ante concilium Toletanum iv; nam eos ad fratrem suum Fulgentium misit, qui ante illud concilium e vivis excessit. Itaque e libris Isidori hæc quæ de hymnis traduntur in eo concilio adoptata sunt, non contra. De hymnis peculiarem dissertationem typis Salomonianis edidi, quam Hymnodicæ Hispanicæ præmisi, in qua multa etiam explicui, quæ ad cantica, psalmos, antiphonas, responsoriaque pertinent. Huc quoque faciunt opera liturgica Cardinalis Bona, Thomasi et aliorum, quæ ad singula horum librorum capita allegare nihil refert. AREV.

2. *Quia ejus tempore in eccles. Mediolan. Augustinus x Confess., cap. 6 et 7: Non longe cœperat Mediolanensis Ecclesia hoc genus consolationis et exhortationis celebrare magno studio fratrum concinentium vocibus et cordibus. Nimirum annus erat aut non multo amplius, etc. GRIAL.*

Ibid. Carmina autem quæcumque in laudem Dei dicuntur. Canuntur in mallem. Id enim omnino exigit hymni ratio, Rufino et Augustino auctoribus; sic enim ille: Hymni sunt cantus laudem Dei continentes. Si sit laus, et non sit Dei, non est hymnus. Si sit laus Dei, et non cantetur, non est hymnus. Oportet ergo, ut sit hymnus, habeat hæc tria, et laudem, et Dei, et canticum. Eadem August., in psalm. LXXII, totidem aut pluribus etiam verbis. Quæ etiam relata sunt in vi Etymolog. GRIAL.

CAP. VII. N. 1. *Antiphonas Græci.* Vid. Paulin. Sigeb. et Rôdul., apud Pamelium, l. 1 Liturg. GRIAL.

A choris alternatim concinentibus, quasi duo Seraphim, duoque Testamenta invicem sibi conclamantia (*Isai. vi*). Apud Latinos autem primus idem beatissimus Ambrosius **370** antiphonas constituit, Græcorum exemplum imitatus. Exhinc in cunctis occiduis regionibus earum usus increbuit.

CAPUT VIII.

De precibus.

1. Precibus Dominum deprecari Christus nobis et composuit, et constituit. Cum ergo quærerent supplicare apostoli Deo, et nescirent quomodo precarentur, dixerunt Christo: *Domine, doce nos orare*, id est, compone nobis preces. Statim Dominus, de libro juris cœlestis, docuit quomodo orarent vel quomodo Deum impetrarent. Ex hoc perducta consuetudo Ecclesiæ Deum precibus exposcere contra ægritudines animæ, et uti precibus ad instar earum quas constituit Christus, quasque primi Græci cœperunt componere, quibus Dumino supplicarent.

CAPUT IX.

De responsoriis.

1. Responsoria ab Italis longo ante tempore sunt reperta, et vocata hoc nomine quod, uno cauente, chorus consonando respondeat. **371** Antea autem id solus quisque agebat; nunc interdum unus, interdum duo, vel tres communiter canunt, choro in plurimis respondente.

CAPUT X.

De lectionibus.

1. Lectiones pronuntiare antiquæ institutionis esse Judæorum traditio docet. Nam et ipsi legitimis

Ibid. Constituit. Al., instituit. GRIAL.

CAP. VIII. N. 1. *De libro juris cœlestis.* Laboravius ut verba auctori suo redderemus. Nam quin Isidoro antiquiora sint non dubitamus. Tertulliani aut Cypriani visa sunt aliquando. Nunc magis adducimus ut Augustini esse credamus. Is enim, epist. 118, ad Januarium, cap. 4. *Non enim mihi, inquit, de libro Dei hæc recitaturus est.* Nam proximum videtur, ut Christus Dominus de juris cœlestis libro recitet. GRIAL.

Ibid. Deum impetrarent. Ita certe multi Mss., vel *Dominum impetrarent.* Nihilominus Hittorpius maluit edere a *Domino impetrarent.* Suarius, tom. XIII, pag. 119, tract. 5, lib. III, de Oratione vocali, cap. 1, n. 6, ex hoc Isidori capite ostendit licitum esse ac conveniens non solum verbis dominicæ orationis, sed etiam aliis ad pium animi sensum explicandum aptis Deum orare. Idem tradit Tertullianus de oratione, cap. 9. AREV.

CAP. IX. N. 1. *Responsoria ab Italis.* Idem, vi Etymolog., nisi quod illic *Responsorios* dicit, ut in regul. monach., c. de Offic. GRIAL.

Ibid. Chorus consonando. Nempe idem respondendo. Sic enim in Etymologiis, *quod uno canente chorus id respondeat.* GRIAL.

Ibid. Binghæmus, tom. VI Antiq. eccles., p. 6, de psalmis hic agi putat, qui ita ab uno canerentur, ut chorus consonando responderet. Vide Ferrarium Bibliothec., verb. Cantor, num. 6, qui ritum, cujus meminit Isidorus, Romæ, seculo IX, Mediolani, sæculo XII, viguisse ostendit. AREV.

CAP. X. N. 1. *Cum lectio legitur, facto silentio.* Ambros., in præf. Psalt.: *Quantum laboratur in Ecclesia, ut fiat silentium, cum lectiones leguntur?* GRIAL.

præfinitisque diebus ex lege et prophetis lectione in A synagogis utuntur, et hoc de veteri patrum institutione servantes. Est autem lectio non parva audientium ædificatio. Unde oportet ut quando psallitur, psallatur ab omnibus; cum oratur, oretur ab omnibus; cum lectio legitur, facto silentio, æque audiatur a cunctis.

2. Nam etsi tunc superveniat quisque, cum lectio celebratur, adoret tantum Dominum, et, præsignata fronte, aurem sollicite accommodet. Patet tempus orandi, cum omnes oramus; patet, cum volueris orare privatim; obtentu orationis ne perdideris lectionem: quia non semper eam quilibet paratam potest habere, cum orandi potestas in promptu sit, nec putes parvam nasci utilitatem ex lectionis auditu.

3. Siquidem oratio ipsa fit pinguior, dum mens, B recenti lectione saginata, per divinarum rerum, quas nuper audivit, imagines currit. Nam et Maria soror Marthæ, quæ sedens ad pedes Jesu, sorore neglecta, verbum intentius audiebat, bonam partem sibi elegisse Domini voce firmatur (*Luc. x*). Ideo et diaconus clara voce silentium admonet, ut, sive dum psallitur, sive dum lectio pronuntiatur, ab omnibus unitas conservetur, ut quod omnibus prædicatur, æqualiter ab omnibus audiatur.

372 CAPUT XI.

De libris Testamentorum.

1. Pronuntiantur autem lectiones in Christi Ecclesiis de Scripturis sanctis. Constat autem eadem sacra Scriptura ex veteri lege et nova. Vetus lex illa est quæ data est primum Judæis per Moysen et prophetas, quæ dicitur Vetus Testamentum. Testamentum autem dicitur, quia idoneis testibus, utique a prophetis, scriptum est, atque signatum. Nova vero lex est Evangelium, quod dicitur Novum Testamentum, quod per ipsum Filium Dei Christum, et per suos apostolos dedit.

2. Illa lex vetus velut radix est, hæc nova velut fructus ex radice; ex lege enim venit ad Evangelium. Siquidem Christus, qui hic manifestatus est, ante in lege prædictus est. Imo ipse locutus est in prophetis, sicut scriptum est: *Qui loquebar, ecce adsum: legem quidem præmittens, velut infantibus*

Ibid. Facto silentio. Missale Mozarabicum inter primam et secundam epistolam post versiculum *Psallendo* inserit rubricam: *Dicat presbyter: Silentium facite.* Post audiatur alii addunt *unus*, quod necessarium non est. AREV.

CAP. XI. N. 1. *Testamentum autem dicitur, quia idoneis testibus.* Verecundior notatio, quam si testamentum a testatoris monumento, aut testes a testamento deduxisset, quod utrumque fecit v Etymolog. GRIMAL.

Ibid. Bignæana Editio mutila est in hoc et aliis capitibus. In aliis Editionibus aliquantum diversus est ordo capitum. Porro hæc fere omnia de Veteri, ac Novo Testamento repetita sunt in Proœmiis, et in Etymologiis, lib. vi, cap. 1 et 2, nonnulla etiam in Allegoriis; adeoque notæ in ea omnia loca mutuum operi sibi ferunt collatæ cum his quæ hic dicuntur. AREV.

5. *Post hæc versuum octo libri.* Quinque tantum priores recenset Cyrill., Catech. 4, et Sapientiam

pædagogum, Evangelium vero perfectum vitæ magisterium jam adultis omnibus præstans.

3. Ideo in illa operantibus bona terræ promittebantur, hic vero sub gratia ex fide viventibus regnum cœlestis tribuitur. Evangelium autem dicitur bonum nuntium, et re vera bonum nuntium, ut qui susceperint filii Dei vocentur. Ili sunt autem libri Veteris Testamenti, quos ob amorem doctrinæ et pietatis legendos recipiendosque Ecclesiarum principes tradiderunt.

4. Primum namque legis, id est, Moysi libri quinque sunt. Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. Illos sequuntur historici libri sedecim, Jesu Nave scilicet, et Judicum libri singuli, sive Ruth, Regum etiam libri quatuor, Paralipomenon duo, Esdræ duo, Tobix quoque, et Esther, et Judith singuli, 373 et duo Machabæorum. Super hos prophetici libri sedecim sunt, Isaïas, Jeremias, et Ezechiel, et Daniel, libri singuli: duodecim quoque prophetarum libri singuli, et hæc quidem prophetica sunt.

5. Post hæc versuum octo libri habentur, qui diverso apud Hebræos metro scribuntur, id est, Job liber, et Psalmorum, et Proverbiorum, et Ecclesiastes, et Cantica Canticorum, liber Sapientiæ, et Ecclesiasticus, Lamentationesque Jeremiæ; sicque complentur libri Veteris Testamenti quadraginta quinque.

6. Novi autem Testamenti primum quatuor Evangelia sunt Matthæi, Marci, Lucæ et Joannis. Illos quatuordecim Pauli apostoli Epistolæ sequuntur. Quibus etiam subjunctæ sunt septem catholicæ epistolæ, Jacobi, Petri, Joannis, et Judæ, Actus quoque duodecim apostolorum, quorum omnium signaculum est Apocalypsis Joannis, quod est revelatio Jesu Christi, qui omnes libros et tempore concludit, et ordine.

7. Hi sunt libri canonici septuaginta duo, et ob hoc Moyses elegit presbyteros qui prophetarent. Ob hoc et Jesus Dominus noster septuaginta duos discipulos prædicare mandavit. Et quoniam septuaginta duæ linguæ in hoc mundo erant diffusæ, congrue providit Spiritus sanctus, ut tot libri essent quot

Hebraice scriptam reperisse se negat Hieronymus. At Isidorus non sua, sed aliena, nunc suis, nunc aliorum verbis se tradere in his libris præsefert. Dicit autem paulo post, ex Sapientis ejusdam testimonio, librum hunc ab Hebræis aliquando receptum, postea rejectum. GRIMAL.

7. *Quoniam lxxii linguæ.* Clem. Alexandr., Stromat. lib. 1 (*ait*) ab Ephoro et scriptoribus aliis lxxv tum gentes, tum linguas prodi ex Moysi verbis: *Erant autem omnes animæ ex Jacob lxxv, quæ descenderunt in Ægyptum; sed linguas dialectosque videri lxxii plene fuisse, ut nostræ tradunt Scripturæ.* Quod se etiam colligere tradunt Hebræi e familiarum numero; totidem namque censeri Genes. cap. x. GRIMAL.

Ibid. *Septuaginta duæ linguæ.* Adisis notam Suarii ad Allegorias, n. 65, ex qua nota perspicue colligitur legendum hoc loco esse, et ob hoc Moyses elegit presbyteros septuaginta duos qui prophetarent. AREV.

nationes, quibus populi ad percipiendam fidei gratiam ædificarentur.

CAPUT XII.

De scriptoribus sacrorum librorum.

1. Veteris autem Testamenti secundum Hebræorum traditionem **374** hi scriptores habentur: primus Moyses scripsit Pentateuchum, Jesus Nave edidit librum suum, Judicum autem et Ruth, et Samuelis primam partem conscripsit Samuel; sequentia Samuelis usque ad calcem scripsit David. Malachiam autem in commune totum edidit Jeremias. Nam antea sparsus erat per singulorum regum historias. Job librum Hebræi Moysen scripsisse putant, alii unum ex prophetis.

2. Psalterium vero scripserunt decem prophetae, id est, Moyses, David, Salomon, Asaph, Etham, Idithum, et Eman, et filii Core, id est, Asir, Eleana, Abiasaph. Sunt qui et Esdras, et Aggæum, et Zachariam scripsisse dicant. Salomon scripsit Proverbia, Ecclesiastem, et Cantica canticorum. Isaias scripsit librum suum, Jeremias librum suum cum lamentationibus ejus. Viri synagogæ sapientes scripserunt Ezechielem, duodecim prophetas, Danielem, et Paralipomenon, et Esther. Esdras scripsit librum suum.

3. Omnes autem hos libros idem Esdras propheta scriba post incensam legem a Chaldæis, dum Judæi regressi fuissent in Jerusalem, divino afflatus spiritu reparavit; cunctaque prophetarum volumina, quæ fuerant a gentibus corrupta correxit; totumque Testamentum in xxii libros constituit, ut tot libri essent in lege, quot habentur et litteræ.

4. Primam post Esdras Editionem de Hebræo in Græcum LXX interpretes ediderunt sub Ptolomæo Ægyptio rege, successore Alexandri, qui in legendo studiosus fuit, omniumque libros gentium **375** congregavit. Iste enim ab Elezaro, qui erat princeps sacerdotum, multa dona mittens ad templum, petiit ut seni de duodecim tribubus Israel transmitterentur, qui interpretarentur omnes libros. Et, ut fidem

CAP. XII. N. 1. *Et Samuelis primam partem. Idem sensit Diodorus, qui Samuelis ix verba illa: Nam videntem vocabat populus, qui nunc propheta dicitur, non ipsius Samuelis, sed ejus qui Samuelis scripta collegit verba fuisse vult. Isidoro sat fuit monuisse non se de suo, sed de Hebræorum sensu et traditione loqui. GRIAL.*

Ibid. Malachiam totum edidit Jeremias. Nihil id certius. GRIAL.

2. *Psalterium vero scripserunt decem: ii scilicet, quorum nomina in psalmorum titulis præscribuntur. Id vero persuadere alicui fortasse possent, nisi Adamo, et Melchisedecho suos etiam psalmos assignarent, illi nonagesimum primum, huic centesimum nonum. GRIAL.*

Ibid. Viri synagogæ sapientes scripserunt Ezech. et Esth. Fabellæ Judæorum. GRIAL.

3. An Esdras libros abolitos, vel incensos legis reparaverit, vetus est quæstio. Antiquorum Patrum, quorum plerique negant, verba exscribit Natalis Alexander in historia eccles. Vet. Test., dissert. 4, in 4 mundi ætate. Qui asserunt, auctori apocryphi libri IV Esdræ, cap. xix, fidem præstiterunt. AREV.

4. *Primam post Esdras. Quæ de LXX interpretum*

interpretationis adverteret, singulis eorum qui fuerant destinati singulas cellulas dedit, et assignans omnibus omnes Scripturas, jussit interpretari.

5. Qui, cum per septuaginta dies istius rei negotium adimplerent, omnium simul interpretationes, quas per diversas cellulas segregati nullo ad nullum propinquante fecerunt, congregavit in unum. Atque ita omnes libri interpretati per Spiritum sanctum inventi sunt, ut non solum in intellectu, verum etiam in sermonibus consonantes invenirentur. Hæc fuit prima interpretatio vera ac divina.

6. Hos libros meditari omnium gentium Ecclesiæ primum cœperunt, eosdemque de Græco in Latinum interpretantes primi Ecclesiarum provisos tradiderunt. Post hæc secundam Editionem Aquila, tertiam et quartam Theodotion et Symmachus ediderunt, ambo Judæi proselyti. Quintam vero et sextam Editionem Origenes reperit, et cum cæteris supradictis Editionibus comparavit. Hi sunt itaque tantum qui Scripturas sacras de Hebræo in Græcum verterunt. Qui etiam et numerantur.

7. Nam Latinorum interpretum, qui de Græco in nostrum eloquium transtulerunt (ut meminit sanctus Augustinus [in *de Doctr. Christ. c. 11*]) infinitus numerus. Sicut enim (inquit) primis fidei temporibus ad manus venit Codex Græcus, atque aliquantulum sibi utriusque linguæ peritiam sumpsit, ausus est statim interpretari, atque inde accidit tam innumerabiles apud Latinos exstitisse interpretes.

8. De Hebræo autem in Latinum eloquium tantummodo Hieronymus presbyter sacras scripturas convertit. Cæteris Editionibus generaliter omnes Ecclesiæ usquequaque utuntur, pro eo quod veracior sit in sententiis et clarior in verbis. Librum Sapientiæ Salomon scripsisse probatur testimonio illius, quibus ibi legitur: *Tu me (inquit) elegisti **376** regem populo tuo, et dixisti ut ædificarem templum in nomine sancto tuo, et in civitate habitationis tuæ* (*Sup. ix, 7*).

9. Hoc opus Hebræi (ut quidam sapientium me-

Editione refert usque ad verbum invenirentur, leguntur in Cyrilli catechesi 4. Eademque Justinus, Irenæus, Augustinus, Philo, atque alii prodidere. Sed ridet Hieronymus, quæ de cellulis referuntur. Neque huic, neque illis nostrorum theologorum studia desunt. Nec minore contentione de ea quoque dissident, omnesque Veteris Testamenti, an soli quinque Moysi libri ab illis sint conversi. GRIAL.

7. *Ut meminit sanctus Augustinus. Lib. ii de Doctrin. Christ., cap. 11. Idem in Novo Testamento accidisse ait Hieronymus, epist. 125, ad Damasum, tot pene fuisse exemplaria, quot Codices. GRIAL.*

8. *Veracior sit in sententiis, et clarior in verbis. Hoc eloquium ex Augustini sententia potius convenit versioni Itale, seu antiquæ, quam Hieronymianæ, seu novæ. Ita enim Augustinus lib. ii de Doctr. Christ., cap. 15, n. 22: In ipsis interpretationibus Itala cæteris præferatur; nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiæ. Vide Sabatierum in prælat., n. 8, et Isidoriana, cap. 87, n. 25. Mariano, de Edit. Vulg., cap. 18, p. 89, observat Isidori verba Rabannum repetere lib. ii Instit. clericor., cap. 54. Ostendit autem eo loco Mariano Editionem Latinam Vulgatam eandem esse Hieronymi. AREV.*

minit) inter canonicas scripturas recipiebant. Sed postquam comprehendentes Christum interfecerunt, memorantes in eodem libro tam evidentissima de Christo testimonia, quibus dicitur: « Dixerunt inter se impii, Comprehendamus Justum, quia inutilis est nobis, et contrarius est operibus nostris. et promittit Dei scientiam se habere, et Filium Dei se nominat. » Et infra: « Si enim vere est Filius Dei, suscipiet illum, et liberabit eum de manu contrariorum. » Ac deinde: « Ut sciamus reverentiam illius, et probemus patientiam ejus, morte turpissima condemnemus eum (Sap. 11); » collatione facta, ne nostri eis pro tam aperto sacrilegio derogarent, a prophetis eum voluminibus reciderunt, legendumque suis prohiberent.

10. Librum autem Ecclesiasticum composuit Jesus filius Sirach Jerosolymitani, nepos Jesu sacerdotis, de quo meminit Zacharias, qui liber apud Latinos propter eloquii similitudinem Salomonis titulo prænotatur. Præterea Judith, et Tobie, sive Machabæorum libros qui auctores scripserunt, minime constat.

11. In Novo autem Testamento quatuor libros Evangeliorum quatuor evangelistæ singulos scripserunt, quorum solus Matthæus Hebræo scripsisse perhibetur eloquio, cæteri Græco. Paulus apostolus suas scripsit Epistolas, ex quibus novem septem Ecclesiis destinavit, reliquas discipulis suis misit, Timotheo, Tito et Philemoni. Ad Hebræos autem Epistolam perisque Latinis ejus esse incertum est 377 propter dissonantiam sermonis. Eandemque alii Barnabam conscripsisse, alii a Clemente scriptam fuisse suspicantur.

12. Petrus scripsit duas nomine suo epistolas, quæ catholicæ nominantur: quarum secunda a quibusdam ejus esse non creditur propter styli sermonisque distantiam. Jacobus suam scripsit Epistolam. Quæ et ipsa a nonnullis ejus esse negatur, sed sub

11. Ad Hebræos autem Epist. Ex Hieronymi catalogo. At nunc dubitandi nullus relietus locus post conciliorum sequentium decreta. Quæ de Petri, Jacobi et Joannis Epistolis dicuntur, ex eodem sunt catalogo. De Apocalypsi, quoniam etiam ante Hieronymi ætatem recepta fuerat, neglexisse videtur Isidorus eos qui illam suo tempore non reciperent, contra quos est concilii Toletani IV, can. 16. GRIAL. *Ibid.* De Epistola ad Hebræos neque Isidorus ipse dubitat in Proæmiiis. In Etymologis. lib. VI, cap. 2, n. 45, ex plurium Latinorum sententia non certo Pauli esse dicitur. AREV.

CAP. XIII. N. 1. *Laudes.* Quid *Laudes* appellet, et ipse satis superque declarat, et cuivis ex concilio IV Toletani magis adhuc constare poterit. Ut mirum sit tam manifesta in luce quanta sibi ipse tenebras offuderit, qui magno negotio contenderit ut hæc, plurimum capitum inverso ordine, post caput de matutinis collocaret. Cum neque quid laudes, neque quid matutinae preces apud Isidorum sit, posset ulla ratione dispicere. Ac de matutinis suo loco. Laudes hoc loco canionem *Alleluia* dicitur, quod in aliis regionibus (ut nunc ubique fit) ante Evangelii lectionem, in Hispania post Evangelium decantari ea synodus præcipit, can. 10 et 11. GRIAL.

Ibid. In Appendice 9 ad Etymologias fragmentum

A nomine ejus ab alio dictata existimatur. Joannis epistolas tres idem Joannes edidit, quarum prima tantum a quibusdam ejus esse asseritur, reliquæ duæ Joannis cujusdam presbyteri existimantur, cujus juxta Hieronymi sententiam alterum sepulcrum apud Ephesum demonstratur. Judas suam edidit Epistolam. Actus apostolorum Lucas composuit, sicut audivit, vel vidit. Apocalypsin Joannes evangelista scripsit eodem tempore, quo ob Evangelii prædicationem in insulam Pathmos traditur relegatus.

13. Hi sunt scriptores sacrorum librorum, divina inspiratione loquentes, atque ad eruditionem nostram præcepta cœlestia dispensantes. Auctor autem earumdem Scripturarum Spiritus sanctus esse creditur. Ipse enim scripsit, qui prophetas suos scribenda dictavit. Jam tibi post psalmodiarum originem atque hymnorum, post sanctorum etiam librorum numerum, postulata sequentia prænotabo.

CAPUT XIII.

De laudibus.

1. Laudes, hoc est, *Alleluia* canere, canticum est Hebræorum, 378 cujus expositio duorum verborum interpretatione consistit, hæc est, *laus Dei*, de cujus mysterio Joannes in Apocalypsi refert Spiritu revelante vidisse, et audisse vocem cœlestis exercitus angelorum, tanquam vocem aquarum multarum, et tanquam vocem validorum tonitruum dicentium *Alleluia*.

2. Ex quo nullus debet ambigere hoc laudis mysterium, si digna fide et devotione celebretur, angelis esse conjunctum. *Alleluia* autem, sicut et *Amen* de Hebræa in Latinam linguam nequaquam transfertur, non quia interpretari minime queant, sed, sicut aiunt doctores, servatur in eis antiquitas propter sanctiorem auctoritatem.

3. In Africanis autem regionibus non omni tempore, sed tantum dominicis diebus, et quinquaginta post resurrectionem Domini *Alleluia* cantatur pro

est Isidori nomine de variis vocabulis *Alleluia*, etc., quod pertinet ad librum VI, cap. 19, Etymologiarum, de Officiis. Copiose etiam Binghamus disserit de alleluia et psalmis alleluianis, tom. VI Antiq. ecclies., pag. 41 et seqq. In missa Gothica statim post lectionem Evangelii canebatur *Lauda*, quod ab Isidoro *Laudes* dicitur. Qui ritum officii Gothici ignorant, facile unam ejus partem cum alia confundunt. In Isidorianis, cap. 88, n. 71, indicavi quasdam missas a sancto Hedefonso compositas adhuc latere, quæ, si eederent, magnum lumen veteris liturgiæ Hispaniæ ordini et methodo essent allaturæ. Verum bibliothecæ archiepiscopali Toletanæ præfectus Petrus Emmanuel Hernandez, vir cum primis doctus, a me rogatus, literis die 10 februarii 1801, respondit eas missas de quibus multi mentionem injeceant, nihil esse aliud quam nomen librum sancti Hedefonsi *De perpetua Virginitate sanctæ Mariæ* in septem partes distributum, quæ fortasse singulæ partes ab eodem sancto Hedefonso in diversis festis beate Mariæ virginis recitatur sunt ea in sacrificii actione, quam Mozarabes missam dicebant a missione catechumenorum. Cæteri, qui de his missis sancti Hedefonsi loquuntur, immane quantum a veritate aberrant. AREV.

3. In Africanis autem regionibus. Ex ep. 119, Au-

significatione futuræ resurrectionis, et lætitiæ. Veruntamen apud nos secundum antiquam Hispaniarum traditionem præter dies jejuniorum, vel Quadragesimæ omni tempore cantatur *Alleluia*; scriptum est enim: *Semper laus ejus in ore meo.*

4. Quod vero post consummatam psalmodum, sive lectionum prædicationem *Alleluia* in fine cantatur, hoc in spe futura facit Ecclesia, significans post annuntiationem regni cælorum, quæ in hac vita per ntrumque Testamentum mundo prædicatur, actionem nostram non esse futuram, nisi in laudem Dei, sicut scriptum est: *Beati qui habitant in domo tua, in sæcula sæculorum laudabunt te (Psal. lxxxiii, 5).* Hinc est quod et liber psalmodum in laude concluditur, ut eadem post finem sæculi laus æterna monstraretur.

379 CAPUT XIV.

De offertoriis.

1. Offertoria, quæ in sacrificiorum honore canuntur, Ecclesiasticus liber indicio est veteres cantare solitos, quando victimæ immolabantur, sic enim dicit: *Porrexit, inquit, sacerdos manum suam in*

gust. ad Januarium, c. 15 et 17. GRIAL.

4. Actionem nostram non esse futuram, usque ad laudabunt te. Verba sunt Augustini, cap. 15. GRIAL.

Ibid. Hittorpius edidit in *spem futuri*, quamvis agnovit in aliis esse in *spe futura*. In Editione quam curavit Cochleus, multa in hoc capite et in plerisque aliis desunt, ut illud exemplar censeret quibusdam in locis epitome librorum de ecclesiasticis Officiis. AREV.

CAP. XIV. N. 1. *Offertoria, quæ in sacrificiorum canuntur*, etc. Gentiles quoque in libationibus graviore quosdam sonos adhibuisse, qui magnam partem spondeis pedibus constarent, unde nomen huic pedi datum, qui et pontificis propterea dictus est, notum ex Terentiani versibus

Qui quod in templis canorus a sono vocis malæ.
Auribus libantis obstat, et favet, *σπινδελος* est.

Eam vicem, ubi cantores organaque desunt, tintinnabulorum rotæ antiquo jam ritu præstant. GRIAL.

Ibid. Multi Mss. in *sonitu tubæ*. Unus, in *voce, prædicatione, cantu*. Pro *accendimur* duo Mss., *accendimus*. Hittorpius cum quatuor Mss. edidit: *Jubilamus in altum*; unus Ms. addebat, in *alto illo sciet*, etc. AREV.

CAP. XV. N. 1. *Cujus celebrationem*. Traditam a Petro, quem ad consecrationis verba quidam tres orationes, alii solam Dominicam, initio adhibuisse dicunt. Auctæ deinde aetæ ab aliis tum preces, tum ceremoniæ, ut videmus in Patrum liturgiis. Nam et illud Pauli, I Cor. xi. *Cætera autem, cum venero, disponam*, ad id refert Augustin. epist. 118, cap. 6. Isidorus ordinem qui aetate sua in concil. Tolet. iv jussus est per omnem Hispaniam et Galliciam observari tantum refert. Qui tamen ordo non idem prorsus retinetur in Mozarabo Missah, quod advenit etiam Jacobus Pamelius. GRIAL.

2. *Quinta deinde infertur illatio*. Pensiones, ut a Græcis *εξροφας*, ita a nostris *illationes* dictas, constat et Cassiodor., lib. xii, ep. 16, quomodo illationis voce usa est etiam synodus Tolet. vii, can. 4: *Ne ergo fiat de cætero, quod constat hacenus inordinate præsumptum, non amplius quam duos solidos unusquisque episcoporum præfate pro incia per singulas diœcesis suæ basilicas juxta synodum Bracharensem annua illatione sibi expetent conferri*. Mediaque videtur

libationem, et libavit de sanguine invæ, et fudit in fundamento altaris odorem divinum excelso principi. Tunc exclamaverunt filii Aaron in tubis productilibus, et sonuerunt, et auditam fecerunt magnam vocem in memoriam coram Deo (Eccli. l, 16). Non aliter et nunc in sono tubæ, id est, in vocis prædicatione cantu accendimur, simulque corde, et ore laudes Domino declamantes jubilamus in illo scificet vero sacrificio, cujus sanguine salvatus est mundus.

CAPUT XV.

De missa et orationibus.

1. Ordo autem missæ, et orationum, quibus oblata Deo sacrificia consecrantur, primum a sancto Petro est institutus, cujus celebrationem uno eodemque modo universus peragit orbis. *Prima* earundem oratio admonitionis est erga populum, ut excitentur ad exorandum Deum. *Secunda* invocationis ad Deum est, ut elementer suscipiat preces fidelium oblationesque eorum. *Tertia* autem **380** effunditur pro offerentibus, sive pro defunctis fidelibus, ut per idem sacrificium veniam consequantur.

2. *Quarta* post hæc infertur pro osculo pacis, ut

inter exactionem et oblationem, sive inter pensionem et munus, illatio. Ut enim imperatores pensionis tristiore appellacionem illationis nomine mitigarunt, ita ecclesiastici viri submissius se loqui putaverunt, si quæ alias dona et munera vocant, illationem appellarent. Id quod etiam debitum servitijs non uno in loco dicitur. Hinc illud in canone: *Offerimus præclaræ Majestati tuæ de tuis donis ac datis*. Nimirum videbatur offerimus, ni subiceretur de tuis donis ac datis. Sed (ut ego quidem existimo) dicebatur illatio tum panis et vinum, antequam offerrentur, tum formula ipsa precationis, qua inferebantur. Erat ergo illatio tum id quod inferebatur, ex quo erat oblatio facienda, tum precatio ipsa qua inferebatur, ut fieret ex illatione oblatio. GRIAL.

Ibid. *Ut charitate reconciliati omnes invicem, digne. Alii, digni. Alii, ut charitate reconciliati omnes invicem digne*; vel, ut per charitatem reconciliationis invicem digne. Quæ duæ postremæ lectiones Hittorpio non displicebant, ut respiciatur ad reconciliationem in Evangelio præscriptam, antequam munus ad altare offeramus. In nota Grialii mendose erat, *formula ipsa precationis, quam inferebantur*. Reposui qua, ut paulo post precatio ipsa qua inferebatur. In Missali Mozarabico hæc prima oratio proprie missa dicitur, quam tamen in eodem Missali diverse alie præcedunt. Secunda oratio post orationem *missam* appellatam proprium nomen non habet. Tertia oratio dicitur *Post nomina*, scilicet offerentium et defunctorum. Quarta oratio appellatur *Ad pacem*, pro quo nendose in Missali Mozarabico scribitur *Ad Patrem*, ut observat Lesleus in not. ad Missal. Mozarab., pag. 1. Quinta in eodem Missali *Illatio*, ut apud Isidorum, vocatur. Sexta in eod. Missal. appellatur *Post pridæ*, quin causa hujus appellacionis nota sit. In liturgiis Gallicanis *Post mysteria*, aut *Post secreta* nominatur. Septima denique est Oratio Dominica, ut apud Isidorum. Sed ante hanc orationem recitatur Symbolum Constantinopolitanum ex præscripto concilii in Toletani, quod cap. seq. Isidorus vocat *Niceum*, quia ita passim appellabatur. Multa quæ ad liturgiam Gothicam pertinent illustrari possunt ex brevi expositione antiquæ liturgiæ Gallicanæ, quam præmissa docta præfatione Martenius edidit tom. V Thesauri Anecd., pag. 86 et seqq. AREV.

charitate reconciliati omnes invicem digne sacramento corporis et sanguinis Christi consocientur, quia non recipit dissensionem cujusquam Christi indivisibile corpus. Quinta deinde infertur illatio in sanctificatione oblationis, in qua etiam et ad Dei laudem terrestrium creaturarum virtutumque celestium universitas provocatur, et **381 Hosanna in excelsis** cantatur, quod Salvatore de genere David nascente salus mundo usque ad excelsa pervenerit.

3. Porro sexta exhibet succedit conformatio sacramenti, ut oblatio, quæ Deo offertur, sanctificata per Spiritum sanctum, Christi corpori ac sanguini conformetur. Harum ultima est oratio, qua Dominus noster discipulos suos orare instituit, dicens: *Pater noster, qui es in caelis*. In qua oratione, ut sancti Patres scripserunt, septem petitiones continentur; sed in tribus primis æterna poscuntur: in sequentibus quatuor temporalia, quæ tamen propter æterna adipiscenda petuntur.

4. Nam cum dicimus: *Sanctificetur nomen tuum, Adveniat regnum tuum, Fiat voluntas tua, sicut in caelo, et in terra*; hic quidem ista tria inchoantur; sed in illa vita sperantur, ubi sanctificatio Dei, et voluntas, et regnum in sanctis suis immortaliter permanebit. Jam vero panis quotidianus, qui vel animæ, vel carni tribuitur, hic exposcitur; hic etiam post subsidium cibi venia de exemplo fraternæ indulgentiæ postulatur; hic, ne in peccati tentationem incidamus, exposcimus. Illic, post omnia, ut a malis liberemur, Dei auxilium imploramus. Illic autem nihil isto:rum est.

5. Hanc itaque orationem Salvator docuit, in qua et spes continetur fidelium, et confessio peccatorum; de qua propheta prædicens, ait: *Et erit, omnis qui invocaverit nomen Domini salvus erit* (Joel. 11, 52). Hæ sunt autem septem sacrificii orationes commendatæ evangelica apostolicaque doctrina, cujus numeri ratio insututa videtur vel propter septenariam sanctæ Ecclesiæ universitatem, vel propter septiformem gratiæ Spiritum, cujus dono ea quæ inferuntur sanctificantur.

382 CAPUT XVI.

De Symbolo Nicæno.

1. Symbolum autem, quod tempore sacrificii a populo prædicatur, trecentorum decem et octo sancto-

rum Patrum collatione apud synodum Nicænam est editum. Cujus veræ fidei regula tantis doctrinæ fidei mysteriis præcellit, ut de omni parte fidei loquatur, nullaque pene sit hæresis cui per singula verba vel sententias non respondeat. Omnes enim errores impietatum perfidiæque blasphemias calcatur, et ob hoc in universis Ecclesiis pari confessione a populo proclamatur.

CAPUT XVII.

De benedictionibus.

1. Benedictionem autem dari a sacerdotibus populo, antiqua per Moysen benedictio pandit, et comprobatur, qua benedicere populo sub sacramento trinæ invocationis jubetur. Ait enim ad Moysen Dominus: « Sic benedices populum meum, et ego benedicam illos: Benedicat te Dominus, et custodiat te, illuminet Dominus faciem suam super te, et misereatur tui, attollat Dominus faciem suam super te, et det tibi pacem » (Num. vi, 24).

CAPUT XVIII.

De sacrificio.

1. Sacrificium autem, quod a Christianis Deo offertur, primum **383** Christus Dominus noster, et magister instituit, quando commendavit apostolis corpus et sanguinem suum, priusquam traderetur; sicut legitur in Evangelio: *Accipit, inquit, Jesus panem, et calicem, et benedicens dedit eis* (Matth. xxvi, 26). Quod quidem sacramentum Melchisedech rex Salem figuratiter in typum corporis et sanguinis Christi primum obtulit, primusque mysterium tanti

sacrificii imaginarie idem expressit, præterens similitudinem Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi, sacerdotis æterni, ad quem dicitur: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (Ps. cix).

2. Hoc ergo sacrificium Christianis celebrare præceptum est, relictis ac linitis Judaicis victimis, quæ in servitate veteris populi celebrari imperata sunt. Hoc itaque fit a nobis, quod pro nobis Dominus ipse fecit, quod non mane, sed post cœnam in vesperum obtulit. Sic enim Christum oportebat adimplere circa vesperam diei, ut hora ipsa sacrificii ostenderet vesperam mundi. Proinde autem non communicaverunt jejuni apostoli, quia necesse erat ut pascha illud typicum antea impleretur, et sic denuo ad verum paschæ sacramentum transirent.

tecosten. GRIAL.

Ibid. Illuminet Dominus faciem, etc. Ita Goth. Codex ex Septuaginta interpretatione; in excusis libris Vulgatæ Edit. verba substituta sunt. GRIAL.

Ibid. Alii, et benedicam eum. Et mox, custodiat te, ostendatque faciem suam tibi, et misereatur, etc. AREV.

CAP. XVIII. N. 1. Vid. Cyprian., epist. 3, lib. 11, de sacramento dominici calicis. GRIAL.

Ibid. Traderetur. Al., pateretur. AREV.

2. Quod non mane usque ad vesperam mundi, Cypriani verba sunt. GRIAL.

Ibid. Proinde non communicaverunt jejuni apostoli. Vid. cap. 54, *Liquido*, de consecr., d. 2. GRIAL.

Ibid. Pro imperata alii exhibent imperatæ, quod clarius est. Pro hoc itaque fit, al., hodie itaque fit. AREV.

CAP. XVI. N. 1. *Omnes enim, etc.* Al., *omnes enim errorum impietates, perfidiæque, vel blasphemias calcatur. Pro vel, alii et, quod perinde est.* AREV.

CAP. XVII. N. 1. *Benedictionem.* Singulis prope missis benedictiones propriæ assignantur in Mozarabo Missali. Est autem hæc e Dominic. 7 post Pen-

3. Hoc enim in mysterio tunc factum est quod primum discipuli corpus et sanguinem Domini non acceperunt jejuni. Ab universa autem Ecclesia nunc a jejunis semper accipitur. Sic enim placuit Spiritui sancto per apostolos, ut in honorem tanti sacramenti in os Christiani prius dominicum corpus intraret, quam ceteri cibi, et ideo per universum orbem mos iste servatur. Panis enim quem frangimus corpus Christi est (I Cor. x), qui dixit: *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendi* (Joan. vi). Vinum autem sanguis ejus est, et hoc est, quod scriptum est: *Ego sum vitis vera* (Joan. vi); sed panis, quia corpus confirmat, ideo corpus Christi nuncupatur, vinum autem, quia sanguinem operatur in carne, ideo ad sanguinem Christi refertur.

4. Hæc autem dum sunt visibilia, sanctificata tamen per Spiritum sanctum **384** in sacramentum divini corporis transeunt. Proinde autem, ut sanctissimus Cyprianus ait: « Calix dominicus vino et aqua mistus offertur, quia videmus in aqua populum intelligi, in vino vero ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, et credentium plebs ei in quem credidit copulatur et jungitur. Quæ copulatio et conjunctio aquæ et vini sic miscetur in calice Domini, ut commissio illa ab invicem non possit separari, sicut nec Ecclesia potest a Christo dividi.

5. « Sic autem in sanctificando calice Domini offerri aqua sola non potest, quod modo nec vinum solum potest. Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis; si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur, et adunatione confusa sibi invicem copulatur, tunc sacramentum spirituale et cælestis perficitur. Sic vero calix Domini non est aqua sola, aut vinum solum, nisi utrumque sibi misceatur, quomodo nec corpus. Domini potest esse similia sola, aut aqua sola, nisi utrumque adunatum fuerit, et copulatum, et panis unius compage solidatum.

6. « Quo et ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus, ut quemadmodum grana multa in unum collecta, et commolita, et commista panem unum

5. Catholicam Isidori de sacra Eucharistia doctrinam propugnavi in Isidorianis, cap. 50, n. 15 et sequi., contra Binghamum, et alios heterodoxos. AREV.

4. *Calix Dominicus*, usque ad *adunatus*, omnia sunt Cypriani verba. GRIAL.

Ibid. Verba sancti Cypriani in Editione Felli epist. 63, de sacramento dominici calicis non omnia ab Isidoro describuntur. AREV.

7. *Dicunt aliqui, nisi aliquo interven. peccato.* Vid. cap. 13, de consecr., d. 2, *Quotidie*. GRIAL.

Ibid. *Hoc est enim indigne accipere.* August., epist. 118. GRIAL.

Ibid. *Dicunt aliqui*, etc. Vide librum de Dogmat. eccles., cap. 22; Canon. apostol. 8 et 9; Justinum, in Apolog. de Dominico die; Basil., epist. 29, et recentiores, qui de frequenti communione contra Arnaldum plura opera ediderunt. AREV.

8. *Cæterum si non sunt tanta peccata.* Hilarii, sive Augustini verba relata a Gratiano, de cons., d. 2, cap. Si non sunt. GRIAL.

A faciunt, sic in Christo, qui est panis cælestis, unum sciamus esse corpus, cui conjunctus sit noster numerus, et adunatus.)

7. Dicunt aliqui, nisi aliquo intercedente peccato, Eucharistiam quotidie accipiendam; hunc enim panem dari quotidie nobis, jubente Domino, postulamus, dicentes: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Quod quidem bene dicunt, si hoc cum religione et devotione et humilitate suscipiunt, nec, confidendo de justitia, superbiæ præsumptione id faciant. Cæterum si talia sunt peccata, quæ quasi mortuum ab altari removeant, prius agenda pœnitentia est, ac sic deinde hoc saluiferum medicamentum

385 tunc suscipiendum. Qui enim manducaverit indigne, judicium sibi manducat et bibit (I Cor. xi). Illoc est enim indigne accipere, si eo tempore quis accipiat quo debet agere pœnitentiam.

8. Cæterum si non sunt tanta peccata, ut excommunicandus quisque judicetur, non se debet a medicina dominici corporis separare, ne, dum forte diu abstinendus prohibetur, a Christi corpore separetur. Manifestum est enim, eos vivere, qui corpus ejus attingunt. Unde etiam timendum est ne, dum diu quisque separatur a Christi corpore, alienus remaneat a salute, ipso dicente: *Nisi comederitis carnem filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis* (Joan. vi). Qui enim jam peccare quievit, communicare non desinat.

9. Conjugatis autem abstinendum est coitu, plurimisque diebus orationi debent vacare, et sic deinde ad Christi corpus accedere. Relegamus Regum libros, et inveniemus sacerdotem Abimelech de panibus propositionis noluisse prius dare David, et pueris ejus, nisi ante interrogaret utrum mundi essent pueri a mulieribus, non utique ab alienis, sed a conjugibus propriis, et nisi eos audisset ab heri et undis tertius vacasse ab opere conjugii, nequaquam panes quos prius negaverat concessisset (I Reg. xxi).

10. Tantum interest inter propositionis panes et corpus Christi, quantum inter umbram et corpus, inter imaginem et veritatem, inter exemplaria tumorum et ea ipsa quæ per exemplaria præfiguraban-

Ibid. Contra eos qui frequentem communionem impugnant adduci solet hic locus. Petavius, Discret. ecclesiast. lib. II, cap. 3, tom. IV, pag. 183; observat hæc ab Isidoro sumpta ex Augustino, epist. 118, c. 3, quibus Isidorus præmisit: *Cæterum si talia, etc. Zaccaria*, tom. XII Histor. litter., pag. 451, Leslei conjecturam probat, legendum, *du abstinens prohibetur pro diu abstinendus*, vel *abstinens prohibetur*, quia ita legitur in Codice Albornoziano Bononiensi, et quia, ut observat Lesleus, pag. 500, in Missale Mozar. sermo est de eo qui sponte abstinet, non de eo qui ab alio prohibetur. Idem Lesleus, pag. 529, agit de non frequenti sacra Eucharistia apud veteres. Histripius observat legendum esse, *si non sunt tanta peccata*, ac male alios omittere non; et pro *excommunicandus*, quod in aliquo Ms. invenitur, legit *excommunicatus*, et *abstinens*, pro *abstinendus*, pro quo apud alios reperit *abstinens*. Mihi non displicet *prohibetur*, hoc est, a seipso. AREV.

9: *Relegamus libros Regnorum*, usque ad *accedere possit*, verba sunt Hieron. in cap. I Epist. ad Tit. GRIAL.

tur. Quapropter eligendi sunt aliquot dies, quibus prius homo continentius vivat, quo ad tantum sacramentum dignus accedere possit.

386 11. Sacrificium pro defunctorum fidelium requie offerre, vel pro eis orare, quia per totum hoc orbem custoditur, credimus quod ab ipsis apostolis traditum sit. Hoc enim ubique catholica tenet Ecclesia, quæ nisi crederet fidelibus defunctis dimitti peccata, non pro eorum spiritibus vel eleemosynam faceret, vel sacrificium Deo offerret.

12. Nam et cum Dominus dicit : *Qui peccaverit in Spiritum sanctum, non remittetur ei, nec in hoc sæculo, nec futuro (Matth. xii)*, demonstrat quibusdam illie dimittenda peccata et quodam purgatorio igne purganda. Ergo in quodam loco dictum est a sanctissimo Augustino : « Defunctorum animas sine dubio pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium offertur, vel eleemosynæ fiunt, si tamen aliquod quisque sibi meritum præparavit, dum adhuc in corpore viveret, per quod ista prosint, quæcunque pro illo fiunt.

13. « Nam non omnibus prosunt. Et quare non omnibus prosunt, nisi propter differentiam vitæ quam quisque gessit in corpore? Nam pro valde bonis gratiarum actiones sunt, pro non valde malis propitiations sunt, pro valde malis, etiam si nulla sunt adjumenta mortuorum, qualescunque consolationes vivorum sunt. Quibus autem prosunt, aut ad hoc prosunt, ut sit plena remissio, aut certe, ut tolerabilior fiat ipsa damnatio. »

CAPUT XIX.

De tertiæ, sextæ, et nonæ officiis.

1. Horam tertiam, sextam, et nonam Daniel et tres pueri supplicationibus devoverunt (*Dan. vi, 13*), scilicet, ut ab ortu diei in tempus preceationis tres horæ porrectæ Trinitatis nobis reverentiam declararent, pariliter ad tertiam, ad sextam, atque deinde ad nonam per **387** lucis intervalla, ratis dimensionibus terminata, Trinitas ter die rogata coleretur. Illud etiam occurrit ad probationem venerabilis Trinitatis, quod Spiritus sanctus hora tertia, hoc est, suo loco, et numero, et tempore, descendit ad terras impleturus gratiam quam Christus promisit (*Act. ii*).

2. Nam et sexta hora Christus passus, ad nonam

12. *Defunctorum animarum, etc.*, usque ad fin. cap., verba sunt Augustini, in *Enchirid. ad Lour.*, c. 110. GRIAL.

Ibid. Eadem doctrina Augustini De Civit. Dei, lib. xxi, cap. 24, et lib. de Cura pro mortuis. AREV.

CAP. XIX. N. 1. Vid. Cypriani librum de Orat. Dominicæ, et Tertullian., de Jejunio. GRIAL.

Ibid. Pro ratis, alii satis. Fortasse sialis. In nonnullis Mss. Trinitas ter derogata, id est, deprecata coleretur. In vet. Edit. erat determinata Trinitas. Apud Grialium demensionibus. Non est omittenda lectio Editionis Cochlei : *Pariterque a tertia ad sextam, atque inde ad nonam per paria lucis intervalla, ratis dimensionibus interminata Trinitas ter die rogata coleretur.* De oratione tertiæ, sextæ et nonæ vide Commentar. ad Prudentium, hymn. 3 Cathem., vers. 86, et Etymol. lib. vi, cap. 19, cum nota ad num. 62; quod

patibuli cruciamenta porrexit. Tali enim sacramento legitimis ad precem temporibus per ternas horas Trinitatis perfectio aut laudatur celebratibus, aut precibus impetratur. Licet et computetur diurna celebritas per quaternarium usque ad vespertinum officium, hoc est, quia quaternis significetur mundus quadrifario divisus, in Trinitate salvatus. Siquidem et in nocte stationes et vigiliæ militares in quatuor partes divisæ, ternis horarum spatiis secernuntur, ut et in ipsis nocturnis mundialibusque officiis Trinitatis mysterium veneretur.

CAPUT XX.

De vesperis.

1. Vespertinum diurni officium finis et alternæ lucis occasus est, cujus ex Veteri Testamento solemnus est celebratio. Denique hoc tempore veterum sacrificia offerre, adolerique altario aromata et thuramos erat (*Exod. xxix*). Testis est hymnidicus ille, regio ac sacerdotali functus officio, dicens : *Ascendat oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo, elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum. (Psal. cxi).*

2. In Novo quoque Testamento eo tempore quo Dominus et Salvator noster cœnantibus apostolis mysterium sui corporis et sanguinis initio tradidit, ut tempus ipsum sacrificii vesperum ostenderet sæculi, proinde in honorem ac memoriam tantorum sacramentorum his temporibus adesse nos decet Dei conspectibus, et personare in ejus cultibus, orationum nostrarum illi sacrificium **388** offerentes, atque in ejus laudibus pariter exultantes. Vesperum autem nominatum a sidere, qui vesper vocatur, et decedente sole exoritur. De quo propheta dicit : *Et vesperum super filios hominum prodire facit (Job. xxxviii).*

CAPUT XXI.

De completis.

1. De completis autem celebrandis idem etiam in Patrum invenimus exemplis, David propheta dicente : *Si ascendero in lectum strati mei, si dederò somnum oculis meis, aut palpebris meis dormitionem, aut requiem temporibus meis, donec inveniam locum Domino tabernaculum Deo Jacob (Psal. cxxxi).* Quis non stupeat tantam in Dei amore animi devotionem, ut somnum sibi, sine quo utique corpora humana deficiunt, penitus interdixerit, donec locum ac templum Do-

totum caput in argumento hujus operis de Officiis ecclesiasticis versatur. AREV.

2. *Mundialibusque.* Fortasse legendum *dialibusque*, aut *diurnis*, ut opponatur nocturnis. AREV.

Ibid. Licet, etc. Alii, et si computetur diuturna... hoc est, quaternis significatur, quia mundus, etc. AREV.

CAP. xx. N. 1. Altario. Isidorus cum aliis passim usurpat altarium, altarii. AREV.

2. *Ut tempus ipsum vesp.*, usque ad sæculi, Cypriani sunt verba epist. cit. GRIAL.

Ibid. *Vesperum ostenderet sæculi.* Al., *vespertinum ostenderet sæculi finem.* AREV.

CAP. XXI. N. 1. Integrum caput ex epist. de observatione vigiliarum, 36, apud Hieronym., tom. IX: GRIAL.

mino fabricandum in pectore suo rex et propheta A tuali opere infructuosas, dicentes jussa temerari divina, qui noctem fecit ad requiem, sicut diem ad laborem. Qui hæretici Græco sermone Nyctages, hoc est, somniculosi vocantur.

CAPUT XXII.

De vigiliarum antiquitate.

1. Antiqua est vigiliarum devotio, familiare bonum omnibus sanctis. Isaias denique propheta clamabat ad Dominum, dicens : *De nocte vigilat spiritus meus ad te, Deus, quia lux præcepta tua sunt super terram* (Isai. xxvi, 9). Item David, et regio, et propheta sanctificatus unguento, ita canit : *Media nocte surgebam ad confitendum tibi super judicia justitiæ tuæ* (Psal. cxviii, 62). Hoc namque tempore vastator angelus transiens, primogenita Ægyptiorum percussit (Exod. xii).

2. Unde et nos vigilare oportet, ne periculo Ægyptiorum admisceamur. **389** lisdem etiam horis venturum sese in Evangelio Salvator astruxit. Unde et ad vigilandum auditores suos exsuscitavit, dicens : *Beati servi illi quos cum venerit Dominus, invenerit vigilantes* (Matth. xxiv). Etsi vespertina, inquit, hora venerit, etsi media nocte, etsi galli cantu, et ita invenerit eos vigilantes, beati sunt servi illi. *Itaque et vos estote parati, quia nescitis, qua hora Filius hominis venturus est* (Luc. xii).

3. Siquidem nec verbis solum docuit vigiliis, sed etiam confirmavit exemplo; sic namque testatur in Evangelio : *Quia erat Jesus pernoctans in oratione Dei* (Act. xvi, 25). Paulus quoque et Silas in custodia publica circa medium noctis orantes, hymnum, audientibus cunctis vincitis, dixisse memorantur, ubi repente terræmotu facto, et concussis carceris fundamentis, et januæ sponte apertæ, et omnium vincula sunt soluta.

4. Unde oportet his horis psallendi orandique frequentiam nos in sanctis habere officiis, finemque nostrum, vel si advenerit sub tali actu, expectare securos. Est autem quoddam genus hæreticorum, superfluas existimantium sacras vigiliis, et spiri-

Cap. xxii. N. 1. Pleraque ex eadem epistola carptim hinc inde sumpta. GRIAL.

Ibid. Hoc namque tempore vastator angel., ex Hieronym. Matth. xxv. GRIAL.

3. Audientibus cunctis vincitis. Vox cunctis non est apud Hieronym., neque Act. xvi, et fortasse librorum partim vincitis, partim cunctis, scribentium vitio utrumque tandem inolevit. GRIAL.

Ibid. Siquidem, etc. Hæc, usque ad finem capitis deerant in Editionibus antiquis, quæ Bignæus supplevit ex Concilio Aquisgranensi sub Ludovico Pio, cap. 150, et Rabano, lib. ii de Instit. cleric., cap. 9, ac vere exstant in Mss. Codicibus Isidori. AREV.

4. Nyctages, aut etiam Nystages, vel Nystazontes. Ead. viii Etymol., c. 5. GRIAL.

Cap. xxiii. N. 1. Matutinæ preces hic dicuntur eæ quas nos laudes dicimus, ut constat ex Cassian., lib. 5 de Institut. cœnob., cap. 3, 4 et 8. Sequēbatur vigiliis Missa post galli cantum, inde eæ, quas nos laudes, Cassianus matutinam solemnitatem nominat, c. 4 et

6, in qua canebatur psalm. cxlviii, *Laudate Dominum de cælis*, cum sequentibus. Novellæ (ut ipse vocat) tunc solemnitati, quæ a nobis prima dicitur, deputati erant psalmi L, *Miserere mei Deus secund.*, Lxvii, *Deus Deus meus, ad te de luce vigilo*, et Lxxxix, *Domine, refugium factus*. Ita videntur Ecclesiæ occidentalis laudes utramque illorum, id est, matutinam antiquam solemnitatem, et novellam, atque amplius aliquid continere. Nam novellæ, hoc est, primæ, psalmi alii sunt assignati. GRIAL.

CAPUT XXIII.

De matutinis.

1. De matutinorum antiquitate et auctoritate testis est idem David propheta, dicens : *In matutinis meditabor in te, quia fuisti adjutor meus*, et alibi : *Prævenierunt, inquit, oculi mei ad te diluculo, ut meditare eloquia tua*. Cassianus autem dicit matutinæ **390** solemnitatis officium novo adhiuc tempore institutum primum in Bethlehem monasterio, ubi Dominus noster Jesus Christus pro redemptione humani generis ex virgine nasci dignatus est. Sicque ex illo per universum mundum ejusdem celebrationis invaluit consuetudo.

2. Diluculo autem proinde oratur, ut resurrectio Christi celebretur; matutina enim luce radiante, Dominus et Salvator noster ab inferis resurrexit, quando cœpit oriri fidelibus lux quæ, moriente Christo, occiderat peccatoribus. Siquidem et eodem tempore cunctis spes futuræ resurrectionis creditur, cum justi et omnes ab hac temporali morte, quasi a somno resurgentes, evigilabunt.

CAPUT XXIV.

De Dominico die.

1. Dominicum diem apostoli iidem religiosa solemnitate sanxerunt, quia in eodem Redemptor noster a mortuis resurrexit. Quique ideo Dominicus dies appellatur, ut in eo a terrenis operibus vel mundi illecebris abstinentes, tantum divinis cultibus serviamus, dantes scilicet huic diei honorem, et reverentiam propter spem resurrectionis nostræ, quam habemus in illo.

2. Nam sicut ipse Dominus noster Jesus Christus et Salvator noster tertia die resurrexit a mortuis, ita et nos resurrecturos in novissimo sæculo speramus. Unde etiam in Dominico die stantes oramus, quod est signum futuræ resurrectionis; hoc agit universa Ecclesia, quæ in peregrinatione mortalitatis inventa est, expectans **391** in finem sæculi, quod in Do-

G, in qua canebatur psalm. cxlviii, *Laudate Dominum de cælis*, cum sequentibus. Novellæ (ut ipse vocat) tunc solemnitati, quæ a nobis prima dicitur, deputati erant psalmi L, *Miserere mei Deus secund.*, Lxvii, *Deus Deus meus, ad te de luce vigilo*, et Lxxxix, *Domine, refugium factus*. Ita videntur Ecclesiæ occidentalis laudes utramque illorum, id est, matutinam antiquam solemnitatem, et novellam, atque amplius aliquid continere. Nam novellæ, hoc est, primæ, psalmi alii sunt assignati. GRIAL.

Ibid. In nonnullis Editionibus et Codicibus mss. desideratur totum hoc et seq. caput. In Editione Grialii ista distinguitur, institutum. Primitus, etc. AREV.

2. Grialius scribit radianti. AREV.

Cap. xxiv. N. 1. Pleraque omnia ex epist. August. ad Januar. 119, cap. 10. GRIAL.

Ibid. Dominicum diem, etc. Consule Patres apostolicos, cum notis Cotelierii, tom. I, pag. 47, et lib. 6 Etymol., c. 48, num. 49, cum nota. AREV.

mini Jesu Christi corpore præmonstratum est, qui A est primogenitus a mortuis.

CAPUT XXV.

De sabbato.

1. Sabbatum autem datum est priori populo in otio corporaliter celebrandum, ut figura esset in requiem, unde et Sabbatum requies interpretatur. Dies tamen Dominicus non Judæis, sed Christianis per resurrectionem Domini declaratus est, et ex illo habere cœpit festivitatem suam. Ipse est enim dies primus, qui post septimum reperitur octavus. Unde et in Ecclesiaste ad duorum Testamentorum significationem dicitur, *illi septem, et illi octo (Eecl. xi)*.

2. Primo enim solum celebrandum Sabbatum traditum est, quia erat antea requies mortuorum. Resurrectio autem nullius erat qui resurgens a mortuis non moreretur, mors illi ultra non dominaretur (*Rom. vi*). Jam postquam facta est talis resurrectio in corpore Domini, ut præiret in capite Ecclesiæ, quod corpus Ecclesiæ speraret in linem, dies Dominicus, id est, octavus, qui et primus, in festiuitate successit.

3. Apparet autem hunc diem etiam in sacrosanctis Scripturis esse solemnem; ipse enim primitus est dies sæculi, in ipso creati sunt angeli, in ipso quoque a mortuis resurrexit Christus, in ipso de cœlis super apostolos sanctus descendit Spiritus, manna in eodem die in eremo primum de cœlo datum est. Sic enim dicit Dominus: *Sex diebus colligētis manna, in die autem sexto duplum colligētis (Exod. xvi)*. Sexta enim dies est parasceve, quæ ante Sabbatum ponitur.

4. Sabbatum autem dies septimus est, quem sequitur Dominicus, **392** in quo primum manna de cœlo venit. Unde intelligant Judæi jam tunc prælatam esse Judaico Sabbato Dominicam nostram; jam tunc indicatum est quod in Sabbato ipsorum gratia ad eos de cœlo nulla descenderit, sed in nostra Dominica, in qua primum manna Dominus pluit.

CAPUT XXVI.

De Natali Domini.

1. Natalis Domini dies ea de causa a Patribus votivæ solemnitate institutus est, quia in eo Christus pro redemptione mundi nasci corporaliter voluit, prodiens ex virginis utero, qui erat in Patris impe-

CAP. XXV. N. 1. *Sabbatum autem dat usque ad interpretatur, ex eadem epist., cap. 10. GRIAL.*

Ibid. Dies tamen Dominicus, usque ad successit, ex cap. 15. GRIAL.

Ibid. Declaratus. Al., celebratus. De re ipsa iterum vide Patres apostolic., cit. Edit., tom. 1, pag. 43, et Fabricium, Bibliograph. pag. 452, qui scriptores de die Dominico et Sabbato disserentes magna copia enumerat. AREV.

2. Alii: *Nullius erat usque ad Christum Dominum, qui, resurgens a mortuis, jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. Quod melius est. AREV.*

3. *Apparet autem usque ad datum est, ex ejusdem sermone 251. GRIAL.*

4. *Sabbatum autem dies septim., etc., e serm. 91, que sunt eadem Origenis, hom. 7, in Exod., cap. 15. GRIAL.*

CAP. XXVI. N. 1. In uno Ms., apud Hittorpium, pro

rio. Cujus susceptæ carnis causa hæc est. Postquam enim invidia diaboli parens ille primus spe seductus inani cecidit, confestim exsul, et perditus in omni genere suo radicem malitiæ et peccati transduxit, crescebatque in malum vehementius omne genus mortalium diffusis ubique sceleribus, et, quod est nequius, omnium cultibus idolorum serviens.

2. Volens ergo Deus terminare peccatum, consuluit verbo, lege, prophetis, signis, plagis et prodigiis. Sed cum nec sic quidem errores suos admonitus agnosceret mundus, misit Deus Filium suum, ut carne indueretur, et hominibus appareret, et peccatores sanaret. Qui ideo in homine venit, quia per seipsum ab hominibus cognosci non potuit. Ut autem videretur, Verbum caro factum est, assumendo carnem, non mutatum in carnem. Assumpsit enim humanitatem, non amisit divinitatem. Ita idem Deus et idem homo, in natura Dei æqualis Patri, in natura hominis factus mortalis **393** in nobis pro nobis, de nobis, manens quod erat, suscipiens quod non erat, ut liberaret quod fecerat.

3. Hæc est ergo dominicæ Nativitatis magna solemnitas, hæc est diei hujus nova et gloriosa festiuitas, adventus Dei factus ad homines. Itaque dies iste, pro eo quod in eo Christus natus est, Natalis dicitur; quemque ideo observare per revolutum circulum anni festa solemnitate solemus, ut in memoriam revocetur quo die Christus natus est.

CAPUT XXVII.

De Epiphania.

1. Epiphaniarum diem proinde festa solemnitate C viri apostolici signaverunt, quia in eo est proditus stella Salvator, quando invenerunt magi Christum in præsepi jacentem, adorato offerentes competentia munera Trinitati, aurum, thus et myrrham, Regi, Deo atque passuro. Ideo ergo diem hunc annua celebritate sacraverunt, ut mundus agnoscat Dominum quem elementa cœlitus prodiderunt.

2. Siquidem eodem die idem Jesus etiam Jordanis lavaero tingitur, divisoque cœlo Spiritus sancti descendente testimonio Dei esse Filius declaratur (*Matth. iii*); cuius diei nomen, ex eo quod apparuit gentibus, Epiphania nuncupatur. Epiphania enim Græce, Latine apparitio vel ostensio dicitur. Tribus igitur ex causis hic dies hoc vocabulum sumpsit sive

D imperio emendatum erat *gremio*, quod fortasse non male esse ipse opinatur. In Isidorianis, cap. 95, n. 15, adverti in Codice Vatic. 1267 hoc caput 26 tanquam sermonem sancti Isidori exhiberi, de quo plura vide, si placet, in Isidorianis, cap. 72, n. 47 et seqq., ubi etiam præfationem Constantini Cajetani ad hunc sermonem protuli. Codex Regiovat. 123, in quo etiam est hic sermo, magis cum Editione nostra congruit, quam cum textu Cajetani. AREV.

2. *Carne indueretur. Cajetanus, carnem indueret. AREV.*

CAP. XXVII. N. 1. *Christum, etc. Cochleus: Christum in præsepio jacentem, et adoraverunt cum, offerentes ei competentia munera Trinitatis, aurum, thus, myrrham, Regi, Deo atque homini purissimo. Pro in præsepi alii habent in præsepe quod minime est absurdum. Vide notas ad Sedulium, pag. 104, 205 et 307. AREV.*

quod tunc in baptismo suo Christus populis fuerit ostensus, sive quod ea die sideris ortu magis est proditus, sive quod primo signo per aquam in vinum versam multis est manifestatus.

3. Refert autem Cassianus apud Ægyptios Nativitatis diem, **394** et epiphaniarum solemnitate non bifarie, ut in occiduis provinciis, sed sub diei unius festivitate celebrari. Epistolæ quoque pontificis Alexandrini per universas Ægypti Ecclesias vel monasteria diriguntur, quibus et initium Quadragesimæ, et dies Paschæ denuntiatur.

CAPUT XXVIII.

De Palmarum die.

1. Dies Palmarum ideo celebratur, quia in eo Dominus et Salvator noster, sicut propheta cecinit, **B** Jerusalem tendens, asellum sedisse perhibetur. Tunc gradiens cum ramis palmarum multitudo plebium obviam ei clamabat: *Osanna, benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israel* (*Zach. ix; Matth. xxi; Joan. xii*). In ramis enim palmarum significabatur victoria, qua erat Dominus mortem moriendo superaturus, et trophæo crucis de diabolo mortis principe triumphaturus.

2. In asello autem, quem sedendo Jerusalem venit, indicavit simplicia corda gentilitatis, quæ præsidendo atque regendo perducebat **395** ad visionem pacis. Hoc autem die symbolum competentibus traditur, propter confinem dominicæ paschæ solemnitate; ut quia jam ad Dei gratiam percipiendam festinant, fidem quam confiteantur agnoscant. Vulgus ideo eum diem capitilavium vocant, quia tunc moris est lavandi capita infantium qui ungenti sunt, ne forte

3. Cassian., collat. 10. GRIAL.

Ibid. Epistolæ quoque pontif. Alexandrini peracto eo die, ait Cassian. GRIAL.

Ibid. Blanchinus, Evangeliar. Quadrag. t. II, p. 555, profert dissertationem, sive epistolam Francisci a Turre, quæ multa de ritu denuntiandi pascha die Epiphaniæ explicantur; qui ritus in Italia quoque viguit. Videndus etiam Benedictus pontifex XIV, de Festis Domini, in festo Epiphaniæ, § 76. AREV.

CAP. XXVIII. N. 1. *Asellum sedisse perhibetur. Et mox, quem sedendo.* Ita etiam Ambrosius: *Pullus sedetur asinæ.* GRIAL.

2. *Capitilavium vocant.* Augustin. epist. 118, cap. 7: *Si autem quæris cur etiam lavandi mos ortus sit, nihil mihi de hac re cogitanti probabilis occurrit, nisi quod baptizandorum corpora per observationem Quadragesimæ sordidita cum offensione sensus ad fontem tractarentur, nisi aliqua die lavarentur.* Hanc autem diem, quæ in Hispania Dominica, ut videtur, Palmarum fuit, in Africa fuisse feriam 3 in Cœna Domini, ex hoc Augustini loco apparet; subdit enim: *Istum autem diem potius ad hoc electum, quo Cœna dominica anniversarie celebratur, etc.* Qui mos adeo in Africa invaluerat, ut de lotionem pedum, quæ in eundem diem incurreret, vel tollenda prorsus, vel certe in alium diem rejicienda, properea cogitaverint. Sic enim Augustinus, epist. 119, ad Januar., cap. 18: *De lavandis vero pedibus cum Dominus hoc propter formam humilitatis, propter quam docendam venerat, commendaverit (sicut ipse consequenter exposuit) quesitum est quoniam tempore potissimum res tanta etiam facta doceretur, et in illud tempus occurrit, quo ipsa somnatio religiosus inhæreret. Sed ne ad ipsum*

observatione Quadragesimæ sordidata ad unctionem accederent.

CAPUT XXIX.

De Cœna Domini.

1. Cœna Domini, hoc est, quinta feria ultimæ Quadragesimæ, quando Dominus et Salvator noster, post typicum illud pascha completum, ad verum pascha transiens, mysterium corporis et sanguinis sui primum apostolis tradidit (*Matth. xxvi*), quando post sacramenta ecclēstia discipulum fallax et proditor pretium a Judæis accepit, et Christi sanguinem vendidit (*Joan. xii*). Eo etiam die Salvator surgens a cœna, pedes discipulorum lavit propter humilitatis formam commendandam, ad quam docendam venerat, sicut et ipse consequenter exposuit. Quod etiam decebat potissimum, ut facto doceret quod observare discipulos præmoneret.

2. Hinc est quod eodem die altaria templique parietes et pavimenta lavantur, vasaque purificantur, quæ sunt Domino consecrata. Quo die proinde etiam sanctum chrisma conficitur, quia ante biduum paschæ Maria caput ac pedes Domini unguente perfussisse perhibetur. Unde et Dominus discipulis suis dixit: *Scitis, quia post biduum pascha fiet, et Filius hominis tradetur, ut crucifigatur* (*Matth. xxvi*).

396 CAPUT XXX.

De Parasceve.

1. Parasceve, id est, sexta Sabbati, ideo in solemnitate habetur, quia in eo die Christus mysterium crucis explevit, propter quod venerat in hunc mundum, ut quia ligno percussus fueramus in Adam, rursus per ligni mysterium sanaremur. Hujus enim

sacramentum baptismi videre tur pertinere, multi hoc in consuetudinem recipere noluerunt. Nonnulli etiam de consuetudine auferre non dubitaverunt. Aliqui autem, ut hoc sacratiore tempore commendarent, et a baptismi sacramento distinguere, vel diem tertium octavarum, quia ternarius numerus in multis sacramentis maxime excellit, vel etiam ipsum octavum, ut hoc facerent, elegerunt. GRIAL.

Ibid. Capitilavium. Præter Grialii eruditam annotationem videri possunt Macri Hierolexicum, Ducangii Glossarium, et scriptores Antiquitatum ecclesiasticarum. Nonnulli scribunt capitilavium, sed in Etymologiis, cap. 18 lib. vi, n. 14, jam editum fuit capitilavium; quem ad locum nonnulla observavi de hoc antiquissimo ritu, quæ huc quoque faciunt. AREV.

CAP. XXIX. N. 1. *Propter humilitatis formam commend.* August., *ibid.* GRIAL.

Ibid. Alii, quod etiam decebat potissimum. AREV.

2. In feria quatuor majores hebdomadæ altaria, templi parietes et pavimenta lavari consuevisse adeo certum est, ut etiam vestigia hujus consuetudinis in nonnullis Ecclesiis permaneant. Cancellierius, scriptor accuratus et eruditus, in descriptione hebdomadæ sanctæ, de hujusmodi ritu, qui in templo Vaticano viget, disserit, et cum Isidori verbis confert similia alia sancti Eligii, homil. 8 de Cœna Domini: *Propter humilitatis formam eo die commendandam pedes eorum Christus lavit; et hinc est quod eodem die altaria templique parietes et vasa purificantur.* AREV.

CAP. XXX. N. 1. *Per ligni mysterium.* Multi Mss., *per ligum mysterii.* Alii, *per ligni mysteria.* AREV.

causa triumphī humana pusillitas Christo per omnem mundum celebritatem annuam præbet, pro eo quod dignatus est sanguine passionis suæ sæculum redimere, et peccatum mundi per crucem morte devicta absolvere.

2. Cujus quidem crucis injuriam non pertulit illa divinitatis substantia, sed sola susceptæ humanitatis natura. Passio enim corporis fuit, divinitas vero exors injuriæ mansit. Tripertita autem ratio dominicæ passionis ostenditur. Prima itaque causa est ut Christus pro reatu mundi redemptione daretur, et hostis antiquus, velut hamo crucis, caperetur, scilicet ut quos obsorbuerat evomeret, et prædam quam tenebat amitteret, non potentia victus, sed justitia, non dominatione, sed ratione.

3. Secunda causa est ut secuturis hominibus vitæ magisterium præberetur. Ascendit enim in crucem Christus, ut nobis passionis et resurrectionis præberet exemplum, passionis ad confirmandum patientiam, resurrectionis ad excitandam spem, ut duas vitas nobis ostenderet in carne, unam laboriosam, alteram beatam: laboriosam, quam tolerare debemus; beatam, quam sperare debemus.

4. Tertia causa est susceptæ crucis ut superba sæculi et inflata sapientia, per crucis stultam, ut putatur, prædicationem humiliata, corrueret; ut putaret id quod stultum Dei est quanto sit hominibus sapientius, et quod infirmum Dei est quanto sit fortius tota hominum fortitudine (I Cor. 1).

5. Docet apostolus Paulus (Ephes. v), illuminatos debere habere oculos cordis ad intelligendum quæ sit latitudo crucis, et longitudo, et 397 altitudo, et profundum. Cujus latitudo est transversum lignum quo extenduntur manus, longitudo a latitudine deorsum usque ad terram, altitudo a latitudine sursum usque ad caput, profundum vero quod terræ ingrum absconditur; quo signo crucis omnis vita sanctorum describitur.

6. Dicitur enim homini: *Tolle crucem tuam, et sequere me.* Tunc enim crucifigitur caro, cum mortificantur membra nostra super terram, fornicatio, immunditia, luxuria, et cætera. Dumque exterior homo corrumpitur, ut interior renovetur de die in diem, passio est crucis. Et hæc quidem dum sunt bona opera, tamen adhuc laboriosa, quorum merces requies est. Ideoque dicitur: *Spe gaudentes, ut cogitantes scilicet requiem futuram, cum hilaritate et laboribus operemur.*

7. Hanc hilaritatem significat crucis latitudo in

5. *Docet autem apostolus, usque ad profundum, verba sunt Rullini in Symbol. GRIAL.*

Ibid. Cujus latitudo, usque ad describitur; communia hæc sunt Rullino cum Augustino, in de Doctr. Chr., cap. 42, et in lib. de Grat. Vet. et Nov. Testamenti. GRIAL.

Ibid. Grialius in textu, docet Apostolus; in nota, docet autem Apostolus. AREV.

6. *Dicitur enim homini, etc. Omnia sunt usque ad finem capituli Augustini verba, epist. cit. ad Januar., cap. 14. GRIAL.*

A transverso ligno, ubi figuntur manus. Per manus enim opus intelligitur, per latitudinem hilaritas operantis, quia tristitia facit angustias. Porro per latitudinem crucis, cui caput adjungitur, expectatio supernæ retributionis de sublimi justitia Dei significatur. Et ut ipsa opera bona non propter beneficia Dei terrena ac temporalia facienda credantur, sed potius propter illud quod desuper sperat fides, quæ per dilectionem operatur.

8. Jam vero per longitudinem, qua totum corpus extenditur, ipsa tolerantia significatur, ut longanimem permaneamus, unde longanimis dicitur qui tolerat. Per profundum autem, hoc est, partem illam ligni quæ in terræ adito delixa latet, sed inde consurgit omne quod eminet, inscrutabilia indicantur judicia Dei; de quibus occulta ejus voluntate vocatur homo ad participationem tantæ gratiæ, alius sic, alius vero sic.

398 CAPUT XXXI.

De Sabbato Paschæ.

1. Sabbati paschalis veneratio hinc celebratur, pro eo quod eodem die Dominus in sepulchro quievit. Unde et bene in Hebræo sermone Sabbatum requies interpretatur, sive quod Deus eodem die quievit mundo perfecto, sive quod in eo Dominus et Redemptor noster quievit in sepulchro.

2. Illic autem dies inter mortem Christi et resurrectionem medius est, significans requiem quamdam animarum ab omni labore omnique molestia post mortem, per quam fit transitus per resurrectionem carnis ad illam vitam quam Dominus noster Jesus Christus sua resurrectione præmonstrare dignatus est.

CAPUT XXXII.

De die sancto Paschæ.

1. Jam vero paschale sacramentum, quod nunc in Salvatoris nostri mysterio manifestissime celebratur, in Veteri Testamento figuraliter primum gestum est, quando agno occiso pascha celebravit populus Dei in Ægypto (Exod. xii). Cujus figura in veritate completa est in Christo, qui sicut visus ad immolandum ductus est. Cujus sanguine illitis postibus nostris, id est, cujus signo crucis signatis frontibus nostris a perditione hujus sæculi, tanquam a captivitate Ægyptiaca liberamur. Cujus quidem diem paschalis resurrectionis mysticum non solum pro eo celebramus, quod in eodem a mortuis surrexit, sed etiam et pro aliis sacramentis, quæ per eundem significantur

2. Quia enim, sicut dicit Apostolus, mortuus est

8. *Alius vero sic. Codex Regioviatic. 161 addit: Ad extremum altitudinem posuit, quia postquam notitiam earundem (forte eorumdem) quæ superius intimitata sunt opere properamus, nunc merebimur altu et excelsa conscendere. AREV.*

CAP. XXXII. N. 1. *Cujus quidem paschalis resurr. Omnia usque ad finem ex epist. citata Augustini ad Januar. descripta sunt. GRIAL.*

Ibid. Ad immolandum. Al., ad occisionem. Etymolog. lib. vi, cap. 17, n. 10 et seqq., plura de paschate explicantur. AREV.

propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram, transitus quidem de morte ad vitam in illa passione Domini et resurrectione **399** sacratus est. Nam et vocabulum ipsum, quod pascha dicitur, non Græcum, sed Hebræum est, neque a passione, quoniam *παθεν* Græce dicitur pati, sed a transitu Hebræo verbo pascha appellatum est. Quod et maxime evangelista expressit, cum celebraretur a Domino pascha cum discipulis: *Cum vidisset, inquit, Jesus quia venit hora ut transiret de hoc mundo ad Patrem (Joan. xiii).*

3. Transitus ergo de hac vita mortali in aliam vitam immortalē, hoc est, de morte ad vitam, in passione et resurrectione Domini commendatur. Ille transitus a nobis modo agitur per fidem, quæ nobis datur in remissione peccatorum, quando consepelitur cum Christo per baptismum, quasi a mortuis transeuntes de peioribus ad meliora, de corporalibus ad spiritualia, de conversatione hujus vitæ ad spem futuræ resurrectionis et gloriæ.

4. Propter ipsum ergo initium novæ vitæ, ad quam transimus, et propter novum hominem, quem jubeamus induere, et exuere veterem, expurgantes vetus fermentum, ut simus nova conspersio, quoniam pascha nostrum immolatus est Christus; propter hanc ergo vitæ novitatem primus mensis in anni mensibus celebrationi huic attributus est, nam et ipse dicitur mensis novorum. Quia vero in toto tempore sæculi nunc tertium tempus apparuit, ideo resurrectio Domini tridua est.

5. Primum enim tempus est ante legem, secundum sub lege, tertium sub gratia, ubi jam manifestum est sacramentum quod erat ante in prophetico ænigmate occultum. Hoc ergo et in lunari numero significatur. Quia enim septenarius numerus solet in Scripturis ad quandam perfectionem mysticus apparere, in tertia hebdomada lunæ pascha celebratur, id est, qui dies occurrerit a quarta decima in vicesimum primum.

6. Sed et non solum propter tempus tertium, quia inde incipit hebdomada tertia, sed etiam propter ipsam conversionem lunæ. Tunc enim ista ab inferioribus ad superiora convertitur, et hæc nobis de luna similitudo assumitur, de visibilibus ad invisibilia, et de corporalibus ad spiritualia sacramenta transire, ut magis magisque huic sæculo moriamur, et vita nostra abscondatur **400** cum Christo, omnemque lucem studii nostri, quæ ad inferiora vergebat, ad superiora convertamus, ad illam scilicet æternam contemperationem immutabilis veritatis (*Coloss. iii*).

7. Usque ad vicesimum vero primum ideo Pascha observatur, propter septenarium numerum, quo universitatis significatio sæpe figuratur, qui etiam

4. Alii, *initium datur novæ vitæ... et ex veteri expurgantes vetus fermentum.* AREV.

5. Cochleus, *in tertiæ hebdomadæ luna Pascha celebratur, id est, qui dies occurrerit Dominicus a quinto decimo in vicesimo primo.* AREV.

7. Propter instar universitatis. Hoc est, propter similitudinem universitatis. AREV.

A ipsi Ecclesiæ tribuitur, propter instar universitatis; ideoque et Joannes apostolus, in Apocalypsi, septem scripsit Ecclesiis. Ecclesia vero adhuc in ista mortalitatis carne constituta propter ipsam mutabilitatem lunæ nomine in Scripturis sæpe vocatur. Quod vero anniversarius dies paschalis, non ad eundem redit anni diem, sicut dies quo creditur Dominus natus, hoc fit propter Dominicum diem et lunam.

8. Manifestum est enim quo die Dominus crucifixus sit, et in sepulcro fuerit, et resurrexit. Adjuncta est enim ipsorum dierum observatio per Patres Nicæni concilii, et orbi universo Christiano persuasum, eo modo pascha celebrari oportere, ut non solum lunam paschalem, sed et diem Dominicum, in quo resurrexit a mortuis, exspectare debeamus. Inde est quod ad eundem anni diem non revertitur pascha. Nam Judæi tantummodo mensem novorum et lunam observant. Diem autem Dominicum adiendum Patres nostri censuerunt, ut et nostra festivitas a Judæorum festivitate distingueretur.

CAPUT XXXIII.

De Ascensione Domini.

1. Ascensionis dominicæ solemnitas ideo celebratur, quia eodem die, post mundi victoriam, post inferni regressum, ascendere Christus memoratur ad cælos, sicut scriptum est: *Ascendit in altum, cepit captivitatem, dedit dona hominibus (Psal. lxxvii).* Quæ festivitas ideo per revolutum circulum annorum celebratur, ut humanitas assumptæ carnis ascendentis Domini collocata ad dexteram Patris in **401** memoriam revocetur, cujus corpus ita in cælo esse credimus, ut erat quando ascendit, quod et vox angelica protestatur, dicens: *Sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cælum (Act. i)*, id est, in eadem carnis specie atque substantia; cujus perfectio carnis immortalitatem donavit, naturam non abstulit.

2. Dexteram autem Patris, ad quam idem Filius sedere creditur, non est corporea, quod nefas est de Deo sentire. Sed dexteram Patris est beatitudo perpetua, quæ sanctis in resurrectione promittitur, id est, universæ Ecclesiæ, quæ est corpus Christi; sicut et sinistra ejus recte intelligitur miseria, et pœna perpetua, quæ impiis dabitur.

CAPUT XXXIV.

De Pentecoste.

D 1. Initium sane et causa festivitatis Pentecostes paulo altius repetenda est. Pentecostes enim dies hinc accepit exordium, quando Dei vox in Sina monte desuper intonantis audita est, et lex data est Moysi (*Exod. xx*). In Novo autem Testamento Pentecoste cœpit quando adventum sancti Spiritus, quem Christus promisit, exhibuit, quem ait non esse venturum, nisi ipse ascendisset in cælum.

8. De die quo Pascha celebrari debet, latius in Etymologiis, lib. vi, cap. 17. AREV.

CAP. xxxiii. N. 1. Alii, *ascendit in altum, captivam duxit captivitatem.* In nonnullis Mss., *cujus perfectio carnis.* Al., *cujus profecto carnis.* AREV.

CAP. xxxiv. N. 1. Pleraque ex eadem Augustini ad Januar. epistola. GRIAL.

2. Denique dum portam cœli Christus intrasset, A
decem diebus interpositis, intremuit subito orantibus
apostolis locus, et descendente Spiritu sancto super
eos, inflammati sunt ita, ut linguis omnium gen-
tium Dei magnalia loquerentur (*Act. 11*). Adventus
itaque Spiritus sancti de cœlo super apostolos in va-
rietate linguarum diffusus solemnitatem transmisit
in posteros, eaque de causa Pentecoste celebratur,
et dies ipse proinde insignis habetur.

5. Concordat autem hæc festivitas Evangelii cum
festivitate legis; illic enim posteaquam agnus immo-
latus est, interpositis quinquaginta diebus, data est
lex Moysi, scripta digito Dei; hic postquam occisus
est Christus, qui tanquam ovis ad immolandum du-
ctus est, celebratur verum pascha, et, interpositis
quinquaginta diebus, datur Spiritus sanctus, qui est
digitus Dei super centum **402** viginti discipulos
Mosaicæ ætatis numero constitutos, siquidem et hæc
festivitas aliud obtinet sacramentum.

4. Constat enim ex septimana septimanarum (*Isai.*
CIII), sed dierum quidem septimanæ generant eam-
dem Pentecosten, in qua sit peccati remissio per
Spiritus sanctum, annorum vero septimanæ quin-
quagesimum annum faciunt, qui apud Hebræos jub-
ilæus appellatur, in quo similiter terræ fit remissio,
et servorum libertas, et possessionum restitutio, quæ
pretio fuerant comparata. Septem enim septies mul-
tiplicati quinquagenarium ex se generant numerum
assumpta monade, quam ex futuri sæculi figura
præsumptam esse majorum auctoritas tradidit; fit
enim ipsa et octava semper, et prima, imò ipsa est
semper una, quæ est Dominicus dies.

5. Necessè est enim sabbatismum animarum po-
puli Dei illuc recurrere atque ibi compleri, ubi datur
pars his qui octo, sicut quidam disserens Salomonis
dicta sapienter exposuit (*Eccle. xi*). Idcirco autem
totius quinquagesimæ dies post Domini resurrectionem
soluta abstinentia in sola lætitia celebrantur,
propter figuram futuræ resurrectionis, ubi jam non
labor, sed requies erit lætitiæ.

6. Ideoque in his diebus nec genua in oratione
flectuntur, quia, sicut quidam sapientium ait, *inflexio*
genuum pœnitentiæ, et luctus indicium est. Unde etiam
per omnia eandem in illis solemnitatem, quam die
Dominica custodimus, in qua majores nostri nec
jejunium agendum, nec genua esse flectenda, ob re-
verentiam resurrectionis dominicæ, tradiderunt.

2. Hittorpius cum tribus Mss. edidit in *varietate*
linguarum diffusa; in uno invenit, *diffusi*. AREV.

6. Neque a Resurrectione dominica usque ad
Pentecosten, neque in diebus Dominicis genua flectere
mos est, dum antiphonæ post laudes, aut cum-
pletorium recitantur. Verum Isidorus in genere ait
in his diebus genua in oratione non flecti, quia scilicet
consuetudo ab apostolicis temporibus deducta erat ut
in his diebus fideles stando orarent. Quandiu
duraverit hæc consuetudo, non facile est definire;
sed ejus adhuc memoria occurrit in concilio in Tu-
ronensi, c. 37, temporibus Caroli Magni. Adisis Bin-

CAPUT XXXV.

De festivitatibus martyrum.

1. Festivitates apostolorum, seu in honorem mar-
tyrum solemnitates antiqui Patres in venerationis
mysterio celebrari sanxerunt, **403** vel ad excitandam
imitationem, vel ut meritis eorum consociemur,
atque orationibus adjuvemur, ita tamen ut nulli
martyrum, sed ipsi Deo martyrum sacrilicemus,
quamvis in memoris martyrum constituamus altaria.

2. Quis enim antistitum, in locis sanctorum corpo-
rum assistens altari, aliquando dixit: *Offerimus tibi,*
Petre, aut Paule, aut Cypriane? Sed quod offertur,
offertur Deo, qui martyres coronavit, apud memo-
rias eorum quos coronavit, quod ex ipsorum locorum
admonitione major affectus exsurgat ad acuendam
charitatem et in illos quos imitari debemus, et in
illum quo adjuvante possumus.

5. Colimus ergo martyres eo cultu dilectionis et
societatis quo in hac vita coluntur sancti homines
Dei, quorum cor ad talem pro evangelica veritate
passionem paratum esse sentimus. Sed illos tanto
devotius, quanto securius post certamina superata,
quanto etiam fidentiori laude prædicamus jam in
vita felicioris victores, quam in ista adhuc usque
pugnantes.

4. At vero illo cultu, quæ Græcæ latria dicitur,
Latine uno verbo dici non potest, cum sit quedam
propriæ Divinitatis debita servitus, nec colimus, nec
colendum docemus, nisi unum Deum. Cum autem
ad hunc cultum pertineat oblatio sacrificii, unde ido-
latria dicitur eorum qui hoc etiam idolis exhibent,
nullo modo aliquid talè offerimus aut offerendum
præcipimus, vel cuiquam sanctæ animæ, vel cui-
quam sancto angelo. Et quisquis in hunc errorem
delabitur, corripitur per sanam doctrinam, sive ut
corrigatur, sive ut condemnetur, sive ut caveatur,
dum etiam ipsi sancti vel homines, vel angeli, exhiberi
sibi nolunt, quod uni Deo deberi norunt.

5. Apparuit hoc in Paulo, et in Barnaba, cum, com-
moti miraculis quæ per eos facta sunt, Lycaonii,
tanquam diis, immolare voluerunt. Consensus enim
vestimentis suis, confitentes, et persuadentes se
deos non esse, ista sibi fieri vetuerunt. Apparuit et
in angelis, sicut in Apocalypsi legimus angelum se
adorari prohibentem, **404** ac dicentem adoratori
suo: *Conservus tuus sum, et fratrum tuorum; Deum*
adora (*Apoc. xxii, 9*). Recte itaque scribitur homini
ab angelo prohibitum esse adorare se, sed unum
Deum, sub quo ei esset et ille conservus.

ghamum, Antiq. Eccles. t. V, p. 255 et seqq. AREV.

CAP. XXXV. N. 1. Totum caput ex lib. xx August.
contra Faust. Manich., c. 21. GRIAL.

Ibid. Titulus in nonnullis Mss.: *De festivitatibus*
apostolorum, sive martyrum. Grialius edidit, *ad exerci-*
tandam imitationem; nescio, an de industria. Alii
habent, *ad excitandam, vel ad excitandum imitationem*.
Pro *sacrificemus*, alii, *offeramus*. Grialius, in memo-
rias. AREV.

4. Alii, *propriæ Divinitatis*. In quibusdam Mss.,
præcipimus vel cuiquam martyri, vel cuiquam sanctæ
animæ. AREV.

6. Non ergo sit nobis ille divinæ religionis cultus in angelos, aut martyres, quia non sic habentur, ut tales quærant honores ut Deus, quia nec ipsi volunt se coli pro Deo, sed illum a nobis coli volunt, quo illuminante lætantur. Honorandi sunt ergo martyres propter imitationem, non adorandi propter religionem, honorandi charitate, non servitute.

CAPUT XXXVI.

De encæniis.

1. Festivitates annuas dedicationis ecclesiarum ex more veterum celebrari in Evangelio legimus, ubi dicitur: *Facta sunt autem encænia Ierosolymis* (Joan. x, 22). Encænia quippe festivitas erat dedicationis templi; Græce enim *cænon* dicitur novum. Quandoque enim aliquid novum fuerit dedicatum, encænia vocatur. Illum enim diem, quo templum dedicatum est, Judæi solemniter celebrabant, et ipse dies apud eos festus agebatur, qui licet usus in illis exolevit, quia et cultu et templo caruerunt, tamen Christiani servant morem illum patrum, in quos gloria translata videtur.

2. Omnes autem festivitates pro varietate religionum diversoque in honore martyrum tempore ideo a viris prudentibus institutæ sunt, ne forte rara congregatio populi fidem minneret in Christo. Propterea ergo dies aliqui constituti sunt, ut in unum omnes pariter convenirent, ut ex conspectu intuitu et fides crescat, et lætitia major oriatur.

405 CAPUT XXXVII.

De jejuniis Quadragesimæ.

1. Jejuniorum tempora secundum Scripturas sanctas quatuor sunt, in quibus per abstinentiam et lamentum poenitentiae Domino supplicandum est; et licet omnibus diebus orare et abstinere conveniat, his tamen temporibus amplius jejunii et poenitentiae servire oportet. Primum enim jejunium Quadragesimæ est, quod veteribus libris cœpit ex jejunio Moysi et Eliæ, et ex Evangelio, quia totidem diebus Dominus jejunavit, demonstrans Evangelium non dissentire a lege et prophetis.

CAP. XXXVI. N. 1. *Encænia quippe fest.* Ex August., tract. 48, in Joann. GRIAL.

Ibid. Legendum videtur, *encænia vocantur*; nam præcedit ex Evangelio, *Facta sunt encænia*. Sanctus Augustinus, ex quo Isidorus id sumit, *encænia vocantur*. Pro qua *caruerunt*, Bignæus conjicit *quando caruerunt*. AREV.

2. *Grialius, instituta. Alii, diversaque... tempora... instituta.* AREV.

CAP. XXXVII. N. 1. Primum enim jejunium Quadragesimæ, usque ad vivendum, verba sunt August. ad Januar., c. 15. GRIAL.

Ibid. Ex hoc et duobus seqq. capitibus constat homilia de jejunio, quæ in multis Mss. reperitur. Vide Isidoriana, cap. 72, n. 13 et 14. AREV.

3. *A quatuor ventis delimitur.* Ita Ms. uterque, et apud Augustin. et Hieronymum, tom. IX, epist. 21, nam *describitur*, quod in Excusis libris est, et apud Raban., lib. II de Inst. cler., cap. 20, procul dubio interpretatio fuit ejus qui *deliniatur* legerat, ut est in Edit. Rom. *Delimitatur* autem, vel *purgatur* interpretor, vel potius *devehit* r, et *obliquatur*, ut *delimitatur* et *erigitur* *ἀντίθετα* sint. Est enim *finum* transversum et obliquum. Erit ergo *delimitatur* quod Virgilius

2. In persona quippe Moysi lex, in persona Eliæ prophetæ accipiuntur, inter quos in monte Christus gloriosus apparuit, ut evidentius emereret, quod de illo dicit Apostolus: *Testimonium habens a lege, et prophetis* (Rom. II). In qua ergo parte anni congruentius observatio Quadragesimæ constitueretur, nisi confini atque continua dominicæ passioni? Quia in ea significatur hæc vita laboriosa, cui etiam opus est continentia, ut ab ipsius mundi illecebris jejunemus, viventes in solo manna, id est, cælestibus spiritualibusque præceptis.

3. Numero autem quadragenario vita ista propterea figuratur, quia denarius est perfectio beatitudinis nostræ, creatura autem septenario figuratur, quæ adhæret Creatori, in quo declaratur unitas Trinitatis per universum mundum temporaliter annuntiata. Et quia mundus a quatuor ventis delimitur, et a quatuor elementis erigitur, et quatuor 405 annis temporum vicibus variatur, decem quater ducta in quadraginta consummantur, quo numero ostenditur omni tempore a delectatione abstinendum, et jejunandum esse, et caste continenterque vivendum.

4. Licet et aliud sacramenti mysterium exprimat, quod quadraginta diebus eadem jejunia celebrantur. Lege enim Mosaica generaliter universo populo est præceptum decimas et primitias offerre Domino Deo. Itaque dum in hac sententia principia voluntatum consummationesque operum nostrorum referre ad Dei gratiam admonemur, in supputatione tamen Quadragesimæ summa ista legalium decimarum expletur. Totum enim anni tempus triginta sex dierum numero decimatur: subtractis enim a Quadragesima diebus Dominicis, quibus jejunia resolvuntur, his diebus, quasi pro totius anni decimis, ad ecclesiam concurrimus, actuumque nostrorum operationem Deo in hostiam jubilationis offerimus.

5. Cujus quidem Quadragesimæ lege, sicut ait noster Cassianus, quique perfecti sunt non tenentur, nec exigui hujus canonis subjectione contenti sunt. Quem profecto illis qui per totum anni spatium deli-

dixit *devevus* premitur:

Mundus ut ad Scythiam, Riphæasque arduus arces
Consurgit, premitur Libyæ devevus in Austros.

Sed Maro de cælo, Augustinus de terræ orbe locutus est. *Declinatur* probari alicui posset; ita enim in lib. de Natura rerum ad Sisebut. regem, cap. 9: *Nam quemadmodum erigitur mundus in septentrionalem plagam, ita declinatur in australem*, nisi Augustinus, cujus hæc sunt, obstaret. GRIAL.

Ibid. Alii, et quatuor temporum anni circulus vicibus variatur. Et paulo ante, *delinitur*, pro *delimitatur*. AREV.

4. *Lege enim Mosaica, usque ad dedicarent, e Cassian., collat. 21, c. 25.* GRIAL.

Ibid. *Triginta sex dierum. Triginta sex semis.* Cassianus. GRIAL.

Ibid. *Subtractis enim a Quadragesima diebus Dominicis. Si dies Dominicis et Sabbata subtrahuntur*, Cassianus. Sed quia in occidentalibus civitatibus, et maxime in urbe Sabbatis jejunabatur, ut idem ait, lib. III, cap. 10, propterea Isidorus Sabbata non subtrahit, nec *semis* addidit, aut rationem aliam inquit, non enim *ἀκριβώς* hæc exigebat. GRIAL.

5. *Cujus quidem Quadragesimæ legibus, usque ad deducunt, ex ead. collat., cap. 29.* GRIAL.

ciis ac negotiis sæcularibus implicantur, Ecclesiarum principes statuerunt, ut, vel hac legali quodammodo necessitate constricti, his saltem diebus vacare Domino cogentur, ac dierum vitæ suæ, quos totos quasi quosdam fructus fuerant voraturi, velut decimas Domino dedicarent.

407 CAPUT XXXVIII.

De jejuniis Pentecostes.

1. Secundum jejunium est quod, juxta canones, post Pentecosten alia die inchoatur, secundum quod et Moyses ait: *Initio mensis hordearii facietis vobis hebdomadas septem (Deut. xvi, 9)*. Hoc jejunium a plerisque ex auctoritate Evangelii post Domini ascensionem completur, testimonium illud dominicum historialiter accipientibus, ubi dicit: *Nunquid possunt filii sponsi lugere, quandiu cum illis est sponsus? Veniet autem dies cum auferetur sponsus ab eis, et tunc jejunabunt (Math. ix)*.

2. Dicunt enim, post resurrectionem Domini, quadraginta illis diebus quibus cum discipulis postea legitur conversatus, non oportere jejunare, nec lugere, quia in lætitia sumus. Postea vero quam tempus illud expletur quo Christus, advolans ad cælos, præsentia corporali recessit, indictum jejunium est, ut per cordis humilitatem et abstinentiam carnis mereamur e cælis promissum accipere Spiritum sanctum (*Act. i*).

CAPUT XXXIX.

De jejuniis septimi mensis.

1. Tertium jejunium est quod a Judæis agebatur post Tabernaculorum solemnitatem, quod decimo die septembris mensis ecclesia celebrat. Hoc enim primum in lege a Domino institutum est, dicente ad Moysen: *Loquere filiis Israel, dicens: Decimo die mensis septimi dies exorationis vocabitur. Sanctus erit vobis, et humiliabitis animas vestras in jejunio. Omnis anima, quæcunque se non humiliaverit in ipso die jejunii, exterminabitur de populo suo, et omnis anima quæ fecerit opus in ipso die, peribit anima illa de populo suo (Levit. xxiii)*.

2. Quo quidem jejunio usos fuisse antiquos, Esdræ liber mentit. *Postquam enim redierunt, inquit, filii Israel Jerusalem, et fecerunt sibi tabernaculorum lætitiâ magnam, dehinc convenerunt in jejunio, et in saccis, et humus super eos, et ste-*

Ibid. Velut decimas Domino dedicarent. Ita Cassianus et Gothicus. *Ut decimas, excusi libri. GRIAL.*

Ibid. Cassianum nostrum fortasse vocat Isidorus, quia sæpe ejus sententias et verba profert. AREV.

CAP. XXXVIII. N. 1. *Hoc jejunium a plerisque ex auctoritate Evangelii post Domini Ascensionem completur.* Id velat Theonas, apud Cassianum, collat. 21, cap. 2, ex apostolicorum virorum traditione. GRIAL.

Ibid. De jejuniis Pentecostes Patres apostolici, Edit. Cotelerii, tom. 1, pag. 44, al. 27. Pro hordearii substitui posset hordeacet, quo vocabulo aibi utitur Vulgata. Verba Deuteronomii sunt: *Septem hebdomadas numerabis tibi ab ea die qua falcem in segetem miseris.* AREV.

CAP. XXXIX. N. 1. *Exorationis. Al., expiationis.* AREV.

2. *Quater in die, et quater in nocte.* Absunt hæc a

terunt confitentes peccata sua, et iniquitates patrum suorum, et consurrexerunt ad standum, et ad legendum, et legerunt in volumine legis Domini Dei sui, quater in die, et quater in nocte confitebantur, et adorabant Dominum Deum suum (II Esdr. ix).

5. Hoc etiam mense septimo sol secundum computum incipit facere minus de die, et nox esse major, id est, octavo Kalendas Octobris, quando æquinoctium est. Ideoque et jejunium habetur in hoc mense, quia ostenditur in defectione solis et noctis augmento vita nostra deficere, adveniente morte, quæ mors judicio Dei et resurrectione reparatur.

CAPUT XL.

De jejuniis Kalend. Novembr.

1. Quartum jejunium est Kalendarum Novembrium, quod divina auctoritate vel initiatum, vel institutum Jeremiæ prophetæ testimonio declaratur, dicente ad eum Domino: *Tolle volumen libri, et scribes in eo omnia verba quæ locutus sum tibi adversus Israel, et Judam, et adversum omnes gentes, si forte revertatur unusquisque a via sua mala, et pessima, et propitius ero iniquitatibus eorum (Jerem. xxxvi)*. *Vocavit ergo Jeremias propheta Baruch filium Nerjæ, et scripsit Baruch ex ore Jeremiæ omnes sermones Domini, quos locutus est ad eum in volumine libri.*

2. Et præcepit Jeremias Baruch dicens: *Ingrede, et lege de volumine, de quo scripsisti ex ore meo verba Domini, audiente populo in domo Domini in die jejunii leges, si forte cadat oratio eorum in conspectu Domini, et revertatur unusquisque a via sua pessima, quoniam magnus furor, et indignatio, quam locutus est Dominus adversum populum hunc. Et fecit Baruch filius Nerjæ juxta omnia quæ præceperat Jeremias propheta, et legens ex volumine sermones Domini in domo Dei. Factum est in mense nono, prædicaverunt jejunium in conspectu Domini omni populo in Jerusalem.* Hac ergo auctoritate divinæ Scripturæ Ecclesia morem obtinuit, et universali jejunium observatione celebrat.

CAPUT XLI.

De jejuniis Kalendarum Jannariarum.

1. Jejuniis Kalendarum Jannariarum propter errorem gentilitatis instituit Ecclesia. Janus enim

LXX interpretum Editione emendata; voces autem in nocte etiam a Vulg. et Hebraica veritate. GRIAL.

Ibid. Quidam Mss.: *Quod quidem jejunium usos, non male. Grialius edidit, filii Israel, et Jerusalem.* Isidorus interdum sensum sacræ Scripturæ exponit, non ipsa verba refert. AREV.

5. *Resurrectione reparatur. Al., resurrectione superatur.* Hittorpius, *resurrectioni præparatur.* AREV.

CAP. XL. N. 1. *In antiquis Editionibus, dicente ad eum Domino: Saccis Dominum ad misericordiam provocaverunt.* Cætera usque ad finem capituli desiderabantur. AREV.

CAP. XLI. N. 1. Refertur a Possidio Augustini tractatus de Kalendis Jannarii, unde hæc fortasse sumpta. Harum Kalendar. in eandem hanc sententiam meminere concil. Turon. II, cap. 16, et Tolet. IV, cap. 10. Est etiam canon. Antissiodoren. Non

quidam princeps paganorum fuit, a quo nomen **A** gentibus prædicemus, præsertim cum apostolica sedes hæc regulam servet.

2. Post Pascha autem usque ad Pentecosten licet traditio Ecclesiarum abstinentiæ rigorem prandiis relaxaverit, tamen si quis monachorum, vel clericorum, sive etiam devotarum, vel viduarum religiosarum, jejunare cupiunt, non sunt prohibendi, quia et Antonius et Paulus, et cæteri Patres antiqui etiam his diebus in eremo leguntur abstinnisse, neque solvisse jejunium, nisi tantum die Dominico.

3. Quis enim parcimoniam non laudet, jejunium non prædicet? Jejunium enim res sancta, opus cæleste, janua regni, forma futuri, quod qui sancte agit Deo jungitur, alienatur mundo, spiritualis efficitur. Per hoc enim prosternuntur vitia, humiliatur caro, diaboli tentamenta vincuntur.

CAPUT XLIV.

De vario usu Ecclesiarum.

1. Hæc et alia similia multa sunt quæ in Ecclesiis Christi geruntur, ex quibus tamen quædam sunt quæ in Scripturis canonicis commendantur; quædam vero non sunt quidem scripta, sed tamen tradita custodiuntur (*PP. ap. I, 44, al. 27*). Sed illa quidem, quæ toto orbe terrarum servantur, vel ab ipsis apostolis, vel ab auctoritate principalium conciliorum statuta intelliguntur, sicut Domini passio et resurrectio, et ascensio in cælum, et adventus Spiritus sancti, quæ, resoluta die anni, ob memoriam celebrantur, sed et si quid aliud, quod servatur ab universis, quacunque se diffudit Ecclesia.

2. Alia vero, quæ varie per diversa loca observantur, sicuti est **412** quod alii jejunant Sabbato, alii non, alii quotidie communicant, alii certis diebus, ab aliis nullus dies prætermittitur quo non offeratur sacrificium, alibi Sabbato tantum et Dominico, alibi tantum Dominico, et si quid aliud hujusmodi animadverti potest, totum hoc genus rerum, ut quibuscunque placuit sacerdotibus Ecclesiæ, vel religionis, cui præerant, instituerunt, nec disciplina caput desiderantur in Editione Bignæana, quamvis tituli opponantur. Multa alia desunt in ea Editione, ut advenit Hieronymus Wulleus in not. ante librum II, quia scilicet deerant etiam in Editionibus præcedentibus Parisina et Antuerpiensi, neque ullus fuit ad manus Codex ms. AREV.

C CAP. XLIII. N. 1. Alii, ne Judæis exsultandum præbeatur, quod Christus sustinuit moriendo. Annadverendum quantum apostolicæ sedis consuetudini etiam Isidori tempore tribueretur, præsertim, inquit, cum apostolica sedes hanc regulam servet. Vide Augustini epist. 118, quæ in recent. Edit. est 54, ubi, c. 2 de jejunio Sabbati, quod tunc in aliquibus Ecclesiis vigebat, secus vero Mediolani, sanctus Augustinus edisserit. AREV.

2. Post Pascha autem usque ad Pentecost. Referuntur hæc a Gratiano. d. 76, cap. 10. GRIAL.

Ibid. Repetuntur hæc in regula monach., cap. 11, n. 2. De Dominico die agitur etiam in eadem regula, cap. 10. AREV.

CAP. XLIV. N. 1. Totum caput ex epist. Augustini. 118, ad Januar., cap. 1 et 2. GRIAL.

Ibid. De vario usu Ecclesiæ adis Patres apostolicos Cotelerii, tom. I, pag. 44, al. 27. Pro Ecclesiarum, in titulo, nonnulli habent *escarum*. AREV.

410 2. Tunc enim miseri homines, et, quod pejus est, etiam fideles, sumentes species monstruosas, in ferarum habitu transformantur: alii, lemineo gestu demutati, virilem vultum effeminant. Nonnulli etiam de fanaticâ adhuc consuetudine quibusdam ipso die observationum auguriis profanantur; perstreperunt omnia saltantium pedibus, tripudiantium plausibus, quodque est turpius nefas, nexis inter se utriusque sexus choris, inops animi, furens vino, turba miscetur.

3. Proinde ergo sancti Patres considerantes maximam partem generis humani eodem die hujusmodi sacrilegiis ac luxuriis inservire, statuerunt in universo mundo per omnes Ecclesias publicum jejunium, per quod agnoscerent homines in tantum se prave agere, ut pro eorum peccatis necesse esset omnibus Ecclesiis jejunare.

CAPUT XLII.

De triduanis jejunii consuetudine.

1. Triduanis autem diebus jejunare de exemplo sumptum est Ninivitarum, qui, damnatis pristinis vitiis, totos se tribus diebus jejunio ac pœnitentiæ contulerunt, et operati saccis Deum ad misericordiam provocaverunt.

CAPUT XLIII.

De diversorum dierum ac temporum jejniis.

1. Præter hæc autem legitima tempora jejuniorum omnis sexta feria propter passionem Domini a quibusdam jejunatur, sed et Sabbati dies a plerisque, propter quod in eo Christus jacuit in sepulchro, **411** jejunio consecratus habetur, scilicet ne Judæis exsultando præstetur quod Christus sustulit moriendo. Dominico autem die reficiendum semper esse, ut resurrectionem Christi et gaudium nostrum

licet *Kalendis Januarii Vecolo aut Cervolo facere, vel strenas diabolicas observare*. Vide August., serm. 215 de temp., et append. tom. IX, tract. 20; Ambros., serm. de circumcis.; Petr. Chrysolog., serm. de Kalend. Januar.; sanctum Maxim., homil. de circumcis., sive de Kalend. Januar. Alcinus, libr. de divin. Orlc., cap. 4: *Hæc inquit Kalendæ secundum dementiam gentilium potius cavendæ sunt dicendæ, quam Kalendæ*. GRIAL.

Ibid. In religione. Al., in religionem. Jejunium *Kalendarum Januariarum*, etc. Fabricius, Bibliograph. pag. 461, plures indicat auctores qui de Kalendis Januarii in hanc rem agunt. Veteres Patres, qui contra observationem Kalendarum hujusmodi invecti sunt, describit Binghamus, t. IX, p. 6. In canone concilii Antissiodorensis citato in nota Grialii legendum *vetula*, prisco more, pro *vitala*, ut Sirmondus et Labbeus legunt, vel *vitulo*, aut *cervulo*, scilicet personati homines vituli aut cervuli imaginem representabant. Contra hujusmodi consuetudinem sanctus Pacianus opusculum inscriptum *Cervus* edidit, ex quo ridicule aliquis putavit hæreticum nomine Cervum a Paciano impugnari. Vide Florezium, tom. XXIX Hisp. sacr., pag. 89, qui observat Isidori verba congruere canonis 9 concilii IV Tolet., et sermoni Faustini nomine edito. Hoc et sequens

in his melior est gravi prudentique Christiano, nisi A
ut eo modo agat, quo agere viderit ecclesiam ad
quam forte devenit. Quod enim neque contra fi-
dem, neque contra mores bonos habetur, indifferen-
ter sequendum, et propter eorum inter quos vivitur
societatem servandum est, ne per diversitatem obser-
vationum schismata generentur.

CAPUT XLV.

De carnum usu, vel piscium.

1. Carnes autem et vinum post diluvium homini-
bus in usum concessa sunt: nam ab initio permissum
non fuerat, nisi tantum illud, ut scriptum est: *Li-
gnum fructiferum et herbam seminalem dedi vobis in
escam* (Gen. 1). Postea vero per Noe data sunt in

CAP. XLV. N. 1. Vid. cap. *Ab exordio*, d., 55, et
Hieronym., 1, contra Jovinianum. GRIAL.]

esum cuncta animalia, viniq; tunc attributa licen-
tia est (Gen. ix). Sed postquam Christus, qui est
principium et finis, apparuit, hoc quod in principio
suspenderat etiam in temporum fine retraxit, lo-
quens per Apostolum suum: *Bonum est non mandu-
care carnem, et non bibere vinum*. Et iterum: *Qui in-
firmus est, olera manducet* (Rom. xiv).

2. Non igitur quia carnes malæ sunt, ideo prohi-
bentur, sed quia earum epulæ carnis luxuriam gi-
gnunt, fomes enim ac nutrimentum omnium vitio-
rum, esca ventri, et venter escis, quia scriptum est:
Deus hunc et has destruet (I Cor. vi, 13). Piscem sa-
ne, quia eum post resurrectionem accepit Dominus
(Joun. xxi), possumus manducare. Hoc enim nec Sal-
vator, nec apostoli vetuerunt.

Ibid. Alii, hominibus in usum concessum est. AREV.

LIBER SECUNDUS.

DE ORIGINE MINISTRORUM.

413 PRÆFATIO.

*Quoniam origines et causas officiorum quæ in com-
muni ab Ecclesia celebrantur ex parte aliqua explicui-
mus, deinceps exordia eorum qui divino cultui minis-
teria religionis impendunt ordine prosequamur.*

CAPUT I.

De clericis.

1. Itaque omnes qui in ecclesiastici ministerii gra-
dibus ordinati sunt generaliter clerici nominantur.
Cleros autem, vel clericos hinc appellatos doctores
nostri dicunt, quia Matthias sorte electus est quem
primum per apostolos legimus ordinatum (Act. 1). Sic
et omnes quos illis temporibus Ecclesiarum princi-
pes ordinabant sorte eligebant. Nam *cleros* sors in-
terpretatur, unde et hæreditas græce *cleronomia* ap-
pellatur, et hæres *cleronomos*.

2. Proinde ergo clericos vocari aunt, eo quod in
sortem hæreditatis Domini dentur, vel pro eo quod
ipse Dominus sors eorum sit, sicut de eis scriptum
est, loquente Domino: *Ego hæreditas eorum*. Unde
oportet ut qui Deum hæreditate possident absque
ullo impedimento sæculi Deo servire studeant, et
pauperes spiritu esse contendant, ut congrue illud
Psalmistæ dicere possint: *Dominus pars hæreditatis
meæ* (Psal. xv, 5).

414 CAPUT II.

De regulis clericorum.

1. His igitur lege Patrum cavetur ut, a vulgari vi-

CAP. I. N. 1. Vid. epist. Hieronymi ad Nepotian.
GRIAL.

2. Alit, eo quod in sortem Domino dentur. AREV.

CAP. II. N. 1. His igitur lege cavetur. Totius hujus
capitis verbis concilium Moguntiacum canonem 10
sanxit. GRIAL.

Ibid. Occupationes lucrorum. Ita quidem Goth. et
concil. Mogunt., sed non displicet alterius Ms. scrip-
tura, *occupationes lucræ*. GRIAL.

Ibid. Per ambitionem non subeant. Ad honorum

Bta seclusi, a mundi voluptatibus sese aostineant;
non spectaculis, non pompis intersint; convivia pu-
blica fugiant, privata non tantum pudica, sed et so-
bria colant. Usuris nequaquam incumbant, neque
turpium occupationes lucrorum fraudisque cujus-
quam studium appetant, amorem pecuniæ, quasi
materiam cunctorum criminum, fugiant, sæcularia
officia negotiaque abjiciant, honorum gradus per
ambitiones non subeant.

2. Pro beneficiis medicinæ Dei munera non acci-
pian, dolos et conjurationes caveant; odium, æmu-
lationem, obreccationem, atque invidiam fugiant.
Non vagis oculis, non infreni lingua, aut peulanti
tumidoque gestu impendant, sed pudorem ac verecun-
diam mentis simpliciter habitu incessuque ostendant.

C Obscenitatem etiam verborum, sicut et operum, pe-
nitus exsecrentur

3. Viduarum ac virginum visitationes frequentis-
simas fugiant, contubernia feminarum extranearum
nullatenus appetant, castimoniam quoque inviolati
corporis perpetuo conservare studeant, aut certe
unius matrimonii vinculo fœderentur. Senioribus
quoque debitam præbeant obedientiam, neque ullo
jactantiæ studio semetipsos attollant. Postremo in
doctrina, in lectionibus, psalmis, hymnis, canticis,
exercitio jugi incumbant. Tales enim esse debent,
qui divinis cultibus se mancipandos student exhibe-

D *gradus per ambitionem non subvehant*, idem Ms., non
ineleganter, modo *pro subvehant subvehantur* legas, est
enim *subvehi* e loco humili in excelsum veli. Virg.:

Nonne ad templum, summasque ad Palladis arces
Subvehitur magna matrum regina caterva.

GRIAL.

2. Non infreni lingua.—*Effreni*, idem Ms. GRIAL.
Ibid. Gestu impendant. *Gressu*, Impress. GRIAL.

re, scilicet ut dum scientiæ operam dant, doctrinæ A gratiam populis administrent.

415 CAPUT III.

De generibus clericorum.

1. Duo sunt autem genera clericorum : unum ecclesiasticorum sub regimine episcopali degentium, alterum accephalorum, id est, sine capite, quem sequantur, ignorantium. Hos neque inter laicos sæcularium officiorum studia, neque inter clericos religio retentat divina, sed solutos atque oberrantes sola turpis vita complectitur et vaga.

2. Quique dum, nullum metuentes, explendæ voluptatis suæ licentiam consecantur, quasi animalia bruta libertate ac desiderio suo feruntur, habentes signum religionis, non religionis officium, Hippocentauris similes, neque equi, neque homines, *mistumque* (ut ait Poeta) *genus prolesque biformis*. Quorum quidem sordida atque infami numerositate satis superque nostra pars occidua pollet.

CAPUT IV.

De tonsura.

1. Tonsuræ ecclesiasticæ usus a Nazaræis, nisi fallor, exortus est (Num. vi), prius crine servato, denuo post vitæ magnæ continentiam devotione completam, caput radebant, et capillos in igne sacrificii ponere jubebantur, scilicet, ut perfectionem devotionis suæ Domino consecrarent. Horum ergo exemplo usus ab apostolis introductus est, 416 ut hi qui, divinis cultibus mancipati, Domino consecrantur, quasi Nazaræi, id est, sancti Dei, crine præciso, innoventur.

2. Hoc quippe et Ezechielii prophetæ jubetur, dicente Domino : *Tu fili hominis, sume tibi gladium acutum, et duces per caput tuum, et barbam* (Ezech. v) ; videlicet quia et ipse sacerdotali genere Deo in ministerium sanctificationis deserviebat. Hoc et Nazaræos illos Priscillam et Aquilam in Actibus apostolorum primum fecisse legimus (Act. xviii), Paulum quoque apostolum, et quosdam discipulorum Christi, qui in hujusmodi cultu imitandi extiterunt.

3. Est autem in clericis tonsura signum quoddam,

CAP. III. N. 1. Hoc quoque capite ead. synodus est usa, legem ferens de vagis clericis, cap. 22. GRIAL.

Ibid. Alii, sine capite, quod sequantur ignorantium turmæ. AREV.

2. Pars occidua pollet. Ita uterque Mss. Polluitur, Impress. GRIAL.

Ibid. Voluptatis. Grialius, voluntatis. Videretur dicendum neque equi, neque centauri. Sanctus Valerius abbas Isidori verba usurpat, neque equi, neque homines, ut dixi in Isidorianis cap. 69, num. 13. De hoc loco, et de aliis hujus secundi libri in conciliis laudatis vide Isidoriana, cap. 51. Virgilius verba *mistumque genus, prolesque biformis*, vi Æneid., 25, sunt de Minotauro. AREV.

CAP. IV. N. 1. Totum hoc caput ex Isidoro concilium Aquisgranense, anno 816, cap. 4, sumpsit. Vide etiam Loaisam, in not. ad concil. vi Tolet., c. 6, et Fabricium qui, pag. 847 Bibliograph., scriptores indicat qui de tonsura nazaræorum agunt, et not. ad

quod in corpore figuratur, sed in animo agitur, scilicet, ut hoc signo in religione vitia resecentur, et criminibus carnis nostræ, quasi crinibus, exnamur, atque, innovatis sensibus, ut comis rudibus, enitescamus, *exspoliantes nos, juxta Apostolum, veterem hominem cum actibus suis, et induentes novum, qui renovatur in agnitione Dei* (Ephes. iv; Coloss. iii). Quam renovationem in mente oportet fieri, sed in capite demonstrari, ubi ipsa mens noscitur habitare.

4. Quod vero, detonso superius capite, inferius circuli corona relinquatur, sacerdotium regnumque Ecclesiæ in eis existimo figurari. Tiara enim apud veteres constituebatur in capite sacerdotum. Hæc ex bysso confecta rotunda erat, quasi sphaera media, et hoc significatur in parte capitis tonsa. Corona autem latitudo aurei est circuli, quæ regum capita cingit. Utrumque itaque signum exprimitur in capite clericorum, ut impleatur etiam quadam corporis similitudine quod scriptum est, Petro apostolo perdo-cente : *Vos estis genus electum, regale sacerdotium* (I Petr. ii, 9).

5. Quæritur autem cur, sicut apud antiquos Nazaræos, non 417 ante coma nutritur, et sic tondetur. Sed qui hæc exquirunt advertant quid sit inter illud prophetium velamentum, et hanc Evangelii revelationem, de qua dicit Apostolus : *Cum transieritis ad Christum, auferetur velamen* (II Cor. iii, 16). Quod autem significabat velamen interpositum inter faciem Moysi et aspectum populi Israel, hoc significabat illis temporibus etiam comam pro velamento succidi. Nam et Apostolus comam pro velamento esse dicit. Proinde jam non oportet ut velentur crinibus capita eorum qui Domino consecrantur, sed tantum ut re-velentur. Quia quod erat occultum in sacramento prophetice jam in Evangelio declaratum est.

CAPUT V.

De sacerdotio

1. Veniamus ergo nunc ad sacratissimos ordines, et singulariter demonstremus, quod est sacerdotii fundamentum, vel quo auctore pontificalis ordo adolevit in sæculo. Initium quidem sacerdotii Aaron fuit. Quanquam et Melchisedech prior obtulerit sa-

Regulam monachor., cap. 12. N. 4. AREV.

2. Paulum. Al., Petrum; sed Paulum habet quoque concilium Aquisgranense. AREV.

4. Quod vero detonso superius capite. Vid. cap. Duo sunt genera, 12, q. 1, ex Hieronymo. GRIAL.

Ibid. Detonso superius capite, inferius circuli coronam relinquatur. Ita concilium Toletanum iv, c. 41. Omnes clerici, vel lectores, sicut Levitæ et sacerdotes, detonso superius toto capite, inferius solam circuli coronam relinquunt; non sicut hucusque in Galliciæ (Al. Galliciæ) partibus facere lectores videntur, qui, prolatis, ut laici, comis, in capitis apice modicum circumum tondent. Ritus enim iste in Hispania hucusque hæreticorum fuit. Scilicet præcipue reprehenditur, quod lectores prolatis comas, ut laici, nutriunt. AREV.

CAP. V. N. 1. Sacerdotium nomine hoc loco, ut sæpe alias, episcopi soli veniunt. GRIAL.

Ibid. Initium quidem sacerdotii, etc. Ex Anacleti epist. 2, ad episcopos Italianæ. GRIAL.

crificium, et post hunc Abraham, Isaac et Jacob. A enim loquitur ad eum Dominus : « Tu es (*inquit*) Petrus, et super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, et portæ inferi non vincunt eam, et tibi dabo claves regni cælorum » (*Matth. xvi, 18*). Hic ergo ligandi solvendique potestatem primus accepit, primusque ad fidem populum virtute suæ prædicationis adduxit; siquidem **419** et cæteri apostoli cum Petro pari consortio honoris et potestatis effecti sunt, qui etiam in toto orbe dispersi Evangelium prædicaverunt.

2. Cæterum Aaron primus in lege sacerdotale nomen accepit, primusque pontificali stola infultus victimas obtulit, jubente Domino, ac loquente ad Moysen : « Accipe, *inquit*, Aaron, et filios ejus, et applicabis ad ostium tabernaculi testimonii. Cumque laveris patrem cum filiis aqua, indues Aaron vestimentis suis, id est, lineâ tunica, et superhumerali, et rationali, quod constringes balteo, et pones tiam in capite ejus, et laminam sanctam super tiam, et oleum unctionis fundes super caput ejus, atque hoc ritu consecrabitur. Filios quoque illius applicabis, et indues tunicis lineis, cingesque balteo, Aaron scilicet, et liberos ejus, et impones eis mitras, eruntque sacerdotes mihi religione perpetua » (*Exod. xxix, 4*).

3. Quo loco contemplari oportet Aaron summum sacerdotem fuisse **418** id est, episcopum; nam filios ejus presbyterorum figuram præmonstrasse. Fuerunt enim filii Aaron et ipsi sacerdotes, quibus merito astare debuissent Levitæ, sicut summo sacerdoti. Sed et hoc fuit inter summum sacerdotem Aaron et inter filios ejusdem Aaron, qui et ipsi sacerdotes fuerunt, quod Aaron super tunicam accipiebat poderem, stolam sanctam, coronam auream, mitram, et brachiale aureum, zonam auream, et superhumerali, et cætera, quæ supra memorata sunt. Filii autem Aaron super tunicas lineas cincti tantummodo, et tiarati, astabant sacrificio Dei.

4. Sed forsitan quæritur et hoc cujus figuram faciebat Moyses. Si enim filii Aaron presbyterorum figuram faciebant, et Aaron summi sacerdotis, id est, episcopi, Moyses cujus? Indubitanter Christi. Et vere per omnia Christi, quoniam similitudo fuit mediatoris Dei, qui est inter Deum et homines Jesus Christus, qui est verus dux populorum, verus princeps sacerdotum, et dominus pontificum, cui est honor, et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

5. Hactenus de primordiis sacerdotalibus in Veteri Testamento. In Novo autem Testamento post Christum sacerdotalis ordo a Petro cæpit. Ipsi enim primum datus est pontificatus in Ecclesia Christi; sic

2. *Accipe, inquit, Aaron. Exod. xxix. GRIAL*

Ibid. In Vulgata, *Et Aaron, et filios ejus applicabis sine accipe. Pro sacerdotes mihi, ut est in Vulgata, nonnulli Isidoriani libri habent, sacerdotes mei. AREV.*

5. *Tu es Petrus, Matth. xvi. GRIAL.*

Ibid. *Pari consortio honoris, etc.* Vide canon. 2 dist. 22. Hæc desumpta sunt ex sancto Cypriano, de Unitate Ecclesiæ, pag. 107 et seq. Editionis Joannis Pelli. « Hoc erant utique et cæteri apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio præditi et honoris et potestatis, sed exordium ab unitate proficiscitur, ut Ecclesia una monstretur. » In nonnullis Impressis et Mss. legitur *proficiscitur. Primatus Petro datur, ut una, etc.* Sed hoc assumptum esse non solum Fellus heterodoxus, sed alii quoque catholici consentiunt. Bellarminus, de Rom. Pont., lib. 1, cap. 12, negat inde sequi apostolos fuisse *pares inter se*, et Cyprianum explicat auctoritate sancti Leonis, qui quodammodo verba sancti Cypriani interpretari voluisse videtur, epist. 84 : *Inter beatissimos apostolos in similitudine*

honoris fuit quædam discretio potestatis, et cum omnium par esset electio, uni tantum datum est ut cæteris præveniret. Plura alia ex eodem Cypriano aliis in locis Bellarminus congerit, ut catholicam doctrinam tueatur, et Cyprianum ex Cypriano exponat. In Concilio Aquisgranensi laudato hæc ipsa Isidori verba proferuntur, ut multa alia ex libris de Officiis et Etymologia ejusdem Isidori. AREV.

6. *Hæc dicit Dominus. I Reg. II. GRIAL.*

7. *Quatuor sunt autem genera apostolorum.* Ex Hieronymo. in cap. 1 Epist. ad Galat. GRIAL.

8. In Questionibus sancti Isidori editis tom. V, pag. 251 : *Sciat, se non esse episcopum, qui præesse desiderat, non prodesse.* Vide not. AREV.

9. *Et produxit eos trans Bethaniam.* Ex veteri interpretatione. Nostra enim : *Eduxit autem eos foras trans Bethaniam.* Luc. ultim. GRIAL.

Ibid. *Sic et superimpletor legis. Al., sic et super-nus impletor legis.* AREV.

(Gen. xxvii, 28); similiter et Jacob filiis ejus. Sed et Moyses super caput Jesu Nave manum suam imponens (Num. xxvii, 23), dedit ei spiritum virtutis, **420** et ducatus in populo Israel. Sic et superimpletor legis, et prophetarum Dominus noster Jesus Christus per manus impositionem apostolis suis benedixit, sicut in Evangelio Lucæ scriptum est: « Et produxit eos trans Bethaniam, et elevavit manus suas, et benedixit eis, factumque est, cum benedixisset illis, discessit ab eis, et ipsi reversi sunt in Jerusalem cum gaudio magno » (Luc. xxiv).

10. Et in Actibus apostolorum, ex præcepto Spiritus sancti, Paulo et Barnabæ ab apostolis manus imposita est in episcopatum, et sic missi sunt ad evangelizandum (Act. xiii). Quod autem a trigesimo anno sacerdos efficitur, ab ætate scilicet Christi sumptum est, ex qua idem Christus orsus est prædicare. Hæc enim ætas profectu jam non indiget parvulorum, sed perfectionis vi plena est, et robusta, et ad omnem disciplinæ ac magisterii exercitium præparata.

11. Quod vero unius matrimonii virginalis sint, qui eliguntur in ordinem pontificatus, et in veteri lege mandatum est (Levit. xxi), et plenius scripsit Apostolus, dicens: *Unius uxoris virum* (I Tim. iii). Sacerdotem enim quærit Ecclesia, aut de monogamia ordinatum, aut de virginitate sanctum; digamo autem auferitur agere sacerdotium. Porro quod episcopus non ab uno, sed a cunctis comprovincialibus episcopis ordinatur, id propter hæreses institutum agnoscitur, ne aliquid contra fidem Ecclesiæ unius tyrannica auctoritas moliretur. Ideoque ab omnibus convenientibus instituitur, aut non minus quam a tribus præsentibus, cæteris tamen contententibus testimonio litterarum.

12. Huic autem, dum consecratur, datur baculus, ut ejus indicio subditam plebem vel regat, vel corri-

10. *Quod vero unius matrimonii virg. Vid. d. 3, cap. Si quis, et 28, q. 3. GRIAL.*

11. *Porro quod episcopus non ab uno. C. Archiepiscopus, et seq., d. 66, et Ruffini Histor., cap. 6, in Nicænæ synodi canonibus. GRIAL.*

Ibid. Idæoque ab omnibus convenientibus. Vid. 64 distinct. GRIAL.

Ibid. Digamo autem, etc. Nonnulli Mss. Digamus autem aut fertur agere sacerdotium, ex quo non male conjicitur Hittorpius: Digamus autem haud fertur agere sacerdotium. Apud Æneam Parisiensem, adversus Græcos cap. 172, legitur: A digamo autem auferitur. Plura alia capita hujus libri Æneæ Parisiensis in suam sententiam allegat. AREV.

12. *Putet se non tam ministerium humil. Ex Hieronym. in cap. 1 epist. ad Tit. GRAL.*

Ibid. Signaculum secretorum. Scilicet in traditione annuli hæc proferuntur: A cipe annulum discretionis, et honoris. fidi signum, ut quæ signanda sunt signes, et quæ aper enda sunt prodas. Vide Georgium Longum, de annulis signatorum, cap. 3, et voinneut. ad Prudentium, hymn. 1 Peristeph., vers. 85. AREV.

13. *Nunc vero sæpe cernimus, usque ad dignitatem. Ex eod. loco. GRIAL.*

Ibid. Cum neque Moyses. Ex eod. GRIAL.

Ibid. Deferendum. Sic Hittorpius quoque edidit rum uno ms. Alii, defendendum. AREV.

gat, vel infirmitates infirmorum sustineat. Datur et annulus propter signum pontificalis honoris, vel signaculum secretorum. Nam multa sunt quæ carnalium **421** minusque intelligentium sensibus occultantes sacerdotes, quasi sub signaculo, conduunt, ne indignis quibusque Dei sacramenta aperiantur. Jam vero quod sæculares viri nequaquam ad ministerium Ecclesiæ admittuntur, eadem auctoritas apostolica docet, dicens: *Manus cito nemini imposueris*, et iterum: *Non neophytum* (I Tim, v, 22), ne, in superbiam elatus, putet se non tam ministerium humilitatis quam administrationem sæcularis potestatis adeptum, et condemnatione superbiæ, sicut diabolus, per jactantiam dejiciatur.

13. Quomodo enim valebit sæcularis homo sacerdotis magisterium adimplere, cujus nec officium tenuit, nec disciplinam agnovit? Aut quid docere poterit, cum ipse non didicit? Nunc vero sæpe cernimus, plurimos ordinationem in tabulis facere, nec eligunt qui Ecclesiæ prosint, sed quos vel ipsi amant, vel quorum sunt obsequii delinuti, vel pro quibus majorum quispiam rogaverit; et, ut deteriora dicam, qui ut ordinarentur muneribus impetrarunt. Taceo de reliquis; alii successores filios vel parentes faciunt, et conantur posteris præsulatus relinquere dignitatem. Cum hoc nec Moyses amicus Dei lacere potuit, sed Jesum de alia tribu elegit, ut sciremus principatum in populo non sanguini deferendum esse, sed vitæ meritis (Num. xxvii).

14. Interdum autem et juxta meritum plebium eliguntur personæ rectorum; **422** unde noverrat populi sui fuisse meriti regimen perversi suscepisse pontificis. Quod autem is qui post baptismum aliquo mortali peccato correptus sit, ad sacerdotium non promoveatur, lex ipsa testatur. Moyses enim in lege præcepit sacerdotibus, ne aliquid pecus vitiatum ad aram Dei offerant (Levit. i, 21). Quod ipsum postea

14. *Interdum autem. Vid. c. Audaciter, 8, q. 1, ex Origene, vel Hieronym. potius. GRIAL.*

Ibid. Quod autem is qui post baptismum aliquo mortali peccato correptus. Quod ejusmodi sit (ait Gratianus, d. 25, c. Primum), ut ex eo sit perpetua infamia. Ita enim ille Hieronymi verba in cap. 1 Epist. ad Titum, unde hæc sumpta sunt, interpretatur, quæ referemus, ne cui hæc duriora videantur: Primum itaque sine crimine jubetur esse episcopus, quod puto alio verbo ad Timotheum irreprehensibilem nominatum. Non quod eo tantum tempore quo ordinatus est sine ullo sit crimine, et præterea sine maculis nova conversatione diluere, sed quod ex tempore, quo in Christum renatus est, nulla peccati conscientia remordeatur. Quomodo enim potest præses Ecclesiæ auferre malum de medio ejus qui in delicto simili corrui? aut qua libertate corrivere peccantem potest, cum tocius sibi ipse respondeat, vadem admisisse quæ corripit? Legitur autem corruptus in Goth. et in Ed. Rom., sed corruptus magis v detur ex Gratiani sensu. Mollisse enim videtur Isidorus Hieronymi verba, cum non quolibet crimine, sed mortali, et correptum, qua-i deprehensum esse voluit. GRIAL.

Ibid. Rigida hæc Hieronymi sententia, quod mortali aliquo peccato post baptismum corruptus, ad sacerdotium non promoveatur, sic est intelligenda, ut sermo sit de crimine, et peccato non qualicumque mortali, sed peccato gravissimo, et enormi, quod

offerentibus, et spernentibus sacerdotibus Israel per Malachiam impropertavit Deus dicens: *Ad vos, o sacerdotes, qui polluistis nomen meum, et dixistis: In quo polluimus te? Offeritis super altare meum panem pollutum. Nonne si offeratis cæcum, et languidum, nonne malum est (Malach. 1, 6)?* Unde et in Numeris vitula-rufa, cujus cinis expiatio est populi, non aliter jubetur offerri ad altare Domini, nisi quæ terrena opera non fecerit, jugumque delicti non traxerit, nec vitulis peccatorum fuerit alligata (Num. 19).

13. Sed quid plura subjiciam? Si enim is qui, jam in episcopatu vel presbyterio positus, mortale aliquod peccatum admiserit retrahitur ab officio, quanto magis ante ordinationem peccator inventus non ordinetur? Quapropter quia lex peccatores a sacerdotio removet, consideret se unusquisque, et sciens, quæ **B** *potentes potenter tormenta patientur (Sap. vi, 7)*, retrahat se ab hoc non tam honore quam onere, et aliorum locum qui digni sunt non ambiat occupare. Qui enim in erudiendis, atque instituendis ad virtutem populis præerit, necesse est ut in omnibus sanctus sit, et in nullo reprehensibilis habeatur. Qui enim alium de peccatis arguit, ipse a peccato debet esse alienus.

16. Nam cum qua fronte subjectos arguere poterit, cum illi statim possit correptus ingerere: Ante doce te quæ recta sunt? Quapropter qui negligit recta facere, desinat recta docere. Prius quippe semetipsum corrigere debet, qui alios ad bene vivendum admonere studet, ita ut in omnibus semetipsum formam vivendi **423** præbeat, cunctosque ad bonum opus doctrina et opere provocet. Cui etiam scientia Scripturarum necessaria est, quia si episcopi tantum sancta sit vita, sibi soli potest prodesse sic vivens. Porro si et doctrina et sermone fuerit eruditus, potest cæteros quosque instituere, et docere suos, et adversarios repercutere, qui ni refutati fuerint, atque convicti, facile queunt simplicium corda pervertere.

17. Hujus autem sermo debet esse purus, simplex, apertus, plenus gravitate, et honestate, plenus suavitate, et gratia, tractans de mysterio legis, de doctrina fidei, de virtute continentiae, de disciplina justitiæ, unumquemque admonens diversa exhortatione juxta professionis morumque qualitatem, scilicet ut prænoscat, quid, cui, quando, vel quomodo proferat. Cujus præ cæteris speciale officium est Scripturas legere, percurrere canones, exempla sanctorum imitari, vigiliis, jejniis, orationibus in-

creat non tantum mortem spiritualem, sed etiam mortem canonicam. Nam inter irregularitates quæ obstabant ne quis promoveretur, recensebatur exantillata poenitentia. Vide Petavium, lib. II De poenit., cap. 14, n. 43, et lib. VI, cap. 6, n. 5. AREV.

15. Quapropter quia lex pecc., usque ad occupare, verba sunt Hieronymi ibid. GRIAL.

16. Nam cum qua fronte, usque ad recta sunt, ejusdem sunt. GRIAL.

Ibid. Cui etiam scientia Script., usque ad pervertere, ejusdem, ibid. GRIAL.

Ibid. Excusi antiqui revincere, pro repercutere.

cumbere, cum fratribus pacem habere, nec quinquam in membris suis despiciere, nullum damnare, nisi comprobatum, nullum excommunicare, nisi discussum. Quique ita humilitatem pariter et auctoritatem præstatit, ut neque per nimiam humilitatem suam subditorum vitia convalescere faciat, neque per immoderatam auctoritatem severitatis potestatem exerceat; sed tanto cautius erga commissus agat, quanto durius a Christo judicari formidat.

18. Tenebit quoque illam supereminentem donis omnibus charitatem, sine qua omnis virtus nihil est; custos enim sanctitatis charitas, locus autem hujus custodis humilitas. Habebit etiam inter hæc omnia et castitatis eminentiam, ita ut mens Christi corpus confectura ab omni inquinamento carnis sit munda et libera. Inter hæc oportebit eum sollicita dispensatione curam pauperum gerere, esurientes pascere, vestire nudas, suscipere peregrinos, captivos redimere, viduas ac puillos tueri, pervigilem in cunctis exhibere curam, providentiam et distributionem discretam.

19. In quo etiam hospitalitas ita erit præcipua, ut omnes cum **424** benignitate et charitate suscipiat. Si enim omnes fideles illud evangelicum audire desiderant: *Hospes fui, et suscepistis me (Matth. xxv)*; quanto magis episcopus, cujus diversorium cunctorum debet esse receptaculum? Laicus enim unum aut duos suscipiens implevit hospitalitatis officio, episcopus, nisi omnes receperit, inhumanus est. In negotiis autem sæcularibus dirimendis oportet eum causam merito discernere, non gratia, neque enia sic debet episcopus suscipere potentem, ut contristet contra justitiam pauperem, neque pro paucoere auferrat justitiam a potente.

20. Non defendat improbum, nec sancta indigno committenda arbitretur, neque arguat, aut impugnet, cujus crimen non reprehendit. Erit quoque illi etiam juxta Apostolum mansuetudo, patientia, sobrietas, moderatio, abstinentia, sive pudicitia, ut non solum ab opere immundo se absteineat, sed etiam a jactu oculi, et cogitationis errore, ita ut dum nullum vitium in se reguare permittit, impetrare apud Deum veniam pro subditorum facinoribus valeat. Qui enim ista sectaverit, et Dei minister utilis erit, et perfectum sacerdotium representabit.

CAPUT VI.

De chorepiscopis.

1. Chorepiscopi, id est, vicarii episcoporum, juxta quod canones ipsi testantur, instituti sunt ad exem-

AREV.

17. Veteres Editiones, indagari, pro judicari. AREV.

18. In cunctis exhibere curam, etc. Alii, in cunctis habere curam, et providentiam distributione discretam. AREV.

19. In quo etiam hospitalitas usque ad inhumanus, Hieronym., ibid. GRIAL.

20. Erit quoque illi, juxta Apostol. Ibid. et i contra Jovinian. GRIAL.

CAP. VI. N. 1. Quæ de chorepisc. dicit, e concil. antioch., cap. 10, sumpta videri possunt. Vid. Leon.,

plum septuaginta seniorum, tanquam consacerdotes propter sollicitudinem pauperum. Hi in villis et vicis constituti gubernant sibi commissas Ecclesias, habentes licentiam constituere lectores, subdiaconos, exorcistas, acolythos; presbyteros autem aut diaconos ordinare non audeant, præter conscientiam episcopi, in cujus regione præesse noscuntur; hi autem a solo episcopo civitatis cui adjacent ordinantur.

425 CAPUT VII.

De presbyteris.

1. Presbyterorum ordo exordium sumpsit (ut dictum est) a filiis Aaron. Qui enim sacerdotes vocabantur in Veteri Testamento, hi sunt qui nunc appellantur presbyteri, et qui nuncupabantur principes sacerdotum, nunc episcopi nominantur. Presbyteri autem interpretantur *seniores*, quia seniores ætate Græci *presbyteros* vocant. His enim, sicut episcopis, dispensatio mysteriorum Dei commissa est.

2. Præsunt enim Ecclesiæ Christi, et in confectione divini corporis et sanguinis consortes cum episcopis sunt, similiter et in doctrina populorum, et in officio prædicandi. Ac sola propter auctoritatem summo sacerdoti clericorum ordinatio et consecratio servata est, ne a multis Ecclesiæ disciplina vendicata concordiam solveret, scandala generaret. Nam Paulus apostolus eosdem presbyteros, ut vere sacerdotes, sub nomine episcoporum ita asseverat, **426** loquens ad Titum: « Hujus rei, inquit, gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas, et constituas per civitates presbyteros, quemadmodum ego tibi disposui. Si quis sine crimine est, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse » (Tit. 1). Qua sententia ostendit presbyteros etiam sub episcoporum nomine taxari.

3. Unde et ad Timotheum de ordinatione episcopi et diaconi scribens (1 Tim. iii), de presbyteris om-

epist. 88, et can. nicæn. 54. *Hi propter insolentiam (ait Gratianus, c. chorepis., d. 68) ab ecclesia prohibiti sunt.* GRIAL.

Ibid. Añi, *constituere lectores; subdiaconos ordinare non audent,* etc. AREV.

CAP. VII. N. 1. *Exordium sumpsit a filiis Aaron.* Anacl., epist. 2, et Hieronym. ad Nepotian., epist. 2. GRIAL.

Ibid. *His enim sicut episcopis, usque ad prædicandi, carptim sumpta ex epist. ad Rustic. Narbonen., Hieronym., tom. IX, ita ut quædam resecessisse consulto videatur, ut confirmandi et benedicendi officia. Quod autem æquare episcopis presbyteros videtur, nos eam alia ratione non defendemus, quam qua tuetur ipse sese, non referenda esse ad culpe suæ titulum de quibus testificatio adhibetur auctorum. Sunt autem verba, quibus plus æquo presbyteris tribuisse videtur, non Isidori, sed Hieronymi. Cujus mens atque animus is fuisse videtur, ut episcoporum fastum et insolentiam comprimeret, atque retunderet, non ut presbyteros illis pares faceret. Ut ex collatis ejus pluribus locis colligere jam pridem doctissimi viri; in quibus Franc. Turriani, lib. viii Const., cap. 56; Maria. Reatin., in epist. ad Evagr.; Cæsar. Baron., annal., tom. 1, ann. 58. Nam quid Isidorus senserit de episcop. offic., satis constat ex c. *Pertectis*, d. 25, et ex cap. ultim. hujus operis de *chrismate.* GRIAL.*

A nino tacuit, quia eos in episcoporum nomine comprehendit. Secundus enim primo conjunctus gradus est, sicut et ad Philippenses de episcopis et diaconibus scribit (Philipp. 1), quum una civitas plures episcopos habere non possit. Et in Actibus apostolorum presbyteros Ecclesiæ Jerosolymam iturus congregavit, quibus inter cætera: *Videte* (inquit) *gregem, in quo vos Spiritus sanctus episcopos ordinavit* (Act. xx). Unde etiam tales in Ecclesia presbyteros constituendos esse, sicut episcopos, et Apostolus ad Titum loquitur, et canones ipsi testantur.

4. Presbyteros autem merito et sapientia dici, non ætate; nam et Moysi præcipitur ut eligat presbyteros (Num. xi). Unde et in Proverbiis dicitur *Gloria senum canities* (Proverb. xx). Quæ est hæc canities? haud dubium quin sapientia, de qua scriptum est: *Canities hominum prudentia est* (Sap. iv). Cumque non-gentos et amplius annos ab Adam usque ad Abraham vixisse homines legimus, nullus alius appellatus est primus presbyter, id est, senior, nisi Abraham, qui multo paucioribus annis vixisse convincitur. Non ergo propter decrepitam senectutem, sed propter sapientiam presbyteri nominantur. Quod si ita est, mirum est cur insipientes constituantur.

427 CAPUT VIII.

De diaconibus.

1. Diaconorum ordo a Levi tribu accepit exordium. Præcepit enim Dominus Moysi ut post ordinationem Aaron sacerdotis et filiorum ejus rursus Levi tribus in divini cultus ministeriis ordinarentur, et consecrarentur Domino pro omnibus primogenitis, et servirent pro Israel coram Aaron et filiis in tabernaculo Domini, excubantes in templo die ac nocte; ipsique gestarent arcam, et tabernaculum, et omnia vasa ejus, et in circuitu tabernaculi castra ipsi constituerent, et in promovendo tabernaculo ipsi deponerent, rursus ipsi componerent (Num. iii, viii).

Ibid. De iis quæ ad presbyteros, diaconos, etc. singillatim in functionibus ecclesiasticis pertinent, videri potest Epistola Isidori ad Leudefredum. Isidorus, cap. ult. hujus libri, num. 4, clarissime præfert episcopos presbyteris non solum ex consuetudine ecclesiastica, verum etiam ex lectione Actuum apostolorum. An autem Hieronymus vere senserit presbyteros episcopis æquales esse, quæstio est inter theologos vehementer agitata, in qua diligentissime versatus fuit amicus meus Raimundus Diosdado in suis eruditissimis dissertationibus, qui Hieronymum ab Ecclesiæ catholicæ sententia alienum non ostendit. AREV.

2. *Nam Paulus.* Ex Hieronym. ep. ad Evagr., et comm. ad Tit. GRIAL.

Ibid. *In confectione.* Al., *in confractione.* Pro divini, excusi veteres, *divina.* AREV.

3. *Secundus enim primo conjunctus.* Hittorpius cum suis Mss.: *Secundus enim, et pene conjunctus.* AREV.

4. *Presbyteros autem merito, usque ad fin.,* verba sunt Hieronym., in cap. iii Isai., quorum pleraque leguntur etiam in Anacl. epist. 2. GRIAL.

Ibid. Jam alibi monui, in notis Editionis Grialianæ interdum allegari epistolas summorum pontificum, quæ nunc apocryphæ censentur, ut hoc loco, et num. 4, Anacl. epist. 2. AREV.

CAP. VIII. N. 1. Pleraque ex epist. citata ad Rustic. Narbon. GRIAL.

2. A xxv annis et supra iisdem in tabernaculo A servire mandatum est, quam regulam sancti Patres et in Novo Testamento constituerunt. In Evangelio primordia eorum in Actibus apostolorum ita leguntur : « Convocantes itaque xii apostoli multitudinem discipulorum, dixerunt : Non placet nos relinquere verbum Dei, et ministrare mensis. Quid ergo est, fratres? Considerate ex vobis ipsis viros boni testimonii vii, plenos Spiritu sancto et sapientia, quos constituamus in hanc rem. Nos vero erimus orationi et ministerio sermonis instantes. Et placuit hic sermo coram omni multitudine, et elegerunt Stephanum plenum fide, et Spiritu sancto, Philippum et Prochorum, et Nicanorem, et Timonem, et Parmenam, et Nicolaum advenam Antiochensem. Quos statuerunt ante apostolos, et cum orassent, imposuerunt illis manus, et verbum Dei crescebat, et multiplicabatur numerus credentium » (Act. vi).

3. Exhinc jam decreverunt apostoli, vel successores apostolorum, per omnes Ecclesias septem diaconos, qui sublimiori gradu 428 cæteris proximi circa aram Christi, quasi columnæ altaris assisterent, et non sine aliquo septenarii numeri mysterio. Ii sunt enim quos in Apocalypsi legimus septem angeli tubis canentes. Ii sunt septem candelabra aurea. Ii voces tonitruorum. Ipsi enim clara voce in modum præconis admonent cunctos, sive in orando, sive in flectendis genibus, sive in psallendo, sive in lectionibus audiendis, ipsi etiam, ut aures habeamus, ad Dominum, acclamant, ipsi quoque evangelizant, sine ipsis sacerdos nomen habet, officium non habet.

4. Nam sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro dispensatio sacramenti est, illi orare, huic psallere mandatur; ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat. Ipsi etiam sacerdotibus propter præsumptionem non licet de mensa Domini tollere calicem, nisi eis traditus fuerit a diacono. Levitæ inferunt oblationes in altari, levitæ componunt mensam Domini, levitæ operiunt arcam Testamenti. Non enim omnes vident alta mysteriorum, quæ operiuntur a Levitis, ne videant qui videre non debent, et sumant qui servare non possunt; quique propterea altario albis induti assistunt, ut cœlestem vitam habeant, candidique ad hostias immaculatique accedant, mundi scilicet corpore, et incorrupti pudore.

2. Hæc repetuntur ex Isidoro in concilio eiv. Aquisgranensi, cap. 7, et in aliis. Pignorius, de servis, pag. 49; observat diaconos ita dictos fuisse, quia servi ministrantes ita fere vocabula Græcæ nominabantur. AREV.

3. Proximi circa aram Christi, etc. Prudentius, in hymno sancti Laurentii, pag. 892, vers. 37 :

Hic primus e septemvtris,
Qui stant ad aram proximi.

Nimirum archidiaconus erat sanctus Laurentius. Vide comment. Sanctus Hieronymus, epist. 83, ad Evagr. : *In ecclesia Romæ presbyteri sedent, et stant diaconi. Quæ disciplina, increbrescentibus vitis, ut ait Hieronymus, elanguit.* AREV.

4. Alii, ne videant quæ videre non debent, et sumant quæ servare, etc. Sed in nonnullis Mss. correctum est

5. Tales enim decet Dominum habere ministros, qui nullo carnis corrumpantur contagio, sed potius eminentia castitatis splendeant. Quales enim diaconi ordinentur, apostolus Paulus plenissime scribit ad Timotheum. Nam cum præmississet de sacerdotum electione, continuo subiecit : *Diaconi similiter irreprehensibiles*, hoc est, sine macula, sicut episcopi; *pudici utique*, id est, a libidine continentes; *non biliques*, scilicet ne conturbent habentes pacem; *non multo vino dediti*, quia ubi ebrietas, ibi libido dominatur et furor; *non turpe lucrum sectantes*, ne de cœlesti mysterio lucra terrena sectentur. Est quoque et turpis lucri appetitio, plus de præsentibus quam de futuris cogitare. Post hæc subiecit : *Hi autem 429 probentur primum, et sic ministrent, nullum crimen habentes* (1 Tim. iii). Utique sicut episcopi, sic et isti ante ordinationem probari debent, si digni sunt, et postea sic ministrent.

CAPUT IX.

De custodibus sacrorum.

1. Custodes sacrarii Levitæ sunt. Ipsi enim jussum est custodire tabernaculum, et omnia vasa templi (Num. viii); quique ideo in lege ab anno quinquagenario eliguntur custodes vasorum, ut, post edonitum carnis conflictum, jam quieti, mundo corpore pariter et niente Deo serviant, præferentes speciem gravitatis, ne fallantur consilio, ne fidem deserant, neque quidquam intemperantius gerant.

CAPUT X.

De subdiaconis.

C 1. Subdiaconi, qui apud Græcos hypodiaconi vocantur, in Esdra inveniuntur, appellanturque ibi Nathinæi, id est, in humilitate Domino servientes (1 Esdr. viii). Ex eorum ordine fuit ille Nathanael qui, in Evangelio Joannis, divina prodicione commotus, Salvatorem Dominum meruit consilii, quique etiam ad primum divinitatis indicium fidelis evituit, protestante Domino ac dicente : *Ecce vere Israelita, in quo dolus non est* (Joan. i, 47).

2. Denique isti oblationes in templo Domini suscipiunt a populis, isti obediunt officiis Levitarum, isti quoque vasa corporis et sanguinis Christi diaconibus ad altaria Domini offerunt. De quibus quidem placuit Patribus ut, quia sacra mysteria contrectant, casti et continent ab uxoribus sint, et ab omni

D qui bis pro quæ. Adhuc Romanus pontifex servat morem non accipiendi calicem (scilicet in missa solemniori), nisi a diacono illi tradatur. Lesleus, in not. ad Missale Mozarab., p. 489, antiquum hunc ritum multis veterum congestis testimoniis illustrat. AREV.

5. Diaconi. Multi Mss., hic et alibi, *diacones*; ita etiam *diaconibus* pro *diaconis*; et cap. seq. occurrit *diaconibus*. AREV.

CAP. X. N. 4. Vid. cit. epist. ad Rustic. GRIAL.

Ibid. In textu Grialii erat *appellaturque*. Pro divina prodicione alii habent *divina protectione*. AREV.

2. Ut quia, etc. Al., ut quia ad sacra sunt mysteria deputati, ab omni carnali immunditia sint liberi. Pro *aquamantili*, alii *aquamantili*, alii *aqua manibus*. Vido concil. iv Carthagin., can. 5, et Ducangium. AREV.

carnan immunditia liberi, juxta quod illis, propheta **A** dicente, jubetur: *Mundanini, 430 qui fertis vasa Domini (Isai. LII)*. Illi igitur, cum ordinantur, sicut sacerdotes et Levitæ, manus impositionem non suscipiunt, sed patenam tantum, et calicem de manu episcopi, et ab archidiacono scyphum aquæ cum aquæmanili et manutergium accipiunt.

CAPUT XI.

De lectoribus.

1. Lectorum ordo formam et initium a prophetis accepit. Sunt igitur lectores qui verbum Dei prædicant, quibus dicitur: *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam (Isai. LVII)*. Isti quippe, dum ordinantur, primum de eorum conversatione episcopus verbum facit ad populum. Deinde coram plebe tradit eis Codicem apicum divinatorum ad Dei verbum annuntiandum.

2. Qui autem ad hujusmodi provehitur graam, iste erit doctrina et libris imbutus, sensuumque ac verborum scientia perornatus, ita ut in distinctionibus sententiarum intelligat ubi finitur junctura, ubi adhuc pendet oratio, ubi sententia extrema claudatur. Sicque expeditus vim pronuntiationis tenebit, ut ad intellectum omnium mentes sensusque promoveat, discernendo genera pronuntiationum, atque exprimendo sententiarum proprios affectus, modo indicantis voce, modo dolentis, modo increpantis, modo exhortantis, sive his similia secundum genera propriæ pronuntiationis.

3. In quo maxime illa ambigua sententiarum adhibenda cognitio est. Multa enim sunt in Scripturis, quæ nisi proprio modo pronuntientur, in contrariam recidunt sententiam, sicuti est: *Quis accusabit adversus electos Dei? Deus, qui justificat (Rom. VIII, 33, 34)*? Quod si quasi confirmative, non servato genere pronuntiationis suæ, dicatur, magna perversitas oritur. Sic ergo pronuntiandum est, ac si diceret: *Deus qui justificat?* ut subaudiatur non.

4. Necessè est ergo in tantis rebus scientiæ ingenium, quo **431** propriè singula, convenienterque pronuntientur. Propterea et accentuum vim oportet scire lectorem, ut noverit, in qua syllaba vox pretendatur pronuntiantis. Plerumque enim imperiti lectores in verborum accentibus errant, et solent irridere nos imperitiæ hi qui videntur habere notitiam, deridentes, et jurantes penitus nescire quod dicitinus.

CAP. XI. N. 3. *Vim pronuntiationis. Al., usum pronuntiationis. AREV.*

3. Alii, in quo maxime illa ambigua sententiarum, etc. Isidorus, in loco cit. Epistola ad Romanos interjectionem sequitur, quam asstruit sanctus Augustinus, lib. in de doctrina Christi, cap. 5, et aliis in locis. Sabatierus plures alios addit, qui ita quæque sentiant. In Vulgata nostra ita id effertur: *Quis accusabit adversus electos Dei? Deus, qui justificat, quis est qui condemnet?* AREV.

4. *Habere notitiam. Al., habere notitiam artis grammaticæ. AREV.*

5. *Alii, ut exhaurire tumultum possent. Alii, ut exaudiri tumultum possent. AREV.*

CAP. XII. N. 2. *Alii, ita ut ad oblectamenta dulcedinis.*

5. Porro vox lectoris simplex erit, et clara, et ad omne pronuntiationis genus accommodata, plena succo virili, agrestem, et subrusticum effugies sonum, non humilis, nec adeo sublimis, non fracta, vel tenera, nihilque femineum sonans, neque cum motu corporis, sed tantummodo cum gravitatis specie. Auribus enim et cordi consulere debet lector, non oculis, ne potius ex seipso spectatores magis quam auditores faciat. Vetus opinio est lectores pronuntiantium causa præcipuam curam vocis habuisse, ut exaudiri in tumultu possent. Unde et dudum lectores præcones vel proclamatores vocabantur.

CAPUT XII.

De psalmistis.

1. Psalmistarum, id est, cantorum principes, vel **B** auctores, David, sive Asaph exstiterunt. Isti enim post Moysen psalmos primi composuerunt et cantaverunt. Mortuo autem Asaph, filii ejus in ordinem subrogati sunt a David, erantque psalmistæ per successionem generis, sicut et ordo sacerdotalis; ipsique soli continuis diebus in templo canebant, candidis induti stolis, ad vocem unius respondente choro.

2. Ex hoc veteri more Ecclesia sumpsit exemplum nutriendi psalmistas, quorum cantibus ad effectum Dei mentes audientium excitentur. Psalmistam autem et voce et arte præclarum illustremque esse oportet, ita ut oblectamento dulcedinis animos incitet auditorum. Vox enim ejus non aspera, vel rauca, vel dissonans; sed canora erit, suavis, liquida, atque acuta, habens sonum, **432** et melodiam sanctæ religioni congruentem, non quæ tragica exclamat arte, sed quæ Christianam simplicitatem et in ipsa modulatione demonstrat, nec quæ musico gestu vel theatri arte redoleat, sed quæ compunctionem magis audientibus faciat.

3. Antiqui, pridie quam cantandum erat, cibis abstinebant, psallentes tamen, legumine causa vocis assidue utebantur. Unde et cantores apud gentes fabarii dicti sunt. Veteres, lamina pectori imposita, sub ea cantica exclamantes alendis vocibus rationem demonstrare. Solent autem ad hoc officium etiam absque scientia episcopi, sola jussione presbyteri, eligi quique quos in cantandi arte probabiles esse constiterit.

CAPUT XIII.

De exorcistis.

1. In ordinatione et ministerio Ecclesiæ secundum

Et paulo post, *nec quæ musicum gestum, vel theatram artem redoleat. AREV.*

3. *Veteres lamina pectori imposita. Hoc de Nerone prodidit Plinius, lib. xxxiv, cap. 18. Nero (quoniam ita Diis placuit) princeps, lamina pectori imposita, sub ea cantica exclamans, alendis vocibus demonstravit rationem. GRAL.*

Ibid. Alii, imposita sibi ad cantica exclamanda psallendis vocibus. Hittorpius cum suis Mss. edidit absque conscientia episcopi. AREV.

CAP. XIII. N. 1. *Quos Esdras actores templi: Quid exorcistis cum actoribus templi? Hoc opinor: corpora nostra templum sunt Spiritus sancti. In ea cum inimicis neque in spiritibus, jam tum ædibus (ut Comici verbis loquar) vitium datur. Atque eo nonnunquam*

officia quæ in templo Salomonis erant disposita, A gitur: *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.*

434 CAPUT XV.

De ostiariis.

1. Ostiarii sunt qui in Veteri Testamento janitores templi vocabantur, qui præerant portis templi Jerusalem, quique, ordinati per vices suas, omnia interiora templi, vel exteriora custodiebant (*I Paralip. xxiii; II, xxiii*). Hi denique inter sanctum et iniquum discernentes, eos tantum in ecclesia qui sunt fideles recipiunt. Intrare enim templum, nisi per hos non possumus; habent enim potestatem tam bonos recipiendi, quam rejiciendi indignos.

CAPUT XVI.

De monachis.

2. Et cum fuissent ex ordine et ministerio templi, longe fuerunt 433 ab officio altaris Dei, quia nec psalmistis, nec ostiariis, nec sacrorum servis attingere licebat monera altaris, nisi tantummodo levitis. Quid ergo est? Nulla aliam curam habebant actores templi, nisi ad sarta tecta rescicienda, ut quæcumque fuissent vexata in ædificio templi, aut delapsa, per eosdem actores de thesauris dominicis rescicerentur, B atque excolerentur.

3. Ergo actores templi exorcistæ sunt in populo Dei; quomodo enim actor prudens et bonus scit quis sit domini sui census, et omnis substantiæ modus, et redigit apud se totius possessionis instrumenta originalia, sic et exorcista redigit in suam diligentiam totius regni Domini secreta, ut memoriæ mandet de Scripturarum sacramentis, unde exerceat donum quod illi est a Spiritu sancto concessum, secundum Apostoli præconium.

4. Exorcistas enim memorat Apostolus, cum dicit: *Nunquid omnes habent donationes sanationum (I Cor. xii)*? Hi enim, cum ordinantur, sicut ait canon, accipiunt de manu episcopi libellum, in quo scripti sunt exorcismi, accipientes potestatem imponendi manus super energumenos, sive baptizatos, sive catechumenos.

CAPUT XIV.

De acolythis.

1. Acolythis Græce, Latine ceroferarii dicuntur, a deportandis cereis, quando legendum est Evangelium, aut sacrificium offerendum; tunc enim accenduntur luminaria ab eis, et deportantur, non ad effugandas tenebras, dum sol eo tempore rutillet, sed ad signum lætitiæ demonstrandum, ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur de qua in Evangelio le-

res redit, ut non videantur ædes sarciri posse, quin totæ perpetuæ ruant. Exemplo esse possunt et is quem restituere non potuerunt apostoli, et is quem mutum, surdum cæcumque Dominus ipse sanavit, ac refecit. Id igitur exorcistarum munus, eas uti ædes reficiant, sarta tectasque reddant. Est vero poetæ locus, quem indicavi, supra quam dici possit elegans ad hanc similitudinem illustrandam, atque dilatandam. GRIAL.

Ibid. Oblationibus. AL., actionibus. AREV.

2. Ad sarta tecta. AL., ad sacra tecta. AREV.

3. Ut memoriæ mandet, etc. AL., et regnum Dei memoriæ commendat de Scripturarum testimoniis, unde exerceat donum. AREV.

4. Ex concilio IV Carthaginensi, can. 7, distinct. 23, exorcistarum. AREV.

CAP. XIV. N. 1. Eadem lib. VII Etymolog., c. 42. GRIAL.

CAP. XV. N. 1. Grialius, portis Jerusalem. AREV.

CAP. XVI. N. 1. Quantum attinet ad auctoritatem, usque ad Jordan. Ex Hieron. epist. 43, ad Paulin.

GRIAL.

Ibid. De diversis generibus monachorum Menardus, cap. 3 Concordiæ regularum, ex regulis antiquissimis Basilii, Benedicti et aliorum, producto etiam hoc capite Isidori, usque ad finem numeri 10, satiantur ad vomitum. Conferenda etiam est ipsa Isidoriana regula monachorum. AREV.

2. Reliqua vero terribilissima atque omnimodis evitanda. Cassian., coll. 18, cap. 4: *Triti sunt in Aegypto genera monachorum, quorum duo sunt optima, tertium vero tepidum atque omnimodis evitandum.* GRIAL.

Ibid. Primum genus, usque ad cornum, ex eodem Cass., c. 5. GRIAL.

Ibid. Omnimodis. Rectum hoc est, neque mutandum in omnibus, aut in omnibus modis, ut alii mutarunt. Pro communiote vite alii communi vita. Menardus ita refert ex operibus Isidori, quia Editionem Grialii ad manus non habebat, in qua est *communiote vite*, ut in Concordia Regularum. AREV.

3. Secundum genus. E c. 6, et Hieronym., epist. 22, ad Eustoch. GRIAL.

dines sequi, atque habitare perhibentur, ad imitationem scilicet Eliæ et Joannis Baptistæ, qui eremi secessus penetrare. Illi quippe incredibili mundi contemptu sola solitudine delectantur, herbis tantum agrestibus victitantes, aut panesolo vel aqua contenti, quæ eis per certa intervalla temporum deferuntur, sicque secretissimi penitus et ab omni hominum conspectu remoti, divino tantum colloquio perfruuntur, cui puris mentibus inserviunt, et propter cujus amorem non solum mundum, sed etiam hominum consortia reliquerunt.

3. Tertium genus est anachoretarum, qui jam cœnobiali conversatione perfecti, includunt semetipsos in cellulis, procul ab hominum **436** conspectu remoti, nulli ad se præbentes accessum, sed in sola contemplatione Dei viventes.

5. Quartum genus est qui sibi anachoretarum imagine blandiuntur; isti, ut ait Cassianus, in primordiis suis fervore quodam brevi cœnobii perfectionem

Ibid. Quæ eis per intervalla, etc. Eremitis olim victus suppeditabatur a cœnobiis, e quibus discesserant. Severus Sulpicius, dialogo 1, *transgressis ad eremum abbatis illius ordinatione panis et quilibet cibis alius administratur.* MENAR.

4. *Tertium genus est anachoretarum.* Hic distinguit inter eremitas et anachoretas. Sed anachoretæ sunt in triplici differentia. Primo pro eremitis sumuntur, ut videre est in regula sancti Benedicti, cap. 1; secundo pro his monachis qui post cœnobicam palæstram includebantur in cellis, tique duplices. Nam quidam infra septa monasterii in cellis includebantur, ut patet ex Justiniani novella 5: *Nisi quidam illorum, in contemplatione et perfectione degentes, vitam remanentem habeant in hospitio, quos vocare anachoretas, id est, discedentes, et hesychastas, id est, quiescentes, conserverunt, etc.* Ubi hospitium sumitur pro cella. Ibi enim agitur de iis qui in monasteriis includuntur. Id etiam plerum est ex can. 41 sextæ synodi, quæ ait ejusmodi inclusos *ἀναχωρητικῶν πιδωτρεῖσθαι διαλογῶν*, id est, anachoreticam exercere vitam. Quidam vero extra septa monasterii inclusi erant, de quibus hoc capite agit sanctus Isidorus. Tertio dicuntur anachoretæ ii qui sine tecto per solitudinem errantes nullo certo loco consistebant, de quibus Severus Sulpicius, dialogo primo: *Habitant* (inquit) *illi plerique in eremo sine ulla tabernaculis, quos anachoretas vocant. Vivunt herbarum radicibus, nullo unquam certo loco consistunt, ne ab hominibus frequententur.* Id innuit Cassianus, coll. 18, c. 6, cum ait: *Ad imitationem quoque Eliæ et Elisæi, atque illorum de quibus Apostolus: Circumierunt in melotis, in pelli- bus caprinis.* MENAR.

5. *Quartum genus, usque ad quam curari, e cap. 8 ejusdem collat.* GRIAL.

Ibid. Quartum genus, etc. Hæc sumuntur ex Cassiani coll. 18, cap. 8, cujus etiam verba proferuntur. Agitur de quibusdam qui sibi anachoretarum nomine blandientes, in primordiis conversionis tepefacti, nec ultra valentes ferre seniorum jugum, se in cellis includunt ad id etiam humanæ laudis applausu compulsi. Quorum stultitiæ ut remedium adhibeatur, concilii Toletani vii cap. 5 cautum est, ne quis prius includatur quam multos annos in militia cœnobicæ exercitatus fuerit; adhibito etiam episcopi et abbatis consensu, ut habetur in concilio francfordiensi, can. 15, et sextæ synodi can. 41 statuitur ut qui hujusmodi vitam appetunt quadriennio probentur, nempe ut prius ingrediantur monasterium, et per triennium ejusmodi vitam seclusam exerceant abbati monasterii subditi; quo evoluta,

A videntur expetere, sed continuo tepefacti, dum prius mores ac vitia resecare contemnunt, nec jugum humilitatis ac patientiæ diutius sustinere contenti sunt, subdique seniorum imperio dedignantur, separatas expetunt cellas, ac solitarii sedere desiderant, ut a nemine læssiti, mansueti vel humiles existimenter, quæ institutio, imo tepor, hos quos semel infecerit ad perfectionem nunquam permittit accedere.

6. Hoc enim modo non solum non abscinduntur, verumetiam in deterius eorum vitia conualescunt, ut quoddam lethale, et intestinum virus, quod quanto amplius celatum fuerit, tanto profundius serpens insanabilem morbum generat, ærotanti. Pro reverentia enim singularis cellulæ nullus jam vitia solitarii audet arguere, quæ ille ignorari maluit, quam curari.

7. Quintum genus est circumcellionum, qui suo habitu monachorum usquequaque vagantur, venalem

ab episcopo interrogantur, qui eorum voluntatem, an firma sit, exploret; qua perspecta, e cella exeant, et anno integro maneat in monasterio, ut eorum propositum plenius tentetur; quibus ita perfectis, si modo certa sit eorum voluntas, includebantur. MENAR.

6. *Grialus, non solum abscinduntur.... conualescunt, dum a nemine provocati, ut. Pro solitarii, alii solita.* AREV.

7. *Quintum genus est circumcellionum.* Circumcelliones dictos (ait Aug., adversus Gaudentium) quod victus sui causa villas rusticanas circumirent. GRIAL.

Ibid. Quintum genus est circellionum. Hæc fere excerpta sunt ex divo Augustino, lib. de Opere monachi, cap. 28. Quid sint circelliones, exponunt glossæ Isidori: *Circelliones falsi anachoretæ; eadem glossæ: Circellio monachus per cellas vagans.* De quibus ipse sanctus Augustinus in psalmum cxxxii: *Quid sibi vult nomen circellionum? Sed non, inquit, vocatur circelliones. Forte corrupta sono nominis eos appellamus.* Nam circumcelliones dicti sunt, qui circum cellas vagantur. De qua voce Papias: *Circumcelliones dicuntur qui sub habitu monachorum usquequaque vagantur.* Idem: *Circumcelliones genus monachorum vagantium, dicti quod circum cellas vagentur.* Sunt et alii circumcelliones heretici, qui, ut martyres haberentur, seipsos perimebant, atque etiam obvios passim Christianos; de quibus sanctus Augustinus in ps. lxxxii, epist. 48, 61, et multis aliis locis; et Philastrius, hb. de Hæresibus; meminit Collatio carthaginensis. — *Alii membra martyrum, etc.* Exsecrabilis illa hypocritarum nundinatio, ejus beneficio æruscatores illi multam stipem cogebant. Hanc attribuit circellionibus sanctus Augustinus, lib. de opere monachi, cap. 28. Similem leitationem exercebat falsus quidam eremita Desiderius nomine, qui Parisiis olim cum cruce sacra loca obambulans, in sacculo gestabat radices diversarum herbarum, dentes talparum, ossa murium, ungues et adipēs ursinos, quibus tanquam sacris reliquiis a plebe oecurrente venerationem exhiberi volebat, ut refert sanctus Gregorius Turonensis, lib. vi Hist. Rodolphus Glaber, lib. iv Hist., cap. 5, narrat de simili temporis sui balatrone circumforaneo, qui ossibus mortuorum quæ e sepulchris eruebat, cis varia prophetarum, martyrum et confessorum nomina imponens, supersticiosos homines passim decipiebat, emunctis eorum marsupiiis. Hinc nata est quorundam superstitio, ut falsas reliquias falsosque sanctos colerent. Qualis fuit olim mulier quædam Carthagine Lucilla nomine, quæ obscuri et nondum vindicati ejusdem martyris obsequio ita

circumferentes hypocrisin, **437** circumeuntes provincias, nusquam missi, nusquam fixi, nusquam stantes, nusquam sedentes; alii quæ non viderunt consingunt, opiniones suas habentes pro Deo; alii membra martyrum (si **438** tamen martyrum) venditant; alii

addicta erat, ut antequam sanctam Eucharistiam sumeret, illius caput veneraretur; eoque nomine a Cæciliano archidiacono correpta, ob idque furore incensa, a communione ecclesiæ discessit, suaque auctoritate, atque opibus Donatistarum partes multum adjuvit, ut refert Optatus Milevitanus, lib. II contra Parmenianum. Nota est illa historia sancti Martini apud Severum Sulpiciam in ejus Vita, cap. 8, qui latronis cujusdam aram, qui ab indocta et imperita multitudine pro martyre colebatur, submovit. Sanctus Gregorius papa, lib. III, epist. 50, improbat quosdam Græcos, qui Romæ ossa mortuorum effodientes, ea pro reliquiis sanctis in suam patriam asportabant. Fuit etiam olim Romanæ plebeculæ superstitio, ut dalmaticam, quæ corpus papæ mortuum, dum efferretur, involvabat, scinderet, et partes pro reliquiis servaret, quod idem Gregorius, lib. IV, epist. 44, fieri prohibuit. Guillelmo Neubrigensis, lib. V Hist., cap. 2) et 21, narrat de quodam Guillelmo Lundoviensi, qui a stolidâ plebecula martyr habitus est. Ille enim divitum nummis inhians, seditiosis concionibus multitudinem commovebat, seque pauperum salvatorem nominabat; jamque multa ferramenta ad infringendas locupletem sedes circulator ille paraverat, dum captus de sententia regii senatus, equis prius distractis, de patibulari trabè pendere jussus est. Post ejus mortem quidam sacerdos catenam qua trifurcifer ille et sesquialterio in carcere victus fuerat cuidam ex febre laboranti supposuit, eumque inde sanatum impudenti mendacio palam divulgavit. Statim, ut est cæca et præceps vulgi devotio, patibulum in quo pependerit impostor ille a loco revulsam nocte sublatum est; solumque ipsum, ubi delixum fuerat, a fatiis undique concurrentibus, ut reliquias sibi auferrent, abrasum est. Nonnæ quædam Rumesiensis in Angliâ cœnobii quemdam recens defunctum pro sancto colere cœperant; quod cum rescivisset sanctus Anselmus Cantuariensis antistes, per epistolam (lib. III, epist. 451) eas ejusmodi superstitione prohibuit. Contigit etiam tempore Alexandri tertii ut quidam vino madidus ac temulentus, cum petulantius baccharetur, occisus, pro martyre coleretur. Olim stultum vulgus, quibusdam insonnis et nocturnis visionibus delusum, sicta martyrum monumenta venerabat. Quod prohibuit in concilio v. Carthaginensi, can. 5 (*De reliq. et vener. sanct.*). Sic etiam a quibusdam stolidioribus martyribus hæreticis honor exhibitus est. Quod postea vetitum fuit in concilio Laodiceno, can. 54. — *Venditant.* Vendere reliquias martyrum prohibetur c. I. in de sacrosanctis ecclesiis, etc. *Nemo martyres distrahat, nemo mercetur*, et cap. *Um ex eo*, de reliquiis et veneratione sanctorum. — *Alii fimbrias.* More Pharisæorum, et Scribarum. Fimbriæ enim sunt quædam textura quæ assinebantur a Pharisæis et Scribis quatuor angulis amicti, eo tempore quo se ab uxoribus abstinabant, ad castimonie ostentationem, ut nemo tangeret sanctificatos, ut scribit sanctus Epiphanius, lib. I de Hæres., tom. I, cap. 15. — *Et phylacteria.* Phylacteria sunt quædam notæ ex purpura, quas Scribæ et Pharisæi palliis suis ostentationis causa apponebant, ut refert sanctus Epiphanius, cap. citato. Ubi, etsi tantum de Scribis loquatur, tamen capite sequenti ait Pharisæos Scribarum indumentis uti solitos. Sunt et tabule parvæ, seu chartæ, in quibus Decalogus scriptus erat, quas Scribæ et Pharisæi memorialis causa in fronte gestabant. Divus Hieronymus, in cap. XIII Matth. : *Pictaciola illa*

fimbrias et phylacteria sua magnificent, gloriam captantes ab hominibus; alii criniti incedunt, ne vilior habeatur tonsa sanctitas quam comata. Ut videlicet qui **439** eas viderit, antiquos illos quos legimus cogitet, Samuelem, et Eliam, et cæteros.

decalogi phylacteria vocabant. Rabbinii תפילין *tephilin*. Sunt etiam quædam amuleta, seu conservatoria, quæ magi ad morbos curandos, seu averruncandos, aut ad aliquem casum declinandum, mulierculis dabant collo appendenda, aut brachiis alliganda, ut docet sanctus Epiphanius, cap. 15 libri citati. Glossæ veteres: *Φυλακτήριον, servatorium, amolimentum, amuletum, prævia.* Glossæ Isidori, *phylacteria, carmina*, id est, incantamenta, juxta illud Virgilii in Pharamaceutria :

Carmina vel cælo possunt deducere Iunam.

B Dæmonium inventum in seductione ethnicorum meminuit Beda, lib. IV. Hist. Angl., cap. 27: *Aliqui etiam tempore mortalitatis, neglectis fidei sacramentis, quibus erant imbuti, ad erraticâ idololatriæ medicina concurrerant; quasi missam a Deo conditore plagam per incantationes, vel phylacteria, vel alia qualibet dæmoniacæ artis arcana cohibere valerent.* Et sexta synodus, can. 41. Hinc capiendus Tertullianus, in Scorpiaco: *Nescio quid magia circumligat.* Varia autem fuerunt hæc phylacteria, seu ligaturæ, ut nervi, ossa, radices in corio inclusæ, ut notat Tattianus Assyrius, oratione contra gentiles, pag. 172 Editionis Parisiensis. Alii ursos circumducebant per urbes et oppida, et in eorum capite totoque corpore tinecturas appendebant, dabantque passim ex pillis eorum cum tinecturis, tanquam phylacteria ad morbos et fascino oculorum amolendos, ut docet Theodorus Balsamo in canonem citatum sextæ synodi. Additque præfectum quemdam fuisse synodice condemnatum, quod deprehensus esset habere *ἔδουμα*, id est, indumentum infantis recens nati, a muliere acceptum ad os ocludendum iis qui in eum deere conarentur. Hoc autem *ἔδουμα* nihil est aliud quam pellicula quædam capitis instar pileoli, cum qua quidam nascuntur, quam olim advocati in sinu gestantes ad eloquentiam conferre credebant, ut refert Lampridius in Antonino Diadumeno: *Solent deinde pueri pilea naturali insigniri, quod obstetrices rapiunt, et advocatis credulis vendunt, siquidem caudicidi hoc juvari dicuntur.* Litteræ solutorie sunt etiam phylacteria, quas qui apud se gerebant se nullo pacto vinciri posse credebant, ut videre est apud Bedam, lib. IV Hist. Angl., cap. 22: *Quarum celebratione factum est, quod dixi, ut nullus eum possit vincire.* Interea comes qui eum tenebat mirari et interrogare cepit quare ligari non posset, an vero litteras solutorias, de quibus fabulæ serunt, apud se haberet. Huc etiam spectant effigies Alexandri Magni, quam qui apud se gestabant vel in annulis, vel in dextrocheriis, et in omni ornamento genere, se in omni actu juvari credebant, ut scribit Trebellius Pollio in Quirto imperatore. Tandem apud Christianos Phylacteria sunt sacræ reliquiæ, ut sanctæ crucis, martyrum, etc., in auro, vel argento, seu crystallo, aut quavis alia materia celatæ. Sanctus Gregorius papa, lib. XII, epist. 6: *Excellentissimo autem filio nostro Adulovaldo regi transmittere phylacteria curavimus, id est, crucem cum ligno crucis Domini, et lectionem Evangelii theca Persica inclusam.* Helgaldus Floriacensis monachus, in Vita Roberti regis: *Unæ nimirum suos, a quibus juramentum recipiebat, volens justificari quemadmodum se ipsum, fecerat unum phylacterium holocrySTALLINUM, in gyro auro puro ornatum, absque ulicujus sancti pignorum inclusione, super quod jurabant primates hæc pia fraude nesciit.* Acta sancti Guillelmi Gelloneensis: *Miserat illis ab Hierosolymis per Zachariam magni propositi magnique testimonii*

8. Alii honores quos non acceperunt habere se A protestantur; alii parentes vel consanguineos suos in illa vel in illa regione se audisse, et videre, et ad eos pergere mentiuntur, et omnes petunt, ab omnibus exigunt aut sumpsum lucrosam egestatis, aut simulatam pretium sanetitatis. Cum interea ulicunque in factis suis malis ac verbis deprehensi fuerint, vel quoquo modo innotuerint, sub generali nomine monachorum propositum blasphematur.

9. Sextum genus est monachorum, et ipsum teterimum atque neglectum, quod per Ananiam et Saphiram in exordio Ecclesiae 440 pullulavit, et apostoli Petri severitate succisum est (Act. v), quique ab eo, quod semetipsos a cœnobiali disciplina sequestrant, suasque appetunt liberi voluptates, Ægyptiorum lingua *sarabaitæ*, sive *remobothitæ* nuncupantur. Construunt enim sibi cellulas, easque falso nomine monasteria nuncupant, liberique ab imperio seniorum, arbitrio suo vivunt, certatim in operibus laborantes, non ut indigentibus distribuunt, sed ut acquirant pecunias, quas recondant, et sicut ait de ipsis Hieronymus, quasi ars sit sancta, non vita, quidquid vendiderint, majoris est pretii.

10. Re vera (ut idem dicit) solent certare jejuniis, ut rem secreti victoriæ faciant. Apud hos affectata sunt (inquit) omnia, fluxæ manieæ, caligæ follicantes, vestis grossior, crebra suspiria, visitatio virginum, detractio clericorum, et si quando dies festus venerit, satiantur ad vomitum.

11. Inter cœnobiium autem et monasterium ita distinguit Cassianus, quod monasterium possit etiam unius monachi habitatio nuncupari, cœnobiium autem non nisi plurimorum. Quorum quidem conversationem, ut patrum edocet institutio, breviter intimabo. Ii quippe (ut prædictum est) contemptis primum ac desertis mundi hujus illecebris, in communi vita sanctissima congregati, simul agunt, viventes in orationibus, in lectionibus, in disputationibus, in vigiliis, in jejuniis, nulla superbia tumidi, nulla invidia lividi, sed modesti, verecundi, placati, concordissimam vitam sectantur, cogitationesque suas alterutrum revelantes, invicem discutunt et corrigunt.

sacerdotem, perque duos monachos Hierosolymitanos magne religionis, nec parvæ auctoritatis illud Dominicæ crucis venerabile cunctis mortalibus phylacterium adorandum, gemmarum splendoribus et auro purissimo, quantum potuit ars humana, decentissime ornatum. MENAR.

9. Sextum genus. Ex ead. collat., cap. 7 et 10. GRIAL.

Ibid. Sicut ait de ipsis Hieronymus, epist. 22, ad Eustoch. GRIAL.

Ibid. Sive *renuitæ*. Tò sive sumitur ex positivis. Nam τὸ *renuitæ* Latium est, non Ægypticum. Et ita Latini *sarabaitarum* nomen exposuerunt. Smaragdus in cap. 1 regule sancti Benedicti: *Sarabaitæ autem interpretantur renuitæ, eo quod majorum exempla vel virtutem sequi renuant.* Saneius Odo abbas Cluniacensis, collatione 3: *Nos miseri non sumus monachi, ut falso nominamur; sed sarabaitæ, id est, renuitæ, qui jugum regularis disciplinæ renuimus.* Glossæ anonymæ: *Sarabaitæ lingua Ægyptiaca, in Latina dicuntur renuitæ, qui resulant abbatem habere.* Unde glossæ mss. in regulam sancti Benedicti, quæ Parisiis exstant in bibliotheca sancti Victoris: *Sarabaitarum, qui resulant, vel renuunt.* MENAR.

12. Nemo quidquam terrenum sorte peculiari possidet, pretiosis vel coloratis vestibus non induantur, sed vilissimis atque sinceris, lavacris nunquam utuntur ad delectationem corporis, sed raro propter necessitatem languoris; inconsulto abbate, nusquam progrediuntur, neque aliquid ab eis sine nutu paternæ jussionis assumitur: operantur autem manibus ea quibus corpus pasci possit, et adeo mens impediri non possit. Canunt autem manibus 441 operantes et ipsum laborem, tanquam divino celeumate, consulantur.

13. Opus autem suum tradunt eis quos decanos vocant, eo quod sint denis præpositi, ut neminem illorum cura sui corporis tangat, neque in cibo, nec in vestimento, nec si quid aliud opus est, vel quotidianæ necessitati, vel mutue, ut adsolet, valetudini. Ipsi autem decani tradunt ea præposito, præpositus autem, cum magna sollicitudine omnia disponens, præsto facit quidquid illorum vita propter imbecillitatem corporis postulat, rationem tamen etiam ipse reddit ei quem patrem vocant. Ii vero patres intellectu, tolerantia atque discretionem insignes, omnibus rebus excelsi, nulla superbia consulunt his quos filios appellant, magna sua in jubendo auctoritate, magna illorum in obediendo voluntate.

14. Conveniunt autem omnes frequenter nocte dieque, dato signo, festina cum properatione, ad orationem solemnium horarum, celebrantes fixa intentione cordis, usque ad consummationem psalmorum sine fastidio persistentes. Item conveniunt, diebus singulis interpositis, dum adhuc jejuni sunt in collatione ad audiendum Patrem. Audiunt autem eum incredibili studio, summo silentio, affectusque animorum suorum, prout eos provocaverit disserentis oratio, vel gemitu, vel fletu significantes. Corpus deinde cum silentio magno reficiunt tantum quantum saluti necesse est, cocrente unoquoque per parcimoniam concupiscentiam et gulam, ne gravetur eorum cor, vel in ea ipsa quæ præsto sunt, parca et vilissima.

15. Itaque non solum a carnibus et a vino abstinent pro sufficientia demandarum libidinum, sed etiam ab omnibus quæ ventris et gutturis provocant

ur renuitæ, qui resulant abbatem habere. Unde glossæ mss. in regulam sancti Benedicti, quæ Parisiis exstant in bibliotheca sancti Victoris: *Sarabaitarum, qui resulant, vel renuunt.* MENAR.

16 d. *Voluptates.* Al., *voluntates.* Cum sancto Hieronymo Grialius edidit *remobothitæ*. Vide Ducangum hoc verbo. Menardus *renuitæ*. Grialius *cellulas, eaque,* etc. AREV.

12. Alii, nunquam progrediuntur. Vide Regul. Monach., c. 5, n. 5. AREV.

13. *Ii vero Patres,* etc. Inde natum ut religiosi viri *Patres* nominentur. *Tolerantia,* etc. Al., *tolerantiam, atque discretionem in similibus, omnibus rebus,* etc. Al., *tolerantia, atque discretionem insignibus, omnibus rebus excelsis,* etc. AREV.

14. *In entione cordis.* Grialius edidit *intentione cordis.* Max, pro in collatione, nonnulli in consultatione, alii in consolatione. Vide cap. 7 et 16 regulæ monachorum. AREV.

appetitum. Sane quidquid necessario victui superest ex operibus narium et epularum restrictione, tanta cura egentibus distribuitur, ut nihil remaneat, quod abundaverit. Ad eujus sanctæ militiæ propositum veniunt non solum **442** liberi, sed etiam plerumque et ex conditione servili, sed propter hoc a dominis liberati, vel propter hoc potius liberandi.

16. Veniunt quoque et ex vita rustica, et ex opificum exercitatione et ex plebeio labore, tanto utique felicius, quanto fortius educati. Quod si non admittantur, grave delictum est. Multi enim ex eo numero vere magni imitandique exstiterunt, nam propterea et infirma mundi elegit Deus, ut confunderet fortia, et stulta mundi elegit, ut confunderet sapientes, et ignobilia mundi, et ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt evaerentur, et non gloriatur omnis caro coram Deo.

17. Simili quoque modo exstant et cœnobio feminarum Deo sollicitè casteque servantium, quæ in habitaculis suis segregatæ ac remotæ a viris quam longissime pia tantum sanctitatis charitate junguntur, et imitatione virtutis. Ad quas juvenum nullus accessus est, neque ipsorum quamvis gravissimorum et probatissimorum senum, nisi usque ad vestibulum necessaria præbendi, quibus indigent, gratia. His præsumt singulæ gravissimæ ac probatissimæ, non tantum instituendis componendisque moribus, sed etiam instruendis mentibus peritæ, atque paratæ. Lanificio etiam corpus exercent atque sustentant, vestesque ipsas monachus tradunt, ab his invicem quod victui opus est resumentes. Hos mores, hanc vitam, hanc institutionem tenere videntur cœnobio virginum ac monachorum.

18. Monachi autem secundum humilitatem eliguntur. Multos enim ex eis cenodoxiæ morbus commaculat, multos abstinencia inflat et extollit scientia. Faciunt enim bona, sed propter famam, non propter vitam æternam, scilicet, ut aut affectent gloriam laudis, aut perveniant ad fastigium desiderati honoris. Inter hos sæpius discordia oboritur, invidiæque livor de fraternis profectibus gignitur, amor temporalium rerum grassatur, sequentes terrenas concupiscentias tanto inhianter quanto sæpius et ante humanos oculos impudenter. Tales itaque nequaquam monachi vocandi sunt, quia Deo sola professione, non actione, junguntur.

443 CAPUT XVII.

De pœnitentibus.

1. Pœnitentibus Job exemplum primus exhibuit, quando post funera vel flagella adhuc in sui redargutione etiam in cilicio et cinere lamenta pœnitudo-

17. Alii, cœnobio feminarum, etc. Al., cœnobio feminarum, hoc est, monachales virgines, sollicitè casteque servantibus Deo, quæ habitaculis, etc. AREV.

CAP. XVII. N. 2. Pœnitentia nomen, etc. Al., pœnitentia utem non mensium ac temporum cursu pensatur, sed plena qua animi cruciatur et mortificatur caro. Ita quoque invenit Hittorpius in tribus Mss. suis. AREV.

3. Consuetudo pœnitentium plerumque erat ut capillos tonderent, sed ea non generatim obtinuit. Nam sanctus Hieronymus, epist. 50. Fabiolam in

nis sumpsit, dicens : *Idcirco ago pœnitentiam in favilla et cinere* (Job. XLII, 6). Post hunc nobis David pœnitentiæ magisterium præbuit, quando gravi vulnere lapsus, dum audisset a propheta peccatum suum, confesum pœnituit, et culpam suam pœnitentiæ confessione sanavit (II Reg. XI).

2. Sit Ninivitæ, et alii multi peccata sua confessi sunt, et pœnitentiam egerunt, displicuerunt sibi quales fuerint, et quales per Deum facti sunt illi placuerunt (Jonæ III). Est autem pœnitentia medicamentum vulneris, spes salutis, per quam peccatores salvantur, per quam ad misericordiam Deus provocatur, quæ non tempore pensatur, sed profunditate luctus et lacrymarum. Pœnitentia nomen sumpsit a pœna, qua anima cruciatur et caro mortificatur.

3. Illi vero qui pœnitentiam agunt, proinde capillos et barbam nutriunt, ut demonstrent abundantiam criminum, quibus caput peccatoris gravatur. Capilli enim pro villis accipiuntur, sicut scriptum est : *Crinibus peccatorum suorum unusquisque constringitur* (Prov. v, 22). *Vir quippe si comam nutriat, ignominia est illi*, ut ait Apostolus (I. Cor. XI). Ipsam ergo ignominiam suscipiunt pœnitentes pro merito peccatorum.

4. Quod vero in cilicio prosternuntur, per cilicium quippe recordatio est peccatorum propter hædos ad sinistram futuros. Inde ergo confitentes in cilicio prosternuntur, tanquam dicentes : **444** *Et peccatum meum contra me est semper*. Quod autem cinere asperguntur, vel ut sint memores quia cinis et pulvis sunt ; vel quia pulvis, id est, impii facti sunt ; unde et illi prævaricatores primi homines recedentes a Deo, malisque factis offendentes Creatorem, in pulverem, unde primo sumpti sunt, redierunt. Bene ergo in cilicio, et cinere pœnitens deplorat peccatum, quia in cilicio asperitas est, et punctio peccatorum, in cinere autem pulvis ostenditur mortuorum.

5. Et idcirco in utroque pœnitentiam agimus, ut et punitione cilicii agnoscamus vitia, quæ per culpam commisimus : et per favillam cineris perpendamus mortis sententiam, ad quam peccando pervenimus. Pœnitentiæ autem remedium Ecclesia catholica in spe indulgentiæ fidenter alligat exercendum. Et post unum baptismi sacramentum, quod singulari traditione commendatum sollicitè prohibet iterandum, medicinali remedio pœnitentiæ subrogat adiumentum.

6. Cujus remedii egere se cuncti agnoscere debent

ordine pœnitentium stetisse ait *spargo crine*. Vide Binghamum, tom. VIII, p. 122, 125. Itcos apud Romanos comam alere solitos non semel in comment. ad Prudentium explicui, pag. 740, 885, 1168. AREV.

4. *Vel quia pulvis*, etc. Al., *vel quia a pulve facti sunt*, id est, impii facti sunt. Quo ritu in Ecclesia Romana pœnitentes se in terram abjicerent, describit Sozomenus, lib. VII, c. 16. AREV.

6. *Horum duntaxat dignitate servata*. Offendit quosdam hic locus, qui non advertere de pœnitentia publica loqui Isidorum. Sunt autem verba Fe-

pro quotidianis humanæ fragilitatis excessibus, sine A
quibus in hac vita esse non possumus; horum duntaxat dignitate servata, ita ut a sacerdotibus et Levitis, Deo tantum teste, fiat; a cæteris vero, antestante coram Deo solemniter sacerdote, ut hoc tegat fructuosa confessio quod temerarius appetitus aut ignorantie notatur contraxisse neglectus. Ut sicut in baptismo omnes iniquitates remitti, vel per martyrium nulli peccata credimus imputari, ita per pœnitentiæ compunctionem fructuosam universa fateamur deleri peccata. Lacrymæ enim pœnitentium apud Deum pro baptismate reputantur. Unde quamlibet magna sint delicta, quamvis gravia, non tamen est in illis Dei misericordia desperanda.

7. In actione autem pœnitentis (ut supra dictum est) non **445** tam consideranda est mensura temporis quam doloris; cor enim contritum et humiliatum Deus non spernit. Verumtamen quanta in peccando fuit ad malum abruptæ mentis intentio, tanta necesse est in lamentatione devotio. Duplex est autem pœnitentiæ gemitus, vel dum plangimus quod male gessimus, vel dum non agimus quod agere debebamus. Ille autem vere pœnitentiam agit, qui nec pœnitentiam præteritorum negligit, nec adhuc pœnitenda committit. Qui vero lacrymas indesinenter fundit, et tamen peccare non desinit, hic lamentum habet, sed mundationem non habet.

8. Si qui autem per gratiam Dei ad pœnitentiam convertuntur, perturbari non debent si rursus post emendationem relicta vitia eor pulsant, dum non possint bonæ conversationi nocere, si talis cogitatio non erumpat in consensum, vel opera. Ferre enim sine perfectione vitiorum cogitationes non est ad damnationem, sed ad probationem; neque est occasio subeundi discriminis, sed potius augende virtutis. Nam et si quis circa finem suum per pœnitentiam

licis III, epist. 4, cap. 1. Vid. Gratian., d. 50, cap. *Confirmandum*, cum sequentibus. GRIAL.

Ibid. Horum duntaxat dignitate servata. Hittorpius, cum duobus Mss., *honorum duntaxat dignitate servata*; quod ego quoque præferendum censebam. Petavius, lib. xii, probat pœnitentiam publicam, de qua hoc loco Isidorus, non potuisse consistere cum clericatu. Constitutum enim erat ne quisquam post alicujus criminis publicam pœnitentiam clericatum acciperet, vel ad clericatum rediret, vel in clericatu maneret, ut sanctus Augustinus tradit epist. 50. AREV.

7. *Ut supra dictum est*; scilicet, n. 2. Alii exhibent, *ut sæpe dictum est. Mox quanta*, etc. Al., *quantum*, vel *quanto*... ad malum promptior mentis intentio, tanto devotior debet esse in pœnitendo. Hittorpius conjicit, *quanta*... ad malum abruptio mentis, intentio devotionis tanta debet esse, et in pœnitendo afflictio. Paulo post legendum, vel intelligendum est: *Vel dum plangimus quod male gessimus, vel dum plangimus quia non egimus quod agere debebamus. Scilicet pœnitentia est vel de peccatis omissionis, ut aiunt, vel de peccatis omissionis. AREV.*

9. *Conversio*, etc. Al., *conversio, incerta occupet mors priusquam veniat. Al., confessio sperata, si incerta occupet mors, nequaquam subveniat. AREV.*

CAP. XVIII. N. 4. *Tam sancti propositi.* Verba Cassiani, cujus sunt quæ sequuntur, nisi Hieronymi esse vel communia utriusque mavis. GRIAL.

Ibid. In Isidorianis, cap. 93, n. 5, adverti in Co-

tiani desinat esse malus, non ideo debet desperare, quia in termino est ultimo vitæ, quoniam Deus non respicit quales antea fuimus, sed quales circa finem vitæ existimus.

9. Ex fine enim suo unumquemque aut justificat, aut condemnat, sicut scriptum est: *Ipse judicat extrema terræ (I Reg. ii, 10)*; et alibi: *Universorum finem ipse considerat (Job. xxviii, 24)*. Proinde non dubitamus circa finem justificari hominem per pœnitentiæ compunctionem. Sed quia raro id fieri solet, metuendum est, ne, dum ad finem differretur conversio sperata, ante occupet mors quam subveniat pœnitentia. Quare etsi bona est ad extremum conversio, tamen multo melior est quæ longe ante finem agitur, ut ab hac vita securius transeat.

446 CAPUT XVIII.

De virginibus.

1. Nunc autem quæ sit sacræ virginis integritas, vel a quo tam sancti propositi studium sit exortum, breviter intimabo. Quantum enim ad Vetus Testamentum attinet, Elias, Jeremias et Daniel castitatis et continentie bono primi studuisse noscuntur. Quantum vero ad Novum, virorum virginum caput est Christus, seminarum virginum caput est Maria. Ipsa earum auctrix, ipsa mater nostri capitis, qui est virginis filius, et virginum sponsus. Inde agmina virorum et puellarum sanctarum, inde sectatores et sectatrices perpetuæ continentie pullularunt, castigantes se, nec solum in corpore, sed etiam in ipsa concupiscentiæ radice castrantes, cœlestemque atque angelicam vitam in terrena mortalitate meditantes, atque in carne corruptibili incorruptionem perpetuam retinentes, quibus cedit omnis fecunditas carnis, omnis pudicitia conjugalis.

2. Nam cum et ipsa universa Ecclesia virgo sit, desponsata uni viro, sicut dicit Apostolus (*II Cor.*

dice Vaticano 202 exstare hoc caput sub titulo: *Isidori Junioris de Virginitate*, et nostræ Editioni congruere. Voce auctrix, quam hic Isidorus adhibet, lib. x Etymolog., n. 2, videtur negare uti licere. Vide not. Pro *sectatrices perpetuæ continentie*, alii habent, *sectatrices ad perpetuam pœnitentiam*. Et illico, *pullularunt, appetitum libidinis castigantes, nec solum... castrantes se, cœlestem*, etc. AREV.

2. *Cum et ipsa universa.* August., serm. 23, de verb. Domini secundum Matth. : *Tota Ecclesia, quæ constat et virginibus, et pueris, et maritatis, et uxoris, uno nomine virgo est appellata. Unde hoc probamus? Apostolum audi dicentem, non solis sanctimonialibus, sed universæ potius Ecclesie Dei: Respondi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo. Et Tertull., lib. de Monogam. : Et conjungunt vos in Ecclesia virgine unius Christi sponsa. Ambrosius quoque in oratione ad virginis castam: Virgo est Ecclesia, quam studuit Apostolus virginem castam exhibere Christo. GRIAL.*

Ibid. Sic tamen laudetur virginitas, ne nuptiæ condemnentur. Hoc sæpe repetit Hieronymus. GRIAL.

Ibid. Ante adventum quippe Christi conjugia placere. Ex Tertulliano, unde eadem quoque hausit Hieronymus. GRIAL.

Ibid. Non enim, etc. Al., *nonne enim sic locuta est vox illius, Crescite*, etc. Et mox, *tempus item collectum est; vel, tempus in quo lectum est. AREV.*

x1), quanto digniora honore sunt membra ejus, quæ A hoc custodiunt etiam in ipsa carne quod tota custodit in fine? Sic tamen laudetur virginitas, ne nuptiæ condemnentur. **447** Oportet enim non damnare quod bonum est, sed addere quod melius est. Ante adventum quippe Christi conjugia placere Deo, post adventum virginitas. Prima enim Dei sententia crescere et generare præcepit, secunda continentiam suavit. Non enim jam locus est voci illi: *Crescite, et multiplicamini* (Gen. 1, 18). Quia jam alia vox supervenit, dicens: *Væ prægnantibus et nutrientibus* (Luc. xxi 23). Et illud: *Tempus jam in collecto est. Restat ut qui uxores habent, tanquam non habentes sint* (I Cor. vii).

3. Et nisi fallor, unius ejusdemque Dei pronuntiatio est. Tunc quidem Deus in primordio sementem generis emisit, indultis conjugiorum habentibus, donec mundus repleteret; nunc vero sub extremitatibus temporum compressit quod emiserat, et revocavit quod indulserat. Unde et Salomon prævidens in spiritu ait: *Tempus amplectendi, tempus longe fieri ab amplexu* (Eccle. 5). Quia præcepti veteris est ut terra procreationibus impleatur, novi autem ut continentia atque virginitate cælum adimpleatur. Quam tamen adeo ardui sublimisque præmii esse constat, ut dicentibus apostolis quodam loco: *Si sic est hominis causa cum muliere, non expedit nubere*, responderit Dominus: *Qui potest capere capiat* (Matth. xix).

4. Non ergo præceptum de continentibus, sed suavisio est; nec injungitur virginitas, ut sit necessitatis, sed ut voluntatis possit esse, laudatur, Apostolo protestante: *De virginibus autem præceptum Domini non habeo, sed consilium do, tanquam et ipse scientiam Dei habens. Existimo enim hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse* (I Cor. vii). At vero qui tentationem carnis non tolerant, necesse est ut portum conjugii petant, unde et idem Apostolus: *Qui se (inquit) non continet nubat; melius est enim nubere quam uri. Et iterum: Si acceperis uxorem, non peccasti; si nupsit virgo, non peccavit. Et si non vis major esse, esto vel minor, quia liberæ voluntatis es.*

448 Nuptiæ enim peccatum non sunt, sed per sollicitudinem mundi qui nubunt legem Dei servare vix possunt. Aliter illos dicit non peccare, si nubant qui nondum voverint Deo castitatem. Cæterum vel qui in cordesuo promisit, si aliud fecerit, habet damnationem, quia primam fidem, sicut ait Apostolus, irritam fecit. Quod enim erat per naturam licitum, per votum sibi fecit illicitum, sicut Ananias et Sapphira, quibus de

3. *Et nisi fallor unius, ejusdemque Dei, usque ad indulserat, verba sunt Tertull., in exhortatione ad castitatem. GRIAL.*

Ibid. Indultis, etc. Al., indultis conjugiorum voluptatibus habentibus. Al., indultis conjugiorum habentibus volentibus. Infra alii, causa cum uxore, non expedit. AREV.

4. *Et iterum si acceperis uxorem usque ad prostrati sunt. verba sunt ex commentariis in Epist. ad Corinth., Hieron. ascriptis. GRIAL.*

pretio possessionis suæ retinere nihil licuit, ob quam causam et subita morte prostrati sunt (Act. v.).

6. In Evangelio autem virginum diversa genera memorantur, sed illis specialiter regni possessio deputatur, qui se amore Dei castraverunt, id est, non quos impossibilitatis necessitas cogit, sed quos voluntas fecit continentes. Sic enim scriptum est, Domino disputante: *« Sunt enim spadones qui ita nati sunt; sunt et alii qui ab hominibus facti sunt, et sunt qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum »* (Matth. xix). Quibus etiam per Isaiam prophetam dicit se daturum in domo sua et in muris suis locum nominatum meliorem multo quam filiorum ac filiarum (Isai. lvi).

7. Nam illis qui sic nascuntur, aut quibus ipsum virile membrum debilitatur, ut generare non possint (sicut sunt conuclii potentum et regum) sufficit utique quod Christiani sunt, et Dei præcepta custodiunt, eo tamen proposito, ut conjuges, si potuissent, haberent, ideoque cæteris conjugatis in domo Dei fidelibus adæquantur, quia castrati sunt propter sæculum, non propter regnum cælorum; neque enim uxores animi virtute, sed carnis necessitate non ducunt.

8. Quantum autem sit in virginibus sanctitatis donum, ut etiam Joannes eos tantum Agni vestigiis inhærere præscribat qui contaminati mulierum conventibus non fuerint (Apoc. xiv)? Ipsi enim sunt duodecies duodena millia sanctorum citharæcedorum illibata virginitatis in corpore, inviolatæ castitatis in corde, qui sequuntur Agnum, quocumque ierit, quem nemo sequi vel audet, vel valet, nisi tantum **449** virginitas. Sequuntur itaque Agnum et cæteri fideles, qui virginitatem corporis amiserunt, sed non quocumque ierit, sed quo usque ipsi potuerunt.

9. Unde, ne tantæ sanctitatis donum superbia corrumpatur, cavendum est; multos enim extollit virginitas, elevat continentia, fidenter dico, facilius sequuntur Agnum, et si non quocumque ierit, certe quousque potuerint, conjugati humiles quam superbientes virgines. Quomodo enim sequitur, ad quem non vult accedere? Aut quomodo accedit, ad quem non venit ut discat quoniam mitis est et humilis corde? Pergant ergo viam sublimitatis virgines, pede humilitatis sequantur Christum, tenendo perseveranter quod voverunt ardentem; ita ut professæ ac servatæ integritati cæteris etiam moribus congruant, sine quibus procul dubio otiosa et inanis manet virginitas. Boni enim actus si addantur virginitati, angelicam vitam hominibus et cæli mores exhibent terris.

Ibid. Non peccavit. Al., non peccavit, quia liberæ voluntatis est. AREV.

6. *Per Isaiam prophetam se daturum. Quem locum tractat elegantissime Basilium in lib. de Virginitate. GRIAL.*

Ibid. Meliorem multo. Völg., melius a filiis et filiabus. GRIAL.

8. *Mulierum conventibus. Al., mulierum coitibus. Et post, nemo sequi vel auditu valet; aut nemo sequi vel audire valet. AREV.*

10. Illæ ergo virgines esse probantur, quæ sic continentiam inserviunt, ut nullis criminibus nulloque terrenæ sollicitudinis onere prægraventur. Curant enim mundi conjugalis copula gignit, Paulo docente, qui ait: *Volo autem, vos sine sollicitudine esse. Qui sine uxore est sollicitus est quæ Dei sunt, quomodo placeat Deo; qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori (I Cor. vii)*; unde agnoscitur non posse placere Deo hujusmodi continentiam votum, quod præpeditur sæcularium impedimento carum. Nihil enim expeditus prodest esse ab a-tione carnis, qui illigantur sæcularibus curis. Nisi tantum quod sibi majora acquirunt supplicia pro eo quod sæculum minime vincunt, qui carnem vincere potuerunt.

11. Quæritur autem cur feminæ virgines in benedictione velentur? Quarum hæc causa est. In gradibus enim vel officiis ecclesiasticis feminæ nullatenus præscribuntur, nam neque permittitur eis loqui in ecclesia vel docere, sed neque tangere vel offerre, neque ullius virilis muneris aut sacerdotalis officii sortem 450 sibi vendicare. Ideoque hoc tantum, ut quia virgo est, et carnem suam sanctificare proposuit, idcirco velaminis venia fit illi, ut in ecclesiam notabilis vel insignis introeat, et honorem sanctificati corporis in libertate capitis ostendat, atque mitram, quasi coronam virginalis gloriæ in vertice præferat.

CAPUT XIX.

De viduis.

1. Viduarum multa exempla sunt, quarum prima in Scripturis legitur Noemi (Ruth. i), et vidua, ad quam Elias missus esse scribitur (III Reg. xvii), et vidua Samanitis, quæ solebat Elisæum recipere, et victum illi administrare (IV Reg. iv). Exstat et Judith illa admirabilis vidua, quæ de Holoferne Assyriorum principe triumphavit, salvumque pudorem, hoste devicto, revexit (Judith. xii) In Novo autem Testamento Anna prima vidua legitur, quæ Dominum cognovit infantem, quæ meruit gratiam divinitatis ejus

11. In gradibus enim vel officiis, usque ad ostendat. Tertull., in lib. de Virginitate veland.: *Potuit dignius honorari aliqua prærogativa virilis gradus aut officii?* etc. E quo loco sunt verba fere quæ restant hujus capituli. GRIAL.

Ibid. Notabilis, vel insignis. More suo disjunctione pro conjunctione mittitur. Nam Tertullianus notabilis et insignis dixit. GRIAL.

Ibid. Honorem sanctificati corporis. Honorem sanctitatis, Tertullianus. GRIAL.

Cap. xix. N. 1. Anna... quæ Dominum cognovit infantem. Tertull., in lib. de jejunio adversus Psychicos. Anna prophetis f. i. Phanielis, quæ infantem Dominum et agnovit, et multa super eo prædicavit expectantibus redemptionem Israel. GRIAL.

Ibid. Revexit. Al., reduxit. AREV.

2. Felix ergo virgo, quia intacta, etc. Hansere ista, non Isidorus modo, sed Hieronymus quoque, e Tertulliano, cujus sunt, lib. i ad Uxorem, hæc verba: *Quantum est vidua ipsa, cujus assertor Dominus disputabit? Non tantum virginibus datum, opinor, licet in illis integritas solida et tota sanctitatis de proximo visura sit faciem Dei. Tamen vidua habet aliquid operosius, quia facile est non appetere quod nescias, et aversari quod desideraveris nunquam. Gloriosior continentia quæ jus suum sentit, quæ nuid viderit novit. Potcrie*

agnoscere, antequam potuisset verbum ejus audire (Luc. ii).

2. Cujus quidem gradus virginitati pene conjunctus est; unde et Christum, quem virgo peperit, vidua prima cognovit. Felix ergo virgo, quia intacta; fortior vidua, quia experta: utrisque tamen est apud Deum merces, major illa, subsequens ista. Illam autem 451 viduam Apostolus vocat, quæ post unius conjugii torum interceptum exinde sexui renuntiat. Dicit enim: *Vidua eligatur non minus annorum sexaginta, unius viri uxor (I Tim. v)*. Unde consequens est ut quæ plurimis fuit nexa maritis careat veræ nomine viduitatis.

3. Quales esse viduæ debeant, idem Apostolus expressit, dicens: *Si fuerit in operibus bonis, testimonium habens*, utique sicut Tabitha (Act. ix): *si filios educavit*, subauditur Deo: *Si hospitio suscepit, si sanctorum pedes lavit, si tribulationem patientibus ministravit, hoc est, ægrotis, vel in carcere positus, si omne opus bonum subsecuta est*; breviter universa concludens, ut in omnibus sint exempla vivendi. Et iterum: *Anus similiter in habitu sancto (Tit. ii)*; utique ut ipse earum incessus, motus, vultus, sermo, silentium quamdam sacræ continentiam præferat dignitatem.

4. Post hæc adjecit: *Non criminatrices, non multo vino servientes, sed parvo utentes*. Nam solent hæc ætates, quæ corporis frixere luxuria, vino se dedere pro libidine. Post hæc additur: *Bene docentes, ut prudentiam doceant*. Docere illis quidem permisit, sed feminas; et hoc non in ecclesia, sed privatim; nam hoc genus mulierularum solet esse garrulum. Unde et curiosas, et verbosas quasdam viduas idem Apostolus notat, et hoc vitium dicit venire ex otio: *Simul autem (inquit) et otiosæ discunt circuire domos (I Tim. v)*, scilicet dum nullo timore detentæ, nec mariti potestati subjectæ, non solum otiosæ, verum

virgo felicitur haberi, ad vidua laboriosior: illa, quod bonum semper habuit; ista, quod bonum sibi invenit, in illa gratia, in ista virtus coronatur, etc. GRIAL.

Ibid. Quæ post unius conjugii torum interceptum, usque ad renuntiat. Ita uterque Ms., probissime, quos sequi non est au-us qui cujus hæc essent non offecerat. Sunt autem ejusdem Tertulliani initio exhortationis ad castitatem: *Tertius gradus superest monogamia, cum post matrimonium unum interceptum exinde sexui renuntiat. Ergo vox virili turpiter addita fuerat, quæ etiam legitur in Edit. Rom. GRIAL.*

Ibid. Exinde sexui renuntiat. Al., inde sensu renuntiat. Sed retinenda lectio a Grialio stabilita. Mox nonnulli Mss., carat veræ nomen viduitatis, ut careo sit cum accusandi casu, ut alibi utor, etc. AREV.

5. Utique sicut Tabitha, usque ad vive di, ex commentariis in Epistolam ad Timotheum Hieronymo ascriptis. GRIAL.

Ibid. Utique ut ipse earum incess., usque ad dignitatem, ex Hieronymo ad Tit. ii. GRIAL.

4. Nam solent, usque ad ex otio, verba sunt ejusdem, ibid. GRIAL.

Ibid. Simul autem, usque ad quæ non oportet, ex commentariis in Epist. ad Timoth. citat. GRIAL.

Ibid. Nam solent, etc. Al.: Nam solent ætates quæ corporis fluxere luxuria. AREV.

etiam curiosæ discurrunt, loquentes quæ non oportet.

5. Prædicat autem idem Apostolus damnationem habere viduas, quæ post propositum continentiae nubere cupiunt. *Cum enim, inquit, luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt*, id est, quia in eo quod primo voverant, non steterunt. Nec tamen ait, nubunt, sed nubere volunt; multas enim earum revocat a nubendo **452** non amor præclari propositi, sed aperti dedecoris timor.

6. Igitur quæ nubere volunt, et ideo non nubunt, quia impune non possunt, hæc melius non voverent et nubere quam urerentur (*I Cor. vii*), id est, quam occulta flamma concupiscentiæ vastarentur, quas pœnitet professionis, et piget confusionis, quæ nisi correctæ cor dirigant, et Dei timore rursus libidinem vincant, in mortuis deputandæ sunt, si in deliciis agant. Unde dicit Apostolus: *Quæ autem in deliciis agit, vivens mortua est* (*I Tim. v*), sive in laboribus, atque jejuniis nulla cordis correctione, sed magis ostentationi quam emendationi servientibus.

CAPUT XX.

De conjugatis.

1. De conjugatis lex naturæ a sæculo est. Deus enim fecit Adam, et dedit ei adiutorem Evam cum procreationis subsecuta sententia, dicens: *Crescite, et multiplicamini, et replete terram* (*Gen. i*). Sed facta eadem mulier prius solatio quam conjugio fuit, donec a paradiso inobedientia eiceret quos intra paradysum obedientia tenuisset, ac post beatæ sedis excessus mulierem suam pulsus agnosceret, libro Geneseos edocente: *Et cognovit Adam mulierem suam, et concepit, et peperit filium* (*Gen. iv*).

2. Ergo adjectum laborem nuptiæ præcesserunt, et tribulos spinasque passuri prævios adjecere conventus; secuta in procreationibus tædia; unde et parituræ tale præcessit edictum: *In dolore, inquit, et mærore paries filios* (*Gen. iii*); quos utique sic creatos diversi (ut cernimus) casus luctusque subripe-

6. Quas pœnitet, etc. Al., quas penitus professionis forma declarat, sed piget confusionis, etc. Et in fine, emendationi serviens. AREV.

CAP. XX. N. 1. Grialius distinguit tenuisset. *Ac post, etc. Alii, tenuisset. Hic post beatæ sedis excessum mulieris suæ pulsam agnoscebat.* AREV.

2. Præcesserunt. Al., expresserunt. AREV.

3. Unam de costis ejus mutuatus vir in sem. fecit. Tertull., in lib. de Monogam.: *Unam feminam masculo Deus finxit, una costa ejus decerpta, et utique ex pluribus, etc., quæ eadem in Exhortatione dixerat, totumque lucum Hieronymus sibi adversus Jovinianum aptavit.* GRIAL.

Ibid. Item secundum spirituales nupt. Item in Exhortatione: *At cum Apostolus in Ecclesiam et Christum interpretatur, erunt duo in carne una, secundum spirituales nuptias Ecclesie et Christi, unus Christus, et una ejus Ecclesia, agnoscere debemus duplicatam et exaggeratam esse nobis unius matrimonii, tam secundum generis fundamentum, quam secundum Christi firmamentum.* GRIAL.

4. Numerus autem matrimonii, usque ad figurentur, verba Tertullian., ibid., et Hieronymi, i contra

rent. Unde et Apostolus prædicans, ait: *Tribulationem tamen carnis habebunt hujusmodi* (*I Cor. vii*). Non tamen conjugiorum honorabilis torus et immaculatum cubile sine fructu est (*Hebr. xiii*). Nempe soboles inde sanctorum, et quod laudatur in virginitate, conjugii est. Ideoque nec peccatum nuptias dicimus, nec tamen eas bono virginalis continentiæ vel etiam vidualis cœquamus.

453 5. Conjugia autem tantum per se bona sunt; propter ea vero quæ circa illa sunt, mala fiunt. Per id namque mala fiunt, per quod dicit Apostolus: *Qui autem cum uxore est cogitat quæ sunt mundi; et iterum: Propter fornicationem unusquisque suam uxorem habeat* (*I Cor. vii*). Quod autem non unus et multæ, sed unus et una copulantur, ipsa prima divinitus facta conjunctio in exemplum est. Nam cum Deus hominem figurasset, eique parem necessariam prospexisset, unam de costis ejus mutuatus, unam illi feminam finxit, sicque Adam et mulier Ileva, unis inter se nuptiis functi, formam hominibus de originis auctoritate et prima Dei voluntate sanxerunt. Item secundum spirituales nuptias, sicut unus Christus et una Ecclesia, sic unus vir et una uxor tam secundum generis documentum quam secundum Christi sacramentum.

4. Numerus autem matrimonii a maledicto viro cœpit. Primus Lamech duabus maritatus tres in unam carnem effecit. Sed dices quod et patriarchæ simul pluribus uxoribus usi sunt; ergo propterea licebit nobis plures ducere. Sane licebit, si qui adhuc typi alicujus futuri sacramenti supersunt, quibus plures nuptiæ figurentur. Secundas autem nuptias propter incontinentiam jubet Apostolus (*I Cor. vii*); melius est enim denuo uni viro nubere, quam explendæ libidinis causa cum plurimis fornicari. Sæpius enim nubendi licentia jam non est religionis, sed criminis.

5. Nam quod in ipsa conjunctione connubia a sacerdote benedicuntur, hoc etiam a Deo in ipsa prima conditione hominum **454** factum est, sic enim scriptum est: *Fecit Deus hominem: ad imaginem*

Jovinian. GRIAL.

Ibid. Secundas autem nupt., usque ad non est religionis, sed criminis, dicuntur ex Hieronymi sensu, non qui digamos, aut etiam octogamos (ut ipsius verbis utar) damnet, sed qui cœlibatum et viduitatem conjugio longe antistare velit. Cujus verba aliquanto etiam liberiora quam hæc sunt retulit quoque Gratianus, 31, q. 1, cap. Quomodo. GRIAL.

5. Quod vero iisdem virginibus legitime nubentibus univiræ. Tertull., in Exhort.: *Monogamia apud ethnicos in summo honore est, ut et virginibus legitime nubentibus univira pronuba adhibeatur; etsi auspicii initium est, tamen boni auspicii est.* Ita enim Tertulliani ratio explenda est ex hoc loco. Quod non vidisse qui in eo emendando laborarunt, neque in interrupta et pendenti sententia quidquam desiderasse, valde miror. GRIAL.

Ibid. Nubentibus, etc. Al., nubentibus una univiro tenenda sit, adhibentur pro nuptu. Al., nubentibus univiro pronuba adhibentur. . . boni auspicii est. Pro scilicet conjectura est in Editione Bignæana, hoc fit scilicet. AREV.

Dei fecit eum, masculum et feminam creavit eos, et benedixit eos, dicens: Crescite et multiplicamini (Gen. 1). Hæc ergo similitudine fit nunc in Ecclesia quatuor factum est in paradiso. Quod vero eisdem virginibus legitime nubentibus univiræ pronubæ adhibentur, scilicet propter monogamiam, etsi auspicii causa fit, tamen boni auspiciū est.

6. Quod vero eadem feminæ, dum maritantur, velantur, scilicet ut noverint se per hæc viris suis esse subjectas, et humiles, unde et ipsum velamen vulgo *mavortem* vocant, id est, Martem, quia signum maritalis dignitatis ac potestatis in eo est. Caput enim mulieris vir est (I Cor. xi), licet et proinde velentur, dum nubunt, ut verecundiam muliebritatis agnoscant, quia jam sequitur inde quod pudeat. Unde Rebecca, cum ad sponsum duceretur, simul ut eum ipsa conspexit, salutationem vel oscula non sustinuit; sed statim sentiens quod esset futura, pallio caput velavit (Gen. xxiv); obnubere enim cooperire dicitur. Hinc etiam et *nuptæ dictæ*, quod vultus suos velant, unde et *nubes dictæ*, eo quod athera obtigant.

7. Quod autem nubentes post benedictionem a Levita uno vinculo copulantur, videlicet ne compagem conjugalis unitatis disrumpant. At vero quod eadem vitta candido purpureoque colore permisceatur, candor quippe ad mundiciam vitæ, purpura ad sanguinis posteritatem adhibetur, ut hoc signo et continentia lex tenenda ab utrisque ad tempus admonetur, et post hæc reddendum debitum non negetur. Quod enim dicit conjugatis Apostolus: *Abstinetes vos ad tempus, ut vacetis orationi* (I Cor. vii), hoc ille candor **455** vittæ insinuat; quod vero subiungit: *Et iterum revertimini in id ipsam*, hoc purpureus color ille demonstrat.

8. Illud vero, quod in primis annulus a sponsæ sponsæ datur, fit hoc nimirum vel propter mutæ

6. Quod vero eadem feminæ, usque ad perveniat. Legitur tunc hic prope locus apud Gratian., 50, q. 5, c. *Feminæ*. GRIAL.

Ibid. Unde et Rebecca, usque ad velavit, ex Tertull., lib. de Virginibus veland. Eadem etiam apud Ambros. in fine lib. 1 de Abraham. GRIAL.

7. A Levito uno vinculo copulantur. Aliter hæc apud Gratianum; nos Codices nostros sumus secuti. GRIAL.

Ibid. A Levita. Al., vittæ. Al., vinctæ. Ex hoc Isidori loco Ludovicus Dorleans in Novis Cogitation. ad Tacitum, pag. 790, colligit flammeum nubentium candido purpureoque colore fuisse permixtum; sed ex Plinio et Verrio luteum, ex interprete Juvenalis, sat. 6, sanguinem, ex Festo album. Fortasse varium erat pro varietate temporum et locorum. AREV.

8. Quod in primis annulus. — Quod in primis negotiis annulus, apud Gratianum. GRIAL.

Ibid. Antiquitus. Tertull., Apologet. cap. 6: Cum aurum nulla norat, præter unico digito, quem sponsus oppignerasset pronubo annulo. GRIAL.

Ibid. Penes Israel autem, usque ad maturitate, verba sunt Tertull., in libro de Virginibus veland. GRIAL.

Ibid. Amorem unicum carperet. Mss. quibus usus est Hieronymus omnes, amorem unum carperet. Apud eundem unus mss., post manifestatam sanguinem maturitatem. Brissonius, de Ritu nuptiarum, pag. 290,

A fidei signum, vel propter id magis, ut eodem pignore eorum corda jungantur. Unde et quarto digito annulus idem inseritur, quod in eo vena quædam (ut fertur) sanguinis ad cor usque perveniat. Antiquitus autem non amplius uno dabatur, ne pluralitas amorem unicum carperet. Penes Israel autem illicitum erat puellam viro tradere, nisi post manifestatam sanguinem maturitate.

9. Apud veteres in eligendis maritis quatuor ista spectabantur: virtus, genus, pulchritudo, oratio; in feminis tria: si generosa, si bene morata esset, si pulchra. Nunc autem non genus, ac mores, sed magis divitiæ in uxoribus placent; nec quæritur quam sit femina pudica, sed potius quam formosa, quæ et concupiscendi libidinem nutriat, et eunetorum post se suspiria trahat. Pulchra enim (ut ait quidam sapiens) cito adamatur, et difficile custoditur, quod plures amant. Illæ enim sunt certæ nuptiæ, quæ in conjugio non libidinem, sed prolem requirunt; neque enim sic institutæ sunt, ut carnis voluptati serviant, sed tantum ut fructum propaginis quærant.

10. Nam et ipsæ dotales tabulæ indicant quod causa procreandorum liberorum ducitur uxor. Quando ergo quisque luxuriose amplius vivit quam necessitas procreandorum liberorum cogit, jam peccatum est. Unde necesse est ut quotidianis elemosynis, **456** ac precibus intercedant qui tori conjugalis pudicitiam frequentius per incontinentiam maculant. Nuptialia autem bona tria sunt: proles, fides et sacramentum. In fide attenditur, ne præter vinculum conjugale eum altera vel altero concumbatur; in prole, ut amanter suscipiatur, pudice nutriatur; in sacramento, ut conjugium non separetur, neque causa proles alteri jungantur.

11. Sacramentum autem ideo inter conjugatos dictum est, quia sicut non potest Ecclesia dividi a

observat desumptum ex Gellio, lib. x, cap. 40, et ex Macrobio, lib. vii Saturnal. cap. 45, quod Isidorus refert de annulo sponsi in quarto digito, quia in eo vena ad eor pertingit. AREV.

9. Apud veteres. Vid. Etymol., lib. ix, cap. 7. GRIAL.

Ibid. Ut ait quidam sapiens. Theophr., apud Hieronym., 1 contra Jovinian. GRIAL.

10. Nam et ipsæ dot. tab. August., lib. de Moribus Manichæor.: Nuptiæ autem, ut ipsæ nuptiales tabulæ clamant, liberorum procreandorum feminam moremque conjungunt; atque ead. serm. 5 Dom. 22 post Trinit. GRIAL.

Ibid. Quod ergo quisque luxuriose amplius vivit, usque ad maculant. August., ibidem: Sed dicit: Peccatum quidem est, sed tamen parvum est. Nec nos dicimus quia capitale peccatum est, sed tamen si frequenter exerceatur, et jejuniis, vel elemosynis, non redimatur, nimis immundam animam facit. Vide Hieron., 1 contra Jovin. et Grat., 23, q. 4, c. Origo, et Fulgent. epist. 1. GRIAL.

11. Solutum, ut ait Hieronymus. In Matth. xix. Quæ verba citantur a Gratian., 52, q. 1, c. Dixit Dominus. GRIAL.

Ibid. Stultus et impius. Ita Goth. et Hieronymus. Stultus et insipiens, Vulg. Edm. GRIAL.

Ibid. Quod ubique fornicatio est, et fornicationis suspicio, habere uxor dimittatur, ita explicandum est,

Christo, ita et uxor a viro (*Ephes. v.*). Quod ergo in Christo et in Ecclesia, hoc in singulis quibusque viris atque uxoribus conjunctionis inseparabile sacramentum est. Unde et Apostolus : *Præcipio, inquit, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere (I Cor. vii).* Prohibet enim dimitti quacunque ex causa, ne aliis conjungatur secundum consuetudinem Judæorum, quam Dominus interdixit, dicens : *Quicumque dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, et aliam duxerit, mæchatur (Math. xix).* Solum (ut ait Hieronymus) adulterium est, quod uxoris vincat affectum, imo cum illa unam carnem in aliam diviserit, et se fornicatione separaverit, a marito non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente Scriptura : *Qui adulteram tenet, stultus et impius est (Proverb. xviii).* Ubique igitur fornicatio est, et fornicationis suspicio, libere uxor dimittitur.

12. Quid ergo, si sterilis est, si deformis, si ætate vetula, si fetida, si temulenta, si iracunda, si malis moribus, si luxuriosa, si fatua, si gulosa, si vaga, si jurgatrix et maledica? tenenda est, 457 velis, nolis, et qualiscunque accepta, est habenda. Cum enim esses liber, sponte te servitutis subiecisti. Cuique habet quis uxorem (ut ait Lactantius), neque servam, neque liberam habere poterit, ut matrimonii fidem servet. Neque enim, ut juris publici ratio est, sola mulier adultera est quæ, virum habens, ab altero polluitur, et maritus, si alteram habeat, a crimine adulterii alienus habeatur, dum divina lex duos ita in unum matrimonii corpus conjunxerit, ut adulter sit quisquis compagem corporis in diversa distraxerit. Servanda igitur fides ab utroque alteri est.

13. Exemplo continentiae docenda est uxor a viro, ut se caste gerat. Iniquum est enim ut id exigas quod præstare non possis; caput est enim mulieris vir; ubi autem melius vivit mulier quam vir, capite deorsum pendet domus. Ideoque præcedere debet vir in omnibus bonis factis uxorem suam, quia caput est, ut illa imitetur virum, et sequatur vere, ut corpus caput suum, sicut Ecclesia sequitur Christum. Hortatur Apostolus conjuges ut propter orationem abstineant, atque ex consensu tempora sanctificationis observent, et sine impedimento carnali orationibus vacent (*I Cor. vii*). Nam et in Veteri Testamento ante sanctificati sunt omnes a mulieribus, et sic

ut divortium fieri possit, non ita ut vel dimittens, vel dimissa alias nuptias inire valeat, quod contra hæreticos egregie probat Maldonatus in Mathæum etiam ex hoc Isidori loco. Nonnulli etiam recentiores theologi idem argumentum pertractant. AREV.

12. Quid ergo si sterilis usque ad habenda, ex eod. Hieron. loco. GRIAL.

Ibid. Ut ait Lactantius. Lib. vi, c. 23. GRIAL.

Ibid. Servanda igitur fides, usque ad sequitur Christum, ex August., in de decem chord., citat. 32, q. 6, c. Non mæchaberis. GRIAL.

Ibid. Grialius, nequam servam, forte pro nequamam servam. AREV.

13. Et sine. Al., ut sine. AREV.

14. Hortatur idem apostolus, etc., usque ad finem,

A descendenti Deo in monte assistere meruerunt (*Exod. xix*).

14. Item hortatur idem apostolus mulieres subditas esse viris suis (*Coloss. iii*); nam multæ erga simplices viros, divitiis et nobilitate perflata, Dei sententiæ non recordantur, per quam subjecta sunt illis. Ait quippe Dominus ad mulierem : *Conversio tua ad virum tuum, et ipse tui dominabitur (Gen. iii, 16)*. Obediendum est itaque sacræ Scripturæ præceptis, et serviendum viro quadam servitute libera et dilectione plena. Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum; et cum caput mulieris vir sit, caput autem viri Christus, quæcunque uxor non subjicitur viro, hoc est, capiti suo, ejusdem criminis rea est, cujus et vir, si non subjicitur Christo capiti suo.

458 15. Verbum autem Domini blasphematur, vel contemnitur Dei prima sententia, et pro nihilo ducitur; vel Christi infamatur Evangelium, dum contra legem fidemque naturæ ea quæ Christiana est, et ex Dei lege subjecta, præesse viro desiderat, cum etiam gentiles femine serviant viris suis communi lege naturæ. Servatur ergo lex naturæ, si mulier Deo simul et marito subjecta est. At contra si illa viro imperare desiderat, et ordo naturæ corrumpitur, et domus illa misera et perversa vocabitur.

CAPUT XXI.

De catechumenis, de exorcismo et sale.

1. Jam nunc rationem sacramentorum, sive ordinem ad fidem venientium prosequamur. Quorum gradus primus est catechumenorum, secundus competentium, tertius baptizatorum. Catechumeni sunt, qui primum de gentilitate veniunt, habentes voluntatem credendi in Christum, et quia primum exhortationis præceptum est in lege Dei : *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est (Deut. vi)*, inde est ut is cui per sacerdotem, quasi per Moysen, Deus primum loquitur, catechumenus, id est, audiens, nominetur, scilicet, ut, unum agnoscens Dominum, relinquat errores varios idolorum.

2. Puto autem et omnes a Joanne in poenitentiam baptizatos catechumenorum prætulisse figuram. Exorcizantur autem hi primum, deinde sales accipiunt, et unguuntur. Exorcismus autem sermo increpationis est contra immundum spiritum in cnergumenis, sive catechumenis factus, per quem ab illis diaboli ne-

verba sunt Hieronymi ad Titum II. GRIAL.

Ibid. Vulgata, sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui. Isidorus hoc loco sequitur versionem antiquam cum Tertulliano, Cypriano, Augustino, et aliis. AREV.

CAP. XXI. N. 1. Errores varios. Al., errores nefarios. De hoc capite vide Isidoriana, cap. 35, in descriptione Codicis Vaticani 1343, n. 29. AREV.

2. Hedefonsus, de Cognit. baptismi, cap. 23 et 26, ex hoc Isidori capite multa exseribit. Quod autem post fugetur expulsa Hedefonsus pergit, cap. 24 : *Eri exorcismi sermo nocturno verborum*, legendum est, non torno verborum. Baluzius conjiciebat nocturno verborum. AREV.

quissima virtus et inveterata malitia, vel violenta A præscagio consecutum est ut nulla illis gens exera, Incurso expulsa fugetur. nulla lingua barbara, inaccessa vel invia videretur,

3. Hoc significat lunaticus ille, quem increpavit Jesus, et exiit ab illo dæmonium (*Matth. xvii*). Potestas autem diaboli exorcizatur, et insufflatur in eis, ut ei renuntient, atque, eruti a potestate tenebrarum, **459** in regnum sui Domini per sacramentum baptismatis transferantur. Quod quia parvuli per se renuntiare non possunt, per corda et ora gestantium adimpletur. Sales autem in ministerium catechumenis dandos a patribus ideo est institutum, ut eorum gustu condimentum sapientiæ percipiant, neque desipiant a sapore Christi; nec sint fatui, et retro respiciant, sicut uxor Lot (*Gen. xix*), ne malum exemplum dantes ipsi remaneant, ut alios condiant.

4. Quemadmodum illa, quæ, cum liberaretur a Sodomis, in via posita retro respexit, ibique remansit statua salis. Quo signo condirentur hi qui per fidem mundo et actibus desiderijsque ejus renuntiant, ut affectionis pristinæ non recordentur, neque ad sæculi illecebras revocentur, quia, secundum Salvatoris sententiam, ponens manum suam super aratrum, et respiciens retro, regno cælorum aptus esse non potest (*Luc. ix, 62*).

CAPUT XXII.

De competentibus.

1. Post catechumenos secundus competentium gradus est. Competentes autem sunt, qui jam post doctrinam fidei, post continentiam vitæ ad gratiam Christi (percipiendam festinant. Ideoque appellantur competentes, id est, gratiam Christi petentes; nam catechumeni tantum audiunt, necdum petunt. Sunt enim quasi hospites, et vicini fidelium, deforis audiunt mysteria, et gratiam, sed adhuc non appellantur fideles.

2. Competentes autem jam petunt, jam accipiunt, jam catechizantur, id est, imbuuntur instructione sacramentorum. Istitis enim salutare symbolum traditur, quasi commonitorium fidei et sanctæ confessionis indicium, quo instructi agnoscant quales jam ad gratiam Christi exhibere se debeant.

460 CAPUT XXIII.

De simbolo.

1. Symbolum autem, quod iidem competentes accipiunt, tali ratione institutum majores nostri dixerunt; tradunt enim his verbis. Quod post ascensionem Domini et Salvatoris nostri ad Patrem, cum per adventum sancti Spiritus discipuli ejus inflammati linguis omnium gentium loquerentur, quo

3. *Quem increpavit, etc.* Al., *quem increpans Jesus dixit: Surde et mute spiritus, exi ab eo. Et statim exiit ab eo dæmonium. Et infra, sal autem in mysterio catechumenis dandum a Patribus ideo est institutum, ut ejus gustu condimentum, etc.* Grialius, *eorum gustus.* AREV.

CAP. XXII. N. 2. *Commonitorium.* Notum est Commonitorium Vincentii Lirinensis. Reinerus quoque monachus, de quo Pezins, *Theaur. Anecd. tom. IV, part. III, lib. II, cap. 6, Commonitorium pietatis scripsit.* AREV.

præscagio consecutum est ut nulla illis gens exera, nulla lingua barbara, inaccessa vel invia videretur, præceptum est eis a Domino datum, ad prædicandum Dei verbum, ad singulas quasque nationes adire (*Matth. xxviii*).

2. Discessuri itaque ab invicem, normam prius sibi futuræ prædicationis in commune constituunt, ne, localiter ab invicem discedentes, diversum aliquid vel dissonum prædicarent his qui ad fidem Christi invitabantur. Omnes igitur in uno positi, et Spiritu sancto repleti, breve sibi prædicationis indicium, conferendo in unum quod sentiebant componunt, atque hanc credentibus dandam esse regulam statuunt.

3. Symbolum autem hoc multis et Justissimis ex B causis appellare voluerunt. Symbolum enim Græce et indicium dici potest, et collatio, hoc est, quod plures in unum conferunt. Id enim fecerunt apostoli in his sermonibus in unum conferendo unusquisque quod sensit. Indicium autem, vel signum, idcirco dicitur, quia illo in tempore, sicut Paulus apostolus dicit, et in Actibus apostolorum refertur (*Act. xv*), multi se simulabant esse apostolos Christi, nominantes quidem Christum, sed non integris traditionum lineis nuntiantes. Idcirco igitur istud indicium postere, per quod agnosceretur is qui Christum vere secundum apostolicas regulas prædicaret.

4. Denique et in bellis civilibus hoc observari ferunt, quoniam et armorum per habitus, et sonus vocis idem et mos unus est, atque eadem instituta bellandi; sed ut nequa doli subreptio fiat, **461** symbola discreta unusquisque dux suis militibus tradit, quæ Latine vel signa, vel indicia, nuncupantur, ut si forte occurrerit quis de quo dubitetur, interrogatus Symbolum prodat si sit hostis, an socius. Idcirco autem hoc patres nostri non scribi membranis, sed retineri cordibus tradiderunt, ut certum esset neminem hoc ex lectione quæ pervenire interdum etiam ad infideles solet, sed ex apostolorum traditione didicisse.

5. Discessuri itaque (ut dictum est) ad prædicandum istud unanimis et fidei suæ apostoli indicium posuere. Est autem Symbolum per quod agnoscitur Deus, quodque proinde credentes accipiunt, ut noverint qualiter contra diabolium fidei certamina præparent, in quo quidem pauca sunt verba, sed omnia continentur sacramenta. De totis enim Scripturis hæc breviter collecta sunt ab apostolis, ut quoniam plures credentium litteras nesciant, vel qui sciunt per occupationes sæculi Scripturas legere non possunt,

CAP. XXIII. N. 1. *Tradunt enim his verbis: quod post Ascens., usque ad indicium posuere, verba sunt Rullini in præfat. ad Symbolum.* GRIAL.

Ibid. Sanctus Ildesonsus, loc. cit., cap. 33 et 34, multa sumit ex hoc capite de Symbolo. AREV.

2. Alii, *omnes igitur in unum positi.* AREV.

4. Forte, *eadem institutio.* AREV.

5. *Est enim breve verbum fidei, etc.* Ex eod., paulo superius; eadem Cyriannus in Oratione Dominica. GRIAL.

hæc corde retinentes, habeant sufficientem sibi scientiam salutarem. Est enim breve fidei verbum, et olim a propheta prædictum : *Quoiam verbum brevium faciet Dominus super terram (Isai. x; Rom. ix).*

CAPUT XXIV.

De regula fidei.

1. Hæc est autem post Symbolum apostolorum certissima fides, quam doctores nostri tradiderunt. Ut profiteamur Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unius essentiæ, ejusdemque potestatis et sempiternitatis unum Deum invisibilem; ita ut in singulis, personarum proprietate servata, nec substantialiter Trinitas dividi, nec personaliter debeat omnino confundi. Patrem quoque confiteri ingentum, Filium genitum, Spiritum sanctum vero nec genitum, **462** nec ingentum, sed de Patre et Filio procedentem. Filium a Patre nascendo procedere, Spiritum vero sanctum procedendo non nasci. Ipsum quoque Filium perfectum ex Virgine sine peccato hominem suscepisse, ut quem sola bonitate creaverat, sponte lapsum misericorditer repararet; quem veraciter crucifixum, et tertia die resurrexisse, et cum eadem ipsa carne glorificata ascendisse in cælum, in qua et ad iudicium vivorum et mortuorum expectatur venturus.

2. Et quod divinam humanamque substantiam in utroque perfectus una Christus persona gestaverit,

CAP. XXIV. N. 1. *Hominem suscepisse.* Frequens apud Patres locutio. August. libro singulari de Gen. ad litteram in ipsa fidei explicatione : *Cum ipsa ineffabilis incommutabilisque Dei sapientia plenum totumque hominem suscipere dignatus est.* Et in quotidiano hymno : *Tu ad liberandum suscepturus hominem non horruisti virginis uterum.* GRIAL.

Ibid. Nascendo procedere. Al., nascendo natum esse. Latinius in Biblioth. select., p. 129, putat, legendum, *Filium a Patre nascentem non procedere, ut apte opponatur ei quod sequitur, Spiritum vero sanctum procedendo non nasci.* Rabanus, qui integrum hoc caput habet, ab Editis non discrepat. Deinde *Filium perfectum*, Al. om. *perfectum.* AREV.

2. *Divinam humanamque substantiam.* Neque minus usurpata est substantia pro natura, ut testimonia afferre abutentis otio sit. GRIAL.

Ibid. Humanamque substantiam. Al., humanamque naturam. Et, integritas pro integritate. Et, unitas pro unitate. AREV.

3. *Et quod animæ incerta sit origo.* Cunctationem suam sæpissime fatetur August., ut epist. 157, ad Optatum : *Aliquid ergo certum de animæ origine nondum in Scripturis canonicis reperi.* Et lib. 1. *Retract.*, cap. 1 : *Nam quod attinet ad ejus originem, qua fit ut sit in corpore, utrum de illo uno sit qui primum creatus est, quando factus est homo in animam vivam, an semper ita fiant singulis singulari, nec tunc sciebam, nec adhuc scio.* Eod. modo hæsit Isidorus cum Fulgentio, cujus verba refert lib. 1. *Different.*, cap. 26, ita ut neutrum in partem uterque inclinare ausus sit, cum nondum quidquam definitum esset. Sed idem quid senserit satis expressit postea, lib. 1. *Sent.* cap. 14, his verbis : *Animam non esse partem divinæ substantiæ, vel naturæ, neque esse eam priusquam corpori miscetur, sed tunc eam creari, quando corpus creatur, cui admisceri videtur.* Eadem Gregor., epist. 55, ad Secundinum, lib. VII. GRIAL.

Ibid. *Idæque incorporea, quod ad imaginem Dei creata sit.* Eadem ratione est usus lib. 1. *Sent.*, loco citato. Sed cum hæc sit scriptura Codicis utriusque manuscriptorum, corpoream tamen fecerunt impressi libri,

A quia nec geminavit utriusque substantiæ integritate personam, nec confundit geminam unitate personæ substantiam. Altero quippe neutrum exclusit, quia utrumque unus intemerato jure servavit. Quod Novi et Veteris Testamenti salubris commendetur auctoritas; illa quippe per prophetiam, ista per historiam veraciter persoluta. Et quod neque de Deo, neque de creatura sæculi sit cum paganis aut cum hæreticis aliquid sentiendum in his rebus, in quibus a veritate dissentiant.

3. Sed quod in utroque Testamento divina protestantur eloquia, hoc tantummodo sentiendum. Quod sive hominem, sive universa, nulla Deus necessitate creaverit, neque ullam omnino esse visibilem invisibilemque substantiam, nisi aut quæ Deus sit, **463** aut a bono Deo bona creata sit; sed Deus summe et incommutabiliter bonus, creatura vero inferius et mutabiliter bona. Et quod animæ incerta sit origo. Et quod angelorum natura, vel animæ non sit pars divinæ substantiæ, sed Dei creatura ex nihilo condita, ideoque incorporea, quia ad imaginem Dei creata.

4. De pietate morum, sine qua fides divini cultus otiosa torpescit, et cum qua integritas divini cultus perficitur, ut unusquisque Deum propter Deum, et proximum in Deo diligens, usque ad dilectionem quoque inimicorum perpendendo proficiat, ut profi-

etiam (quod mirum sit) Romani. Atque eo magis mirum, quod eodem volumine hic ipse locus cum tota regula fidei integer sincerusque in Rabano est editus. GRIAL.

Ibid. *Et quod animæ incerta sit origo.* Eadem dubitandi ratio de anima adhibetur in libro Dogmat. ecclesiast., qui Isidoro quoque tribuitur. In verbis ideoque incorporea, etc., magna est Codicum discrepantia. Hiltorpius edidit : *Et incorporea esse evidenter ostenditur. Quoniam igitur apprehendi et transferri potest, corporea esse nihilominus ostenditur. Ad imaginem autem Dei creata est probitate morum.* Alii ita, sed, a quibus autem, pro quoniam igitur. Alii, esse ostenditur, quæ ad imaginem, omissis aliis. Alii, et in corpore, pro et incorporea. Alii, ideoque incorporea. Alii : *Anima absque dubio et Deo, et angelis, a quibus comprehendi et transferri potest, corporea esse evidenter ostenditur, quia ad imaginem Dei creata, de pietate morum.* Codex Vat. 641 : *Ideoque incorpoream, quam ad imaginem Dei creatam secundum crassiorem corporis nostri substantiam dico de pietate morum, sine qua, etc.* Codex Regiovat. 161 : *Ideo incorporea, secundum crassiorem corporis nostri substantiam dico, incorporea evidenter ostenditur. Ad imaginem autem Dei creata est pietate morum, sine quo fides, etc.* Nonnulli Patres antiquissimi animam humanam corpoream dicebant, vel quod tenue et subtile corpus illi per errorem tribuerent, vel quod id omne quod certa ratione ac loco definitur, et circumscriptam habet substantiam, corpoream appellabant, quamvis vere spirituale esset; de quo videri potest Petavius, de Angelis, lib. 1, cap. 2. Secundo sensu potuisse Isidorum animam humanam corpoream dicere, non multum repugnabo. Confer lib. 1. *Different.*, num. 101, lib. 1. *Sentent.*, c. 12, lib. VII. *Etymologiar.*, c. 3, et lib. de eccles. Dogmat., cap. 14 et 25. AREV.

4. *De pietate morum.* Hæc non satis integra videntur. GRIAL.

Ibid. Al., ubi per voluntates non tenetur consentio. Et, non credimus, pro non credi. AREV.

ciendo perveniat. Alterum quoque alterius pollui non A
pōsse peccato, ubi voluntatis par non tenetur con-
sensus. Legitimas nuptias non credi damnandas, licet
ex eis quoque originali peccato obnoxia credatur
nasci posteritas, eisque jure fidelium virginum vel
continentium præferenda doceatur integritas.

5. Neque unum Trinitatis baptisma (quod nefas est)
itereur; neque pro diversitate tradentium ministrorum
singulis putetur quibusque conferri, sed a Deo singu-
lari potestate donari. De quo 464 dictum legimus :
*Super quem videris Spiritum descendentem, et manen-
tem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto ;
et ego vidi, et testimonium perhibui, quia hic est Filius
Dei (Joan. 1).* Et ne poenitentiae remediis non egere
nos putemus, pro quotidianis humanæ fragilitatis
excessibus, sine quibus in hac vita esse non possu- B
mus, ita ut poenitentiae compunctione fructuosa uni-
versa fateamur deleri peccata, sicut scriptum est :
*Beati quorum remissa sunt iniquitates, et quorum tecta
sunt peccata. Beatus vir cui non imputavit Dominus
peccatum (Psal. xxxi).*

6. Nullum quoque suis viribus, sed per divinam
gratiam capiti Christo subungi, atque in disruptæ
pacis perseverantia in unitate Ecclesiæ ipsius soli-
dari. Nec humanæ voluntatis arbitrio bono quidquam
deputandum existimari, sed secundum propositum
voluntatis Dei omnem numerum electorum acquiri.
Bona quoque temporalia bonis malisque commu-
nia a Deo creari, ejusque dispensatione singulis quibus-
que vel tribui, vel negari. Quorum bonorum in uno-
quoque fidelium non habitus, sed usus aut improban- C
dus est, aut probandus. Certa vero æternaque bona
solos posse bonos in futuro consequi, quorum pi-
gnore Ecclesiam nunc informatam credimus detineri,
hic habentem primitias spiritus, in futuro perfectio-
nem, hic sustentari in spe, postea pasci in re; hic
videre per speculum in ænigmate, in futuro autem
facie ad faciem, cum ad speciem fuerit perducta per
fidem (I Cor. xm).

7. Quod donec perliciat in nobis, ut summi Dei
bonis fruamur æternis, temporalibus fruendo in Deo,
non oberimus et proximis. Eam quoque nos spem
resurrectionis habere, ut eodem ordine, eademque
forma qua ipse Dominus resurrexit a mortuis, nos
quoque resurrecturos esse credamus in eodem cor-
pore, in quo sumus, vel vivimus; non naturam aut
sexum mutantes, sed tantum fragilitatem et vitia
deponentes. Ipsum quoque Satanam cum angelis D

6. *Nec humanæ voluntatis arbitrio boni quidquam
deputandum.* Hæc absurdam sententiam redderent,
si separatim legerentur; sed annectenda sunt se-
quentibus verbis, sed secundum propositum volun-
tatis Dei omnem numerum electorum acquiri. Ut sit
sensus, ad prædestinationem nihil conferre arbitrium
nostrum, sed soli divinæ voluntati et gratiæ voca-
tionem et electionem assignandam. Ita facile metu
liberamus eos quos hic locus male habebat. GRIAL.

Ibid. Voluntatis arbitrio. Al., voluntatis iudicio.
GRIALIUS, bona quaque temporalia. AREV.

7. *Dispositionem.* Al., deputationem. Al., disputa-
tionem. AREV.

suis, 465 atque cultoribus æterno incendio con-
demnandum, neque secundum quorundam sacrile-
gam dispositionem ad pristinam, id est, angelicam
dignitatem, ex qua propria malignitate cecidit, re-
ducendum (Math. xxv). Hæc est catholice tradi-
tionis fidei vera integritas, de qua si unum quodlibet
respuatur, tota fidei credulitas amittitur.

CAPUT XXV.

De baptismo.

1. Baptismi sacramentum si prima repetens ab
origine pandam, baptizavit Moyses in nube, et in
mari, in typo et in figura, ita enim Paulus pronun-
tiat (I Cor. x). Habuit ergo mare formam aquæ, nu-
bes vero Spiritus sancti, manna panis vitæ. Illic
enim, sicut Patrum exempla docent, Ægyptius de-
mergitur, Dei populus resurgit renovatus sancto
Spiritu, qui etiam per mare Rubrum inoffenso transi-
vit vestigio. Baptizavit et Joannes (Math. iii), sed
non ex toto Judaice; non enim solum in aqua, nec
tamen in Spiritu, sed hoc solum addidit, quod in poe-
nitentiam baptizavit, sicut ait Paulus in Actibus
apostolorum, *Joannes baptismo poenitentiae baptizavit
populum (Act. xix, 4).* Cui tamen ideo datum est
in aqua baptizare, ut Christus, qui in aqua et spiritu
baptizaturus erat, Joannis baptismo manifesta-
retur in Israel, quando Spiritus sancti descensione
et Patris voce Filius Dei palam cunctis ostensus
est.

2. Cœpit ergo perfectum baptisma a Jesu; ipse
enim baptizavit primum in Spiritu sancto, sicut et
Joannes dicit : *Ego quidem baptizo in aqua, medius
autem vestrum stetit, quem vos nescitis, ipse baptizabit
vos in Spiritu sancto et igni (Joan. 1).* Hæc est per-
fectio baptismi : Deus est enim, qui baptizat, ut pos-
sint et qui baptizantur, fieri filii Dei. Tria sunt autem
genera baptismi. Primum, quo sordes peccatorum per
regenerationis lavacrum abluuntur. Secundum, quo
quis sanguine suo per martyrium baptizatur, 466
quo baptismo etiam Christus baptizatus est, ut et in
hoc, sicut et in cæteris, formam credentibus daret,
sicut dicebat ad discipulos suos, filios Zebedæi :
*Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum, et
baptismo quo ego baptizor baptizari (Marc. x) ?* Itaque
aqua et sanguis gemini est figura baptismatis : unum
quo regeneramur ex lavacro, aliud quo consecramur
ex sanguine.

3. Est tertium baptisma lacrymarum, quod labo-
riusius transigitur, sicut ille qui per singulas noctes

CAP. XXV. N. 1. *Baptizavit Moyses,* usque ad cœ-
lum elevare. Omnia ex oratione Gregorii Nazianzeni
εις τὰ ἁγία πάντα GRIAL.

Ibid. Grialius distinguit pandam. *Baptizavit.* Verum
verba Virgiliana, quæ præcedunt : *Si prima
repetens ab origine pandam,* orationis sensum suspendunt.
AREV.

2. *Gemini est figura baptismatis.* Al., om. gemina.
AREV.

3. *Baptismus enim aquæ est,* usque ad habitum cor-
poraliter. Ex epi-tola ad Rusticum Narbonensem de
septem gradibus eccles. Hieronym. tom. IX. GRIAL.

Ibid. *Per ipsam.* Al., per ipsum. AREV.

stratum suum lacrymis rigat (*Psal. vi*), qui imitatur conversionem Manasse (*II Paral. xxxiii*), et humilitatem Ninivitarum, per quam misericordiam consecuti sunt (*Jon. iii*). Qui imitatur publicani illius rationem in templo stantis a longe, et percutientis pectus suum, quique nec ausus fuit oculos ad cælum elevare (*Luc. xviii*). Baptismus enim aqua est, quæ tempore passionis de latere Christi profluxit. Nul lumque aliud elementum est, quod in hoc mundo purget universa, vivificet cuncta, ideoque cum baptizamus in Christo, per ipsam renascimur, ut purificati vivificemur.

4. Fons autem origo omnium gratiarum est, cujus septem gradus sunt: tres in descensu propter tria quibus renuntiamus; tres alii in ascensu propter tria quæ constemur; septimus vero id est, qui et quartus similis filii hominis, exstinguens fornacem ignis (*Dan. iii*), stabilimentum pedum, fundamentum aquæ, in quo omnis plenitudo divinitatis habitat corporaliter (*Coloss. i*). In Patre autem, et Filio, et Spiritu sancto salutaria baptismi dona consistunt. Unde nequaquam baptismi sanctificatur officio, nisi qui sub Trinitatis tingitur sacramento, sicut et Dominus ait: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (*Matth. ult.*). Proinde si, ommissa qualibet Trinitatis persona, baptismus detur, manifeste in regenerationis solemnitate nihil agitur, nisi tota Trinitas invocetur.

5. Nam et Dominus, dum a Joanne baptizaretur, eundem baptismum sub Trinitatis sacramento legitur peregrisse. Dicente enim Deo: *Hic est Filius meus* (*Matth. iii*), Pater in voce, Filius in corpore, **467** Spiritus autem sanctus fuisse probatur in specie columbæ (*Luc. iii*). Duæ sunt autem pactiones credentium. Prima enim pactio est in qua renuntiatur diabolo, et pompis, et universæ conversationi illius. Secunda pactio est qua se credere in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum profitetur.

6. Semel autem nos oportet in Christo lavari, quia Christus semel pro nobis mortuus est. Si enim unus Deus, et fides una est, necessario et unum baptismus sit (*Ephes. iv*), quia et Christi mors una pro nobis est, in cujus imaginem mergimur per mysterium sacri fontis, ut consepeliatur Christo morientes huic mundo (*Rom. ix*), et ab iisdem aquis in forma resurrectionis ejus emergimur, non reversuri ad corruptionem, sicut neque est reversus ad mortem. Quod etsi postea quisque præventus fuerit in aliquo peccato, non jam lavaeri beneficio, sed pœnitentiæ

4. Pro in regenerationis solemnitate, al. in regenerationis aqua. Idefonsus, cap. 110 de Cognit. baptism. hæc ipsa repetit de septem gradibus fontis baptismalis, et plura alia desumere pergit ex Isidoro usque ad caput 121, sed ita ut ea fusiùs exponat. AREV.

5. Alii: *Hic est filius meus, in quo mihi bene complacui*. Postea, in qua renuntiamus diabolo, et pompis, et universæ conversationibus illius. AREV.

7. Parvuli, alio proficiente, usque ad respondeat; refertur a Grat., de Consecr., d. 4, cap. 74. GRIAL.

Ibid. Ad abolitionem. Al., ad ablutionem. AREV.

8. Manet et in eos. Al., manet in eis. Paulo post,

expiatur, quæ in similitudine fontis peccata mortificat.

7. Perfectis autem ætate baptismum vel ad purificationem originalis noxæ, vel ad abolitionem actualis peccati proficere credimus; parvulis autem, ut ab originali peccato abluantur, quod ab Adam per primam nativitatem traxerunt. Qui si priusquam regenerentur transierint, procul dubio a regno Christi alieni sunt, ipso Salvatore testante: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua, et Spiritu sancto, non intrabit in regnum Dei* (*Joan. iii*); quique iidem parvuli, alio proficiente, baptizantur, quia adhuc loqui vel credere nesciunt, sicut etiam ægri, muti, vel surdi, quorum vice alius proficitur, ut pro eis respondeat, dum baptizantur.

B 8. Quamvis autem per regenerationem pereat originale peccatum, pœna tamen mortis, quæ per prævaricationem mandati introivit, manet et in eos quos a reatu originis purgat baptismus Salvatoris. Et hoc proinde, ut homo noverit, pro futuræ beatitudinis spe regenerationem consequi, non ut a pœna temporalis mortis possit absolvi. Illud vero, quod nec privatis nec clericis baptizare liceat, nisi tantum sacerdotibus, in Evangelio legimus sanctis apostolis tantum permissum, Jesu post resurrectionem dicente: **468** *Sicut misit me pater, et ego mitto vos* (*Joan. xx*). Et hoc cum dixisset, inspiravit, et ait: *Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta erunt*. Et in alio loco: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (*Matth. ult.*).

9. Unde constat baptismus solis sacerdotibus esse tractandum, ejusque ministerium nec ipsis diaconibus explere est licitum absque episcopo, vel presbytero, nisi his procul absentibus, ultima languoris cogat necessitas: quod etiam et laicis fidelibus plerumque permittitur, ne quisquam sine remedio salutari de sæculo evocetur. Hæretici autem, si tamen in Patris, et Filii, et Spiritus sancti attestazione doceantur baptismus suscepisse, non iterum baptizandi, sed solo chrismate et manus impositione purgandi sunt. Baptismus enim non est hominis, sed Christi; ideoque nihil interest hæreticus, an fidelis baptizet.

10. Quod sacramentum tam sanctum est, ut nec homicida ministrante polluatur. Habet quidem hæreticus baptismum Christi, sed quia extra unitatem fidei est, nihil ei prodest. At ubi ingressus fuerit, statim baptismus, quod habuerat foris ad perniciem,

cui dimiseritis peccata, dimittuntur illi, et cui detinueritis, detinebuntur. AREV.

9. Unde constat baptismus, usque ad evocetur. Eadem d. cap. 19. GRIAL.

Ibid. Purgandi sunt. Brissonius, ad legem Dominico, de spectaculis, pag. 270, observat id sumptum ex auctore libri Respons. ad Orthod., quæst. 14. AREV.

10. Habet enim hæreticus baptismus. Vid. Augustin., II contra Parmenian., cap. 3, et ex eod. cap. quamvis, de Cons., dist. 4. GRIAL.

incipit illi jam prodesset ad salutem. Quod enim accepit, approbo : sed quia foris accepit, improbo. Dum autem venerit, non mutatur, sed agnoscitur ; character est enim regis mei : non ero sacrilegus, si corrigo desertorem, et non muto characterem.

CAPUT XXVI.

De chrismate.

1. Chrismatis unguentum Moyses primum in Exodo, jubente Domino, et composuit, et confecit, quo primi Aaron et filii ejus in testimonium sacerdotii et sanctitatis peruncti sunt (*Exod. xxx*). Deinde quoque et reges eodem chrismate sacrabantur, unde et christi **463** nuenepabantur, sicut scriptum est : *Nolite tangere christos meos (Psal. civ, 15)*, eratque eo tempore tantum in regibus et sacerdotibus mystica unctio, qua Christus figurabatur ; unde et ipsum nomen a chrismate dicitur.

2. Sed postquam Dominus noster verus rex et sacerdos æternus a Deo Patre cœlesti ac mystico unguento est delibutus, jam non solum pontifices et reges, sed omnis Ecclesia unctione chrismatis consecratur, pro eo quod membrum est æterni regis et sacerdotis. Ergo quia genus sacerdotale et regale

CAP. XXVI. N. 1. Alii, ipsum nomen a chrismate ductum est. AREV.

CAP. XXVII. N. 1. Hoc est caput ultimum in plerisque exemplaribus mss. et editis. Sed apud Bignæum et Breulium post hoc caput, quod desinit in verbis illis, *qui jam baptizati traderent Spiritum sanctum*, alia duo capita adduntur, quæ hic subnecto. — *De suffragiis Ecclesiæ.* Sicut pertinet ad divinæ justitiæ severitatem propter venialia punire homines, ita pertinet ad bonitatem divinæ misericordiæ eosdem per suffragia elevare. Prosunt ergo suffragia defunctis, non ad meritum vitæ æternæ, sed ad solutionem pœnæ, et hoc ad pœnarum mitigationem, vel celeriore liberationem. Sunt autem quatuor modi suffragiorum generales, ad quos omnes alii reducantur, scilicet, oratio, jejunium, elemosyna, et sacramentum altaris, quorum numerus sic accipitur, quoniam defunctus a pœna absolvi potest duobus modis, scilicet per viam gratiæ, et per viam justitiæ. Per viam gratiæ dupliciter. Primo, per intercessionem publicam capitæ, quæ est in oblatione sacri altaris. Secundo, per intercessionem quasi privatam membrorum, scilicet per orationes justorum. Similiter per viam justitiæ dupliciter. Primo, per modum redemptionis pœnæ, scilicet elemosynarum largitionem. Secundo, per modum solutionis pœnæ, scilicet in jejuniorum afflictione. Si autem queritur quando incipiat valere defuncto id quod per se fieri mandavit, dicendum quod opus operantis, id est, meritum auctoris, statim prosequitur mortuorum, de bonis quæ præcepit fieri pro anima sua. Sed non opus operatum, id est, fructus ipsius operis, usquequo fiant, quia primum valet ex merito absoluto, sed secundum ex merito conditionali. — *Quorum suffragia prosunt.* Ad hoc, quod valeant suffragia, requiritur aliquid ex parte agentis, et aliquid ex parte mortui recipientis. Ex parte agentis requiritur, quod sit in charitate, et quod intentionem suam dirigat ad illos quibus vult, ut opera sua proficiant. Distinguendum est tamen, quod suffragia per malum possunt fieri dupliciter, vel per auctorem, et sic non prosunt, nisi forte per accidens, scilicet in quantum per elemosynas mali hominis excitantur boni pauperes ad orandum pro defunctis ; vel ut per ministrum, et hoc dupliciter, quia vel faciens est, ut minister pu-

sumus, ideo post lavacrum unguimus, ut Christi nomine censeamur (*I Petr. ii, 9*).

CAPUT XXVII.

De manuum impositione, vel confirmatione.

1. Sed quoniam post baptismum per episcopos datur Spiritus sanctus cum manuum impositione, hoc in Actibus apostolorum apostolos fecisse meminimus. Sic enim dicitur : *Factum est, dum Apollo esset Corinthii, ut Paulus, peragratis superioribus partibus 470* veniret Ephesum, ibique cum invenisset quosdam discipulos, dixit ad illos : Si Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum : Sed neque si Spiritus sanctus est, audivimus. Dixitque eis : In quo ergo baptizati estis? At illi dixerunt : In Joannis baptismate. Ait autem Paulus : Joannes baptizavit baptismate pœnitentiæ plebem, dicens in eum qui venturus esset post ipsum ut crederent, hoc est, in Jesum Christum. Quod cum audissent, baptizati sunt **471** in nomine Domini Jesu, et cum imposuisset illis manum Paulus, venit Spiritus sanctus super illos, loquebanturque linguis, et prophetabant (*Act. xix, 4*).

blicus Dei et Ecclesiæ, sicut quando sacerdos malus celebrat missam, vel agit exsequias mortuorum, et talia semper prosunt, quia malitia ministri non nocet operi boni auctoris, sicut patet in domino justo, dante elemosynam per malum. Si vero facit ea ut minister privatæ personæ, existens tamen in charitate, sive defuncti, sive alterius esset, talia prosunt, quia opus illud, licet sit mortuum quoad ministrum, non tamen quoad auctorem. Si vero malus minister facit aliqua de mandato ejus qui non est in charitate, non prosunt. Aliquid etiam exigitur ex parte accipientis ad hoc, ut suffragia prosint illi. Primum est quod ipse sit in charitate. Unde non valent his qui sunt in inferno, quia sunt a corpore Christi mystico separati. Unde nulla spiritalis influentia pervenit ad eos, sicut influentia corporalis non valet membris a corpore amputatis. Secundum est indigentia. Verumtamen non valent beatis, quia non sunt amplius in via, sed in termino, nec possunt ad altiora ascendere, sed potius e converso illorum suffragia prosunt nobis. Utrumque est in his qui sunt in purgatorio, scilicet, charitas et indigentia. Unde sicut potest homo satisfacere pro altero vivente, qui per se non valet, ita potest esse pro defuncto. Nota quod suffragia prosunt defunctis ; sed magis et minus pro diversitate meritum, et mortuorum, vel pro qualitate vivorum, qui magis sollicitant pro aliquibus quam pro aliis. Illa enim suffragia, quæ spiritualiter fiunt pro aliquibus, plus valent illis quam aliis, licet etiam aliis quodammodo communicentur. Suffragia vero, quæ communiter pro defuncto fiunt, quamvis pro modulo suo omnibus prosint, illis tamen amplius, qui dum essent in via, magis meruerunt, ut sibi prodessent. Quamvis autem (ut dictum est) suffragia non prosint illis qui sunt in cœlo, nec illis qui sunt in inferno, tamen aliquo modo prosunt. Unde nota quod valent illis qui sunt in purgatorio per modum purgationis ; valent salvatis in cœlo per modum conjunctionis, quia multiplicatio salvandorum augmentat gloriam accidentalem. Valent et damnatis in inferno per modum diminutionis ; quanto enim plures salvantur per meritum Ecclesiæ, tanto pauciores damnabuntur ; et ita minor erit pœna per subtractionem consortii illorum. Valent etiam impiis per modum meriti. Quod autem pro parvulis defunctis celebrantur missæ mor-

2. Item in alio loco: « Cum audissent autem, qui A erant Jerosolymis apostoli, quod accepit Samaria verbum Dei, miserunt ad illos Petrum, et Joannem. Qui cum venissent, oraverunt pro eis, ut acciperent Spiritum sanctum, nondum enim in ullum eorum descenderat, sed tantum baptizati erant in nomine Domini Jesu Christi. Tunc imponebant illis manus, et accipiebant Spiritum sanctum. »

3. Spiritum autem sanctum accipere possumus, dare non possumus, sed, ut detur, Dominum invocamus. Hoc autem a quo potissimum fiat, quemadmodum papa sanctus Innocentius scripserit, subjiciam; dicit enim, non ab alio quam ab episcopo fieri licere, nam presbyteri, licet sint sacerdotes, pontificatus tamen apicem non habent.

tuorum, hoc non fit propter illorum indulgentiam, cum statim evolvat ad gloriam, sed propter gratiarum actionem. » *Missæ mortuorum* quæ ut hic asseritur, pro parvulis dicuntur, non sunt proprie missæ, quæ jam a multis sæculis defunctorum appellantur, sed psalmi, et aliæ orationes in gratiarum actionem. Certe tota hæc explicatio suffragiorum ab Isidoriana ætate longe recedit. Vide not. ad librum de Ordine creaturarum, cap. 14, n. 12, de Purgatorio. AREV.

3. *Innocentius scribit.* Ad Decentium. Vid. c. *Manus*, de Cons., d. 5. GRIAL.

4. Hoc autem solis pontificibus deberi, ut vel consignent, vel ut Paracletum Spiritum tradant, quod non solum consuetudo ecclesiastica demonstrat, verum et superior illa lectio Actuum apostolorum, quæ asserit et Petrum et Joannem esse directos, qui jam baptizatis traderent Spiritum sanctum (*Act. viii*). Nam presbyteris, seu extra episcopum, sive præsentem episcopo, cum baptizant, chrismate baptizatos unguere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum, non tamen frontem ex eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis, cum tradunt Spiritum Paracletum:

5. Hæc sunt pauca ex multis quæ probabilium virorum novimus percepisse doctrinis, quorumque eloquia proinde quibusdam in locis a nobis interjecta esse noscuntur, ut sermo nosier paternis sententiis

B firmaretur. Ora pro me.

5. *Hæc sunt pauca.* Multi Mss. *Hæc sunt parva.* Sic apud Sedulium, lib. iii, vers. 338 :

Parva loquor, si facta Dei per singula curram ;

etsi apud Sedulium quoque nonnulli legunt *pauca*. Vide notam. In Codice Vatic. 641, de quo in Isidorianis, cap. 94, num. 26 et seqq., legitur *parva*, ex quo Ms. sumpsit *percepisse doctrinis*, quod melius visum est quam *præcepisse doctrinas*, apud Grialium et alios. Postremis verbis orationibus Fulgentii fratris Isidorus se commendat. AREV.

SANCTI ISIDORI

HISPALENSIS EPISCOPI

SYNONYMA

DE LAMENTATIONE ANIMÆ PECCATRICIS.

Prologus prior.

472 1. In subsequenti hoc libro, qui nuncupatur *Synonyma*, id est, multa verba in unam significationem coeuntia, sanctæ recordationis Isidorus, archiepiscopus Hispalensis, introducit personam hominis, lamentantis in ærumnis præsentis sæculi, seque desilentis pene usque ad desperationis defluxum, cui mirabili concursu ratio obvians, leni hunc moderamine consolatur, atque a lapsu desperationis ad spem 473 veniæ reformat, et quemadmodum tergiversantis mundi lapsum evitet, formulamque vitæ spiritualis arripit, mirabiliter docet.

Num. 1. *Synonymorum de lamentatione animæ peccatricis.* Varias inscriptiones, in decem Codicibus quibus usi sumus huic operi præfixas invenimus. In altero Laurentiano Codice, in Septimacensi, et in Navarrico *Soliloquia* inscribitur. In altero Laurentiano *Dialogus inter rationem et appetitum*. Reliqui Codices *Synonyma* habent. Nisi quod quidam ex iis pro *Synonymis* *Synonymam* legunt genere feminino, secuti divum Ildefonsum de virorum illustrium scriptis. In Isidoro (nisi lectio est vitata) concilio sane Tolitano viii, cap. 2, hoc opus *Synonyma* nuncupatur. Sic Braulio in divi Isidori Vita. Sic Gratianus, ubique ex hoc opere fragmenta desumpsit, ex *Synonymis* se afferre ait. Addidimus autem ex Guadalupe et Hispalensi codicibus ea verba : *De lamentatione animæ peccatricis*, Ildefonsi auctoritate, qui de Isidoro sic ait : *Librum lamentationis* (supple scripsit),

quem ipse *Synonymam* vocavit. Itaque ab eo tempore utramque appellationem prætulit : *Lamentationis* quidem loquentium abusu, *Synonymorum* autem ab ipso Isidoro factam. MARIANA.

Ibid. Al., *convenientia* pro *coeuntia*. MAR.

Ibid. Al., *mirabili* pro *mirabili*. MAR.

Ibid. In Isidorianis caput 70, insertum est : *Synonyma, sive soliloquia Isidori. Editiones, præfatæ Editionis anni 1552. Versio Italica Synonymorum. Monitum Breulii. Hæreticus Synonymorum corruptor divino judicio punitus. Codices manu exarati. Plura opera ex Synonymis derivata.* Propterea nihil nunc addere necesse est, ac solum repetam, pro *Synonyma* feminino genere fortasse legendum *Synonymia*, ut ex Etymologiis colligi potest. Pro cui mirabili concursu ratio alii habent qui miserabili operatione. Hic prologus in nonnullis Codicibus prorsus omittitur.